HALLÂC-I MANSÛR ve ESERİ (Kitâb'üt-Tavâsin)

Yaşar Nuri ÖZTÜRK

Hallâc - ı Mansûr
ve
Eseri
KİTÂB'ÜT-TAVÂSİN

Yaşar Nuri ÖZTÜRK

İsteme adresi
P. K. 172 Beyazıt — İSTANBUL

Birinci baskı: Nisan 1976

Dizgi - baskı
FATİH YAYINEVİ MATBAASI
Alibaba Türbe Sok No: 21/3
Tel: 27 23 72
Nuruosmaniye — İSTANBUL

KİTÂB'ÜT-TAVÂSÎN

Ebul Mugîs Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc el-Beyzâvî

Hallâc'a dair bir bölümde notlar ve açıklamalar
ekleyerek çeviren

Yaşar Nuri ÖZTÜRK

Bu eserin her türlü basın ve yayın hakları Yazarı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen
iktibas edilemez.

ÖNSÖZ

Her din kendisine inananları belli kurallar etrafında birleştirip, toplum hayatında birlik ve bütünlüğü sağlamayı hedef tutar. Dinin emir ce yasaklarına şerîat denir. Nerede cemiyet varsa orada bir takım dinî kurallar vardır. Dışarıdan bakıldığı zaman din bütünüyle bu kurallardan meydana gelmiş bir sistem şeklinde görülür. Ancak dindarlık yalnızca dinin dış görünüşüne uymaktan ibaret değildir. Dindarlık dinle ilgili hareketlerin şekil ve görünüşünden ziyade iç yüzüne ait bir özelliktir. Bu özelliğe de ihlas ve takva adı verilir. İnsanın iç dünyasında sürekli bir samimiyet, bir îman neşvesi halinde yaşanmayan ve takva düzeyine ulaşmayan dindarlık henüz olgunlaşmamış sayılır. Bundan dolayıdır ki, dindarlık takva yolunda mesâfe almak demektir. Böyle bir çabası olmayanın dindarlığında hayır yoktur.

Yalnızca şerîat hükümlerinden meydana gelmiş bir din olan Yahudilik, günlük hayata ait katı kurallarla şekilci davranışlar kalabalığı olarak görüldü. Getirdiği ilkelerde ruhî olgunlaşmaya yer verme ihtiyacını duymadan yalnızca bir cemiyet disiplini ortaya koymakla yetindi. Yahudiliğin maddeci ve menfaatçı dünya görüşüne karşılık Hıristiyanlık ruhçu ve maneviyatçı bir akım olarak doğdu. Şekilci kuralların ve katı maddeciliğin karşı-

sına hudut ve engel tanımıyan bir sevgi ve merhamet davasıyla çıktı. Bu çıkış ruhun maddeye meydan okumasıydı. İnsanı bedenle ilgili maddî ihtiyaçlara esir etmek suretiyle ona kendi ruhunu unutturan maddecilik, ancak böyle bir karşı koyuşla, yani maddî olan herşeyin toptan inkârı ve temelden hor görülmesiyle yıkılabilirdi

Hıristiyanlık başlangıçta hiçbir kural getirmemiş, dindarlığı kişinin vicdanına bırakmıştı. Ancak çok geçmeden yıkmak ve değiştirmek için geldiği Yahudiliğin kurallarına muhtaç duruma düştü. Günümüzde kiliselerde icra edilen âyin ve ibadetlerin nasıl kalabalık ve çoğu anlamsız kurallar yığını olduğunu görüyoruz. Kuralların çoğalması dinî ruhun kaybolması sonucunu doğurur. Yokluğu da karışıklığa yol açar. Kuralsızlık zamanla başıboşluk ve keyfîlik yaratır. Bunu önlemek için de ister istemez bir takım kurallara ihtiyaç duyulur.

Müslümanlık din hayatına bütünlük ve denge getirdi. Faydalı olan her şeye faydası ölçüsünde yer verdi. Ne maneviyatı inkâr ve ihmal eden kuru ve katı bir şekilciliğe düştü, ne de sonu nereye varacağı belli olmayan aşırı ruhçuluğa kendini kaptırdı. Ruh ile beden, fert ile cemiyet, dünya ile âhiret arasında âhenk ve ölçüye dayanan bir nizam kurdu.

Dinin cemiyet hayatına ait olan şeriat nizamına, onun emir ve yasaklarına saygı gerekir. Ancak şu da bilinmelidir ki, dinin kaynağı cemiyet değildir. Onun kaynağı Allah'ın müstesna kabiliyetlerle donatıp yüksek bir fıtrat üzere yarattığı Peygamberlerin ruhlarına ilham olunan vahiydir. Bu, Allah ile kul arasında akıl almaz bir sır, yüksek bir ruh halidir.

Gerçi artık peygamber gelmiyecektir, fakat Allah'ın bazı sevgili kullarına lutfu hiçbir zaman eksik değildir. O kendisini seven ve arayan gönüllere her zaman özel ikram-

larda bulunur. «Allah hayır dilediği kuluna dinde derinleşmeyi nasip eder.» Bu yüksek idrak sahibi ve derin anlayışlı kullar, göklerin ve yerin yaratılışındaki incelikleri düşünüp duygulanırlar, «Ey Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Ey yüceler yücesi, Seni tenzih ederiz, bizi yan maktan koru!» derler. «Onlara Allah'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu secde onların kalblerindeki duyguyu artırır..» Şunu «iyi bilin ki, Allah dostlarına korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar..»

Şeriatın emir ve yasaklarına herkesten fazla saygı gösterenler, ona herkesten çok uyanlar, dindarlığı aşk ve vecd haline getiren Allah dostlarıdır. Bunlar şeriate canu gönülden bağlı olduklarını her zaman ve her vesileyle ortaya koymuşlardır:

Seyyid Nesimî'yi idama mahkûm eden kadı, onun için yazdığı idam fermanında «Bu öyle bir murdardır ki, kanının değdiği yer yıkamakla temizlenmez, orayı kesip atmak gerekir.» şeklinde bir ifade kullanmıştı. Fakat infaz sırasında cellad bıçağı çalınca, Nesimî'nin fışkıran kanı kadı efendinin üzerine, bir damlası da eline sıcradı. Bunun üzerine Nesimî ona «Sen şerîat uğruna parmağını bile kesmezsin. Halbuki görüyorsun ki, biz onun yoluna kendi kanımıla yıkanıyoruz..» dedi..

Üniversiteden yeni mezun olmuş genç bir arkeolog olarak Bağdat yakınlarında kazı yapan Massignon, kazı sırasında kırık bir testi parçası üzerinde Hallac'ın bir beytini okuyor. O günden sonra mesleğini bırakıp şarkiyatla, daha doğrusu Hallac'la uğraşıyor. Onun hayatını değiştiren Hallac'ın şu beytidir: «Allah'a kavuşmak için iki rek'at namaz da yeter. Ancak böyle bir namaz için abdesti insanın kendi kanıyla almış olması gerekir..»

Mevlânâ «Cahillerin namazı sehvi sücuttur, âriflerin

namazı mahvi vücuttur..» diyor. Ona «Aşk nedir?» diye sordular. O da «Benim gibi olunca anlarsın» dedi...

Mucize zekânın yaratılıştan sezebildiği inceliklerdir. Hayatta en büyük sevinç bir hakikatı keşfetmenin verdiği sevinçtir. Her an binlerce hakikatın kendisine açıklandığı kalb ne kadar mutludur!.. Kalbin durdurulması elde olmadığı gibi duyguların susturulması da elde değildir. Fakat ne yazık ki, Allahın üstün kulları, hemen her zaman, toplum kuralları veya yanlış anlaşılma bahanesiyle susturulmaya çalışılmış, avamı nasın anlayış seviyesine bağlı kalmaya zorlanmışlardır. Yangın tehlikesi var diye hiç kimse ateş yakıp ısınmıyacak mıdır? Kalblerinde kötü niyet bulunanlar Allahın âyetlerinden bile fitne çıkarma yollarını ararlar. Bundan dolayıdır ki, Cenab-ı Hak, Kur'ân için «Allah bununla bir çoklarını hidayete erdirir, bir çoklarını da saptırır.» diyor. «Bunlar Kur'ân-ı hiç anlamazlar mı, yoksa kalblerine kilit mi vurulmuştur!..»

Devrinin en büyük din âlimlerinden biri olan Hallac gerçi «Enelhak» dedi. Fakat hiçbir zaman «Ben sizin Rabbinizim» anlamına gelmeyen bu sözle tıpkı Firavunlar gibi Tanrılık iddiasında mı bulunmak istedi? Onun böyle bir iddia sahibi olması mümkün müydü? Bütün hayatı boyunca Allah ve Peygamber sevgisiyle yanıp tutuşmuş, bu sevgiden kuvvet alarak yaşamış bir Allah dostunun böyle sapık iddiaları olabilir miydi? Ayrıca vahdet vadisinde Hallac yalnız da değildi. Onun gibi aynı hakikatları gören, aynı sırlara vakıf olan binlerce veli vardı. Ancak onun öbürlerinden farkı daha coşkun, daha cezbeli bir mizaca sahip olmasıydı. Mevlânâ'nın dediği gibi «Bazı sırları açıkladığı için Hallac'ı dara çektiler. Eğer bizim sırlarımıza vakıf olsaydı o bizi dara çekerdi!..»

Öteki eserlerinde anlaşılmayan, daha doğrusu zor an-

laşılan fikirlerin aksine Hallac bu eserinde tamamen İslâmı, İslâm'ın getirdiği tevhid ve tenzîh akidesini savunmaktadır.

Hallac'ın bu büyük eserine lâyık olduğu özeni gösteren, eserdeki şiiriyeti hiç bozmadan sonuna kadar büyük bir ustalıkla devam ettiren başarılı mütercimini ne kadar tebrik ve takdir etsek azdır. Yazdığı mukaddime ve oldukça geniş dipnotlarıyla bu konudaki ilmî vukufunu da cömertçe ortaya koyan değerli dostum Yaşar Nuri Öztürk, belki kültür tarihimizde ilk defa olarak, ilim, sanat ve tasavvufun nefis bir sentezini yapmış oldu.

Bu eseri taklitte tatmin arayanlara değil, hakikate susamış olanlara tavsiye ediyor ve Niyazî Mısrî'nin diliyle şöyle diyoruz:

Zat-ı Hak'da mahrem-i irfan olan anlar bizi,
İlm-i sırda bahr-i pîpâyan olan anlar bizi.

Bu fena gülzarına bülbül olanlar anlamaz,
Vech-i Bakî hüsnüne hayran olan anlar bizi.

Biz şol abdalız bıraktık eğnimizden şalımız,
Varlığından soyunup üryan olan anlar bizi.

Allah'a giden îman ve sevgi yolunda gönülleri tutuşturan bir kıvılcım olması dileğiyle...

Emin IŞIK

İÇİNDEKİLER

Önsöz ... 7
İçindekiler ... 13
Kısaltmalar ... 15
Hallac'ın Hayat ve Şahsiyeti ... 17
Hind Seyahati ... 23
Şerîat mı, Siyaset mi ... 26
Ölüm ve Düğün ... 31
Vuslat Manzarası ... 32
Kalabalık Dedikleri ... 35
Hallac Denince Akla Gelen ... 37
Neler Söylediler ... 41
Hallac'ın Tesirleri ve İkbal ... 48
Bir Cehdin Arkasındaki Gaye ... 55
Hallac'ın Eserleri ve Tavâsîn ... 56
Sirâc Tâsîni ... 63
Fehm Tâsîni ... 77
Safa Tâsîni ... 83
Dâire Tâsîni ... 89
Nokta Tâsîni ... 95
Ezel ve İltibas Tâsîni ... 107
Meşîet Tâsîni ... 121
Tevhîd Tâsîni ... 125
Esrâr Tâsîni ... 129

Tenzîh Tâsînî 133
Ma'rifet Bahçesi 141
Tavâsîn Yazmalarından Örnekler 149
Kelimeler — Terimler Sözlüğü 158
İndeks 177
Bibliyografya 183
Yanlış - Doğru Cedveli 187

Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser.
Bkz.	: Bakınız
Fels.	: Felsefede
Kr.	: Kur'an-ı Kerîm
Kt.	: Kütüphane, Kütüphanesi.
nşr.	: Neşr eden, neşir.
V/155	: Beşinci cilt, 155. sayfa demektir.
Tavâsin, 130	: Tavâsin'in 130. sayfası demektir.
Kr. Bakara, 156	: Kur'an, Bakara sûresinin 156. âyeti demektir.
Tsv.	: Tasavvuf, tasavvufta.

HALLACIN HAYATI ŞAHSİYETİ
ve
ESERLERİ

KISA ÇİZGİLERLE HAYATI

Ebu'l Mugîs Hüseyin b. Mansur el-Hallac, el-Beyza[1] yakınlarında el-Tur'da doğdu. Dedesi Muhamma adlı bir Mecûsidir.[2]

Çocukluğu Beyza'da geçti. O çevrenin geleneğine uyarak küçük yaşta Kur'an-ı Kerîm'i ezberledi. Onun ruhunda ilk ve en büyük fırtınayı koparan Kur'an'ın üslûbu olmuştur. Massignon'un şu sözleri Hallac konusunda çok derin bir hakîkatın ifadesidir: «Kur'an'ın dili, üslûbu, daha çocuk yaştan beri imanının realitesiyle temas imkanı arayan Hallac'ın mistik heyecan ve duygularının dili ve ifadesi olmuştur.»[3]

Hallac üzerinde hakim olan tesir İran değil, Arap karakterlidir. Filhakika Onun ruhunu yoğuran ilk tesirlerin muhiti olan «Beyza iyice Araplaşmış bir merkezdi. Hatta büyük Arap gramercisi Sîbeveyh Orada doğmuştur...»[4] Bu noktada Onun esas manada kültürünü aldığı muhit -Bağdad- ve insanları da dikkate almak gerekir.

---

1 İran'da Şîraz şehri yakınlarında bir yer.
2 Tarihü Bağdad, VIII/112, Passion, 1/54-55
3 Massignon, Etude Sur Une Courbe Personelle de Vie, 15
4 Massignon, a.g.e. 15

Tarîhü Bağdat'da uzun bir bölüm (5) **Hallac**'a ayrılmıştır. Özetleyelim :

Beyza'nın Tur mevkiinde doğdu, Tüster'de (6) yetişti. **Sehl-i Tüsterî**'den (7) iki yıl, orada, okudu. Sonra Bağdad'a geçti. Onsekiz yaşında iken Basra'ya gitti. Orada **Amr b. Osman el-Mekkî** (8) ile birlikte birbuçuk yıl oturdu. Bu sıralarda Ebu Ya'kup el-Akta'ın kızı Ümmü'l Hüseyn ile evlendi. (9) Her nedense Amr b. Osman bu evliliği tasvib etmemiş, hatta Ebu Ya'kup ile araları bu yüzden açılmıştır. (10)

Bu küskünlükten bir süre sonra Hallac'ı Mekke'de görüyoruz. Bu, onun Mekke'ye yaptığı üç ziyaretin ilkidir.

Bağdad'da, **Cüneyd,** (11) **Nûrî,** (12) **Amr el-Mekkî** vs. gibi tasavvufun büyük simalarından feyz alan Hallac'ın bu ilk Mekke ziyareti çok sıkı bir i'tikaf hayatının başlangıcı olmuştur. Filhakika bu ilk ziyaretinde Mekke'de bir

---

5 Bkz. Tarihü Bağdad VIII/112-143

6 İran'ın batısında bir bölge.

7 Sehl Tüsterî; (Öl : H. 283) Tüster'li meşhur bir mutasavvıf. (Bkz. Yaşar Nuri, Tarih Boyunca Tasavvufî Düşünce Sh. 130).

8 Amr b. Osman el-Mekkî: (öl : H. 291) Bağdad Sufilerinin en ünlülerindendir. Bir ara kadılık da yapmış, bu yüzden Cüneyd'le araları açılmıştır. (Bkz. Yaşar Nuri, 137).

9 Hallac'ın bu evlilikten üç erkek ve bir de kız çocuğu olmuştur.

10 Hatta, kayın peder Ebû Ya'kub el-Akta' bile bu evliliğe müsade ettiği için kendini suçlu bulacak ve bu «sihirbaz zındık»a kızını verdiğine çok üzülecektir!..

11 Cüneyd el-Bağdadî: (Öl : H. 297) İslâm Mutasavvıf ve bilginlerinin en önde gelenlerindendir. İlk zamanlar Hallac'ın dostu ve hocası iken, sonraları araları açılmış ve Hallac'ı en çok üzen hadiselerden biri de bu olmuştur.

12 Nûri: Ebu'l Hüseyn Ahmed en-Nûri, (Öl : H. 295) Bağdad sûfilerinin en ünlülerindendir. Devrin idarecileriyle mücadele ve münakaşaları çok meşhurdur. (Bkz. Yaşar Nuri, 138)

yıl kalan Hallac'ın, bu süre içinde çok çetin bir perhiz-çile yaşadığını kesinlikle bilmekteyiz. **Ebû Ya'kub en-Nehrecûrî**'yi (13) dinleyelim: «Mekke'ye ilk gelişinde Ka'be'nin sahnında oturuyordu. Bir yıl müddetle oturduğu yerden, sadece abdest almak ve tavaf etmek için ayrılmıştır. Ne güneşe aldırıyordu, ne de yağmura. Her yatsı vakti, yanına bir testi su, birkaç tane çörek konuyordu. Bunlardan, bir çöreğin dörtde biriyle, birkaç yudum su içiyor, kalanını geri çeviriyordu.»

İbrahim b. Şeyban (14) anlatıyor : «Üstadım Ebû Osman el-Mağribi (15) ile birlikte Amr b. Osman el-Mekkî'ye gitmiştik. Konuşma esnasında, Ebû Kubeys (16) dağındaki bir gençten söz edildi. Biz oradan ayrılınca doğru Ebû Kubeys dağına çıktık. Öğle sıcağıydı. Bir taşın üstüne oturmuş bir genç gördük. Alnından akan terler taşa dökülüyordu. Arkadaşım bu manzarayı görünce bana «haydi gidelim» diye işaret etti. Vadiye inince de şöyle dedi : «Ömrün vefa ederse şu adamın başına neler geleceğini görürsün. Oturmuş, Allah'la ahmakça sabır yarışı yapıyor. Allah Ona, tahammül edemiyeceği bir bela, mutlaka verecektir.» Bu gencin Hallac olduğunu öğrendik...» (17)

Hallac'ı bir yıl üstüne, bir gurup sufî ile birlikte tekrar Bağdat'da görüyoruz. Kısa bir zaman sonra Cüneyd'le

---

13 Ebû Ya'kub İshak en-Nehrecûrî: (Öl : H. 330) Cüneyd ve Amr b. Osman el-Mekkî'nin dostudur (Bkz. Yaşar Nuri, 201).

14 Hallac'dan en çok nakil yapan isimlerden biridir. Künyesi Ebu İshak olup Irak'ın Cebel bölgesindendir. (Bkz. Yaşar Nuri, 136)

15 Ebû Osman el-Mağribî, diğer adıyla Ebû Abdillah Muhammed el-Mağribî: (Öl : H. 299) İbrahim b. Şeyban'ın hocası ve mürşididir. (Bkz. Yaşar Nuri, 145).

16 Mekke yakınlarında bir dağ. Mekke'nin doğusunda kalan bu dağ, Beytullah'a bakan en yakın dağdır.

17 Tarihü Bağdad, a.g. yer, Passion, 1/54-55

arası açılır. Buna çok üzülen Hallac hanımını alarak Tüster'e geçer. Fakat orada da kendisini çekemeyenler çoktur.

Tüster'den ayrılır. **Horasan, Sicistan, Kirman, Maveraünnehr**'i gezer. Tam beş yıl sürer bu gezi. Bu gezilerde O, bir İslâm misyoneridir. Baktığını Muhammedî eden bir misyoner : Vaazlar verir, eserler yazar, Allah'a çağırır. Beş yıl üstüne Ehvaz'a geçer. Orada çok rağbet görür. **Hallac'ül-Esrar** (Sırları, gizlileri liflif eden) ünvanını orada almıştır. Ehvaz'dan Basra'ya uzanır. Basra'dan tekrar Mekke... Tekrar Basra... Bir ay kalır, tekrar Ehvaz. Ve ailesini alıp Bağdad'a gelir. Bir yıl kalır. Birgün dostlarına seslenir :

— Çoluk çocuğuma sahip olun. Ben şirk diyarına gidip halkı Allah'a çağıracağım.

Ve Hind'e gider.

HİND SEYAHATİ

Bu seyahatin, Hallac, dolayısıyla İslâm mistisizmi üzerinde etkili olduğu doğu-batı müelliflerinin birçoğu tarafından öne sürülmüştür. Özellikle, Hallac'ın anlayış ve davranışlarını şeytanî-sihrî bir temele oturtmak isteyenler bu geziyi inatçı bir şekilde istismar etmişlerdir.

Mes'ûdî (18) ve el-Bîrunî (19) gibi İslâm müelliflerinin Hind hakkında verdikleri malumatla, Hallac'ın davranışları arasında kurulan alâka da bu isnadda müessir olmuştur.

El-Bîrunî'de, İslâm tasavvufuyla Hind mistisizmi arasında hemen hemen her alanda aynılıklar bulan bir kanaat hakimdir. Özellikle —birkaç misal olarak zikrediyoruz— tasavvuftaki Vahdet-i Vücut, Zuhûr-i küllî, ma'rifet, ârif, cehennem vs. anlayışlarının Hind'den alındığı yolunda iddialar el-Bîrunî'de mevcuddur. (20) Ayrıca, Me-

---

18 Mes'ûdî; Ebu'l Hasan Alî b. Hüseyn el-Mes'ûdi, (Öl: H. 345) İslâm bilgini ve tarihçisidir.

19 El-Bîrunî: Ebu'r Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Birunî (Öl: 440) İslâm bilginlerinin en kudretlilerinden biri olup Tahkîku Ma li'l Hind adlı büyük eseriyle ünlüdür.

20 Bkz. el-Birunî, Tahkiku Ma li'l Hind, 44-52 vs.

sûdi'nin verdiği malumatla, (21) Hallac'ın «ibtilâ» anlayışı üzerinde durularak bu anlayışı Hind'den aldığı söyleniyor.

Burada iki noktaya temas edeceğiz :

1. Az önce kendi ağzından da dinlediğimiz gibi, **Hallac Hind'e sadece İslâmî davet ve tebşir faaliyeti için gitmiştir.** Massignon çok doğru söylüyor : «Söylenenlerin aksine Hallac bu ülkeyi bambaşka sebeplerle gezmiştir. Kanaatimce bu gezi, Karmatîlîk'e mal edilebilecek bir alâkanın tesiri altında yapılmıştır.» Nitekim Massignon'un da belirttiği gibi bu davet işine Hallac'dan önce ve sonra İsmâilîler (23) in devam etmiş olduklarını görüyoruz. (24)

2. **Hallac'ın, ibtila ve ıstırap anlayışını da Hind'den almadığı bir gerçektir.** Çünkü evvela, bu tip bir ibtila anlayışını başka İslâm mistiklerinde de görüyoruz. İkincisi, yukarda da gördüğümüz gibi, Hallac'ın en çetin perhiz ve çile denemeleri Hind'i ziyaretinden yıllar öncesine rastlamaktadır. İlk Mekke ziyaretinden verdiğimiz misaller bunu ispata kâfidir.

Hind'den Horasan, Maverâünnehr; Türkistan üzerinden Çin'e geçen Hallac'ın bu sıralarda çok yazdığı biliniyor; fakat elimizde bir şey yoktur.

Bu uzun yolculuktan dönünce her taraftan aleyhine

---

21 Bu malumat için Bkz. Mes'ûdî, Murûcü'z Zeheb ve Meâdinü'l Cevher, 11/80-87

22 Karmatîlik: Bu siyasî ve fikrî cereyan hakkında Luis Massignon'un çok kıymetli bir makalesi İslâm Ansiklopedisi Türkçe neşrinin 6. cildinde 352-359. sayfalarda yer almaktadır.

23 İsmâilîlik : Bu islâm fırkası için Bkz. İslâm Ansiklopedisi, V/1120

24 Bkz. Passion, 1/88

sesler geldiğini duyar. Hacc'a gitmek üzre Bağdad'dan ayrılır. İki yıl sonra döner. Bağdad'da bir yer yaptırır. Bir nevi akademi. Burada ilmî, tasavvufî dersler verir. İleri gelenlerle arası iyice açılmıştır. Dostu ve talebesi Şiblî[25] ile dahi... Kimi sihirbaz der, kimi deli, kimi kerâmetler babası... Entrika, hücum...

Ve hapse atılır...[26]

---

[25] Şiblî : Ebû Bekr Dülef b. Cahder eş-Şiblî (Öl: H. 334), Hallac'ın talebesi ve dostudur. (Bkz. Yaşar Nuri, 203)

[26] Bkz. Tarihü Bağdad VIII/136, Passion, 1/170, Yaşar Nuri, 156-157

ŞERÎAT MI, SİYASET Mİ?

Hallac üzerine iki açıdan eğilmek mümkündür : Sırf tasavvufî ilmî, sırf ictimaî - siyasî. Birinci açıdan bakılınca Hallac eserleri ve şahsiyetiyle, emsali gibi bir sûfî - velidir. İkinci açıdan bakılınca içtimaî - siyasî hareketlere adı karışmış ve bu macera yüzünden başını vermiş bir asî veya şehîd.

Hallac'ı katleden şerîat değil politikadır. Şerîati temsil edenler, bu işe sadece âlet edilmişlerdir.

Hallac'ın, siyasî - ictimaî bir harekete iştirak ettiği tarihen sabit değildir. Fakat Onun, İsmailîlik'e,[27] İsnâaşeriyye'ye[28] Karmatîliğe[29] mensubiyeti öteden beri söylene

---

[27] İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye; şiîliğin iki koludur. Hallac'ın bu iki fırka ile ilgisinin olamıyacağına Tavâsin'deki bir ifadesinin yeterli ve kesin delil olacağı kanaatindeyiz. (Bkz. Tavâsîn, Sirac tâsîni, Hz. Ebu Bekir'den bahseden paragraf.)

[28] İsnâaşeriyye: Meşhur 12 İmama İntisab eden bir İslâm fırkası. İsnâaşeriyye Şiiliğin bir kuludur. (Bkz. İslâm Ansikl. V/1124-1125.)

[29] Karmatiliğin İslâm düşüncesi ve bu arada Hallac üzerindeki etkileri için Bkz. Massignon'un yukarıda işaret edilen makalesi. Karmatîliğin bir fikrî, bir de siyasî yönü olduğunu söylemiştik. Hallac'ın, Karmatîlikle olan fikrî alâkası, siyasî manada değerlendirilmiştir. Mesela, Hallac'ın fena fillah anlayışının bir ifa-

gelmiştir. Hatta, Hanbelî isyanına[30] bile adı karıştırılmıştır.

Siyasî bakımdan tehlikeli olabilesek isimlerin, rafîzîliğe nisbeti ve onların bu sayede ilmî-manevî kudretlerinini tesirsiz bırakılması, Emevîler'in daha ilk günlerinden beri inat ve ısrarla takip edilen bir usul olmuştur. Hallac meselesini bu keyfiyeti dikkate almadan değerlendirmek aldatıcı bir yola sevkeder.

Hallac'ı İsmailîliğe ve İsnâaşeriyye'ye nisbete imkân yoktur. Çünkü Hallac, Tavâsin'i okurken de göreceğimiz gibi —ve Massignon'un da işaret ettiği vechile— bu nisbeti imkansızlaştıracak ifadeler kullanmıştır (Bkz. Sirac Tâsin'i)

Aksiyon olarak Hicrî üçüncü asrın son yarısını dolduran Karmatîlik, fikrî yönden uzun zaman tesirler icra etmiştir. Bütün İslâmî tefekkür şubelerinde, bu arada Hallacda Karmâtilikle paralellik arzeden noktalar vardır. Hallac'ı hedef haline getiren bu değildir.

Onun gibi pervasız, nüfuzlu, hasmının üstüne varan, engel tanımayan bir kudret devrin politik simalarınca hoş

---

desi olan «beden kâbesinin yok edilmesi.» —remzî ve tasavvufî bir mana taşımasına rağmen— harfiyyen tefsir edildi ve hatta, Hicaz'daki Karmatî tahripleriyle irtibatlandırılarak, Hallac'ın Beytullah'ın yıkılmasını telkin ve teşvik ettiği neticesine varıldı.

30 H. 296 daki Hanbelî isyanı ile Hallac'ın münasebeti mevsuk değildir. Ancak, Hallac'ı sevip takdir edenler içinde Hanbelî büyüklerinin bulunduğu bir gerçektir. Hatta, mezkur isyanın başı olan ibn el-Mu'tezz de Hallac'a hürmet duyan bir Hanbeli idi. Devrin idaresi, bu hürmet ve alâkayı Hallac aleyhinde istismar etmiş olacak ki, Hanbelilerin bastırılmasını müteakip Hallac'ın takibata uğradığını ve 301 de Sûs'ta derdest edildiğini görüyoruz. Hayatının bundan sonraki 8 yılı mevkuf olarak geçecektir.

karşılanamazdı. Çünkü Hallac uyku kaçıran bir adamdı. Onun, son derece karışık ve muzır bir isim olan İbn'ül-Mukaffa'[31] ve bir Karmatî aksiyoneri olan Cennâbî[32], ile beraberliğinden sözedenler bile vardır. İddiaya göre bu üç şahıs, devleti yıkıp halkı kendilerine bağlamak ve bunu temin maksadıyla ortalığı karıştırmak için söz ve fiil birliği etmişler. İbn Hallikân bu iddiayı İmamü'l Haremeyn Abdülmelik Ebu'l Meâli'nin eş-Şâmil adlı eserinde gördüğünü zikr ederek şöyle diyor : «Bu kanaat, tarih nokta-i nazarından sakattır. Çünkü mezkûr şahısların muasır olmadıkları kesindir. Hallac ile Cennâbî, vakıa, muasırdırlar; ancak birlikte çalıştıkları sâbit değildir.»[33]

Başta Muktedir'in veziri Hâmid olmak üzre, Hallac'ı çekemeyen siyasiler Onu ortadan kaldırmak istiyorlardı. Fakat bu öyle kolay değildi. Karşılarında, tenkid edildiği kadar sevilen, hürmet gören bir insan vardı. En çıkar yol, Onu kitlenin gözünden düşürmekti. Bu yola başvuruldu. Saray, sistemli bir biçimde münazaralar hazırlıyordu ve

---

31 İbn Mukaffa': Asıl adı Rozbîh olan mecusî bir İran'lıdır. Arap dilinin en kudretli kalemlerinden biri olan bu şahsın hayatı ve davranışları son derece karışık ve şüphe vericidir. Arap nesrine şaheserler kazandırmasına ve Arap valilerin kâtipliklerinde bulunmasına rağmen Araplarla daima istihza etmiştir. Araplara ait herşeye düşmanlığının bir belirtisi olarak Kur'an'a karşılık el-Mu'araza li'l Kur'an adlı bir eser bile yazmıştır. Basra valisi Süfyan b. Muâviye el-Muhallebî tarafından (Takriben H. 145) fecî bir tarzda öldürüldü. Hind edebiyatından Arapçaya çevirdiği Kelîle ve Dimne en meşhur eserlerindendir. (Bkz. Vefeyât el-A'yan, II/151-155, Yaşar Nuri, 38-39)

32 Cennâbî: Ebû Tahir Süleyman b. Ebî Saîd b. Behram el-Karmatî; Karmatî liderlerinden olup büyük mücadelelerden sonra H. 301 de Yemen'de katledilmiştir. (Bkz. Vefeyât, II/146-150, El-Kâmil fi't Tarîh, 278-286 yılları.)

33 Bkz. Vefeyât, II/146, Passion, 1/75-76

Hallac'ı bu arada, aleyhine delil olacak sözler sarfetmeye itiyordu. Tarîhü Bağdad bunlardan uzun uzun bahsediyor.

Hallac önce vezir İsa ile tutuştu. Muktedir'in bu vezîrini biraz dinledikten sonra şöyle haykırdı :

— Sus! Ağzını bir daha açma ve olduğun yerde kal. Yoksa ayağının altından toprağı kaydırır, seni yere batırırım!

Vezir affını diledi ve sustu.

Sonra vezîr Hâmid. Hallac'ın bu en çetin ve kararlı düşmanı sağı solu hiç dinlemeden Hallac'ı yakalayıp hapse attı; başına da azgın bir nöbetçi dikti. Nöbetçiye ne olduysa oldu; ağzı dili tutuldu ve bu günlerce devam etti. Gözleri şaşılaşmış, ağzı yana dönmüştü. Nihayet kendine geldi. Vezîr hesap soruyordu; anlattı nöbetçi:

— Her günkü gibi yemeğini getirmiştim. Hücresinin kapısına geldiğimde donup kaldım. Ortada oda diye bir şey kalmamıştı. Mahkum öylesine büyümüştü ki odayı tamamen doldurmuştu. Elimdekini fırlatıp kaçtım.

Vezir bunları duyunca, çok öfkelendi ve haykırdı :

— Defol git, bir daha bana görünme!

Hâmid bir an önce neticeye varmak için şöyle bir plân yaptı: Hallac'ı ulema huzurunda kızdırmak, deşmek ve «şerîat»e muhalif bir sözünü yakalayıp derhal idam fetvasını çıkarmak.

Bir meclis tertip edildi. Kadı Ebû Amr ile Hallac münazara edeceklerdi. Bu münazarada Hallac şöyle bir iddia öne sürdü : «Bir mü'min Hacc'a gitmek istese de gidemese, bu Hacc'ı evinde yapabilir. Şöyle : Önce tertemiz bir şey hazırlayıp bunun etrafında tavaf eder. Öteki icapları

da yerine getirdikten sonra Hac için harcayacağı parayla yiyecek, giyecek vs. alır; yetim, dul ve öksüzlere dağıtır. Kendisi de onlara hizmet eder. Böylece Hac sevabını fazlasıyla almış olur...»

Kadı Ebû Amr sordu :

— Sen bu fetvayı nereden aldın? Hallac :

— Hasan-i Basrî'nin İhlas risâlesinden. Kadı haykırdı :

— Yalan söylüyorsun ey kanı helâl... Ebu Amr, kızgınlık esnasında bu sözü sarfedince Vezîr Hâmid yüklendi :

— Al şu diviti, söylediğini yaz ve imzala! Ebû Amr, o sözün bir öfkelenme sonucu ağzından çıktığını söylediyse de dinletemedi. Vezir kalemi eline tutuşturup dediğini yazdırdı...

İbn Hallikân ve Hatib-i Bağdadî'nin kaybettikleri bu hadise Hallac mevzuunda çok şey ifâde ediyor.

ÖLÜM VEYA DÜĞÜN

Vezîr Hâmid Hallac'ı emniyet müdürüne teslim etti Müdür sordu :

— Halife'nin emri nedir? Hâmid cevap verdi :

— Bin sopa vurulacak, elleri - ayakları kesilip boynu uçurulduktan sonra cesedi yakılacak. Seni aldatmaya kalkar, «Dicle ve Fırat'ı altın - gümüş akıtırım» diyebilir. Sakın kulak asma, işkenceye devam et! Emri alan o gece bekledi :[34]

Hizmetinde bulunan bir mürîdi o gece rica etti :

— Bana bir tavsiyede bulunun, efendim! Şöyle dedi :

— Nefsine dikkat et. Eğer sen onu meşgul etmezsen, o seni meşgul eder.[35]

Sabahleyin Hallac Bağdad Kapısı'na getirildi. Korkunç bir kalabalık toplanmıştı. İdam yerine getirilirken durmadan gülüyordu. Sordular :

— Bu ne hal, efendim? Cevap verdi :

— Cemalin dellâli ve vuslat ehlinin davet ettiği bir hal.[36]

---

34 Bkz. Yaşar Nuri, 154-155

35 Bkz. Yaşar Nuri, 161

36 Bkz. Yaşar Nuri, 169

VUSLAT MANZARASI

Cellad önce bin değnek vurdu. Hallac hiç aldırmıyordu. Bir ara şöyle seslendi :

— Az müsaade eder beni dinlersen, sana, İstanbul'u fethetmeğe eşit değerde bir öğüt vereceğim. Cellad reddetti :

— Senin, bundan da yaman sözler söyleyeceğin bana zaten bildirilmişti. Boşuna uğraşma![37]

İbrahim b. Fâtik'i dinleyelim :

«Asılmak üzre getirilmişti. Önce sehpaya bir baktı. Ve ardından öyle güldü ki gözünden yaşlar aktı. Sonra kendisini seyreden topluluğa döndü; **Şiblî** gözüne ilişti. Çağırdı :

— Ey **Ebû Bekr,** yanında seccade var mı? **Şiblî :**

— Evet var, Hallac :

— Ser şuraya!

Şiblî seccadeyi serdi : İki rekat namaz kıldı. Yanına sokulmuştum. Birinci rekatta ek sûre olarak şu âyeti okudu :

«Andolsun ki, sizi, biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden yana eksiltmeyle

---

[37] Bkz. Vefeyât, II/144

imtihan edeceğiz. Ey peygamberim, sabredenlere müjdele!»[38]

İkinci rekatda şu âyeti ek sûre yaptı :

«Her can ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de demiyoruz. En son yalnız bize döndürüleceksiniz.»[39]

Namazı bitirince dua etti. Duadan aklımda kalan şunlar :

«Allahım, Sen her yönden tecellî edersin. Fakat Sen bütün cihetlerden münezzehsin. Benim hakikatime ilişik olan varlığın hürmetine ve senin hakikatine bağlı olan varlığım hürmetine, beni bağışla! Benim, Senin hakikatine bağlı olan varlığım Nasûtiyyet (beşerîlik), Senin benim hakikatime bağlı olan varlığın Lâhûtiyet (ilâhîlik) dir.

Ve benim beşeriliğim senin lâtutîliğinde yok olmuştur: Ona karışmadan. Ve Senin Lâhutîliğin benim beşerîliğimi istila etmiştir : Onunla birbirine girmeden.

Rabbim! Hudûsümü kuşatan Kıdem' in hürmetine ve Senin Kıdem kıvrımların arasındaki hâdisliğim hürmetine... Bana, verdiğin nimetin şükrünü eda edebilme imkânı ver. Güzelliğinin açılan sırlarını, başkalarından gizleyerek, onlara vakıf olma imkânını bana vermek ve kınayanlardan beni esirgemiş olmakla bahş ettiğin nimetine teşekkür etmeyi bana nasip et!

Şu topluluk senin kullarındır. Dinlerine olan bağlılıkları yüzünden ve sana yaklaşmak ümidiyle beni öldürmek için toplanmışlar. Onları affet! İyi biliyorum ki, bana açtığın sırları onlara açsan, yahut onlardan gizlediğin şeyleri benden gizleseydin, bu hal başıma gelmezdi. Yaptığın

---

[38] Bkz. Kr. Bakara, 155

şeyler için Sana hamd, murad ettiğin şeyler için yine Sana hamd olsun Allah'ım!..»[40]

Bunları söyleyip sustu. İçinden sırıldanıyordu. Bu sırada cellat Ebu'l Hâris yaklaştı ve alnına müthiş bir darbe indirdi. Hallac'ın burnundan oluk gibi kan fışkırdı. Tam bu sırada, **Şiblî** acı bir feryad kopardı, üstünü başını parçalıyordu. **Ebu'l Hüseyn el-Vâsıtî** bayılıp düştü. Sûfîlerden, başka bayılanlar da oldu...»[41]

Yine Şiblî'yi dinleyelim :

«Ellerini, ayaklarını kestiler. Birşeyler söylemek istedim.

— Tasavvuf nedir? diye sordum. Cevap verdi :

— En basit mertebesini şu anda gördüğüm şey. Dedim :

— Ya ulvî mertebesi nedir? Dedi :

— Onu anlayacak güçte değilsin; yarın görürsün.

«Yarın», yakılan cesedinin külleri nehre atıldı.»[42]

Elleri ayakları kesilirken şöyle niyaz ediyordu : «Allahım! Sen, sana isyan edenlere sevgi beslerken, senin için cefa çekenlere muhabbet göstermiyeceğin nasıl düşünülür?

Celladı anlatıyor : «Teker teker bütün uzuvlarını kestim de rengi bile değişmedi.

Son sözü şu :

— **Vâhide kendi kendini birlemek yeter!**[43]

---

[39] Bkz. Kr. Enbiya, 35

[40] Bkz. Yaşar Nuri, 163-165

[41] Bkz. Yaşar Nuri, 165

[42] Bkz. Yaşar Nuri, 167

[43] Bkz. Yaşar Nuri, 152

KALABALIK DEDİKLERİ

Hallac, gönül sırlarını kalabalığın diline düşürmemenin lüzumuna hiç önem vermemişti. Halbuki bağlı bulunduğu ekol buna çok dikkat ediyordu. Bağdad Tasavvuf Okulunun üstadı Cüneyd sırları ifşa etmenin tehlikelerine dikkati çekmiş, hatta çoğu kez mektuplaşmalarını bile bu prensibe uyarak ta'dil etmiştir. Hallac'ı sevenler Onun bu pervasızlığına daima temas edeceklerdir. Şiblî şöyle diyor: «Hallac'la ben aynıyız. Ancak, o sırrı açığa vurdu, bense gizledim.»[44]

Acaiptir ki kalabalığın ne biçim bir «ejder» olduğunu en iyi bilenlerden biri de Hallac'tır. Muhammed b. Amr anlatıyor :

— Dayımla ziyaretine gitmiştik. Basra camiindeydi. Konuşmaya başladık. Hallac :

— Basra'dan ayrılacağım, dedi. Dayım sordu :

— Neden? Cevap verdi :

— Bu beldenin halkı bana hadis isnad etmeye başladı. İçim sıkılıyor. Onlardan uzaklaşmalıyım. Alelade bir şey yaptığımı görseler, aslını, izahını öğrenmeden hakkımda akıl almaz şeyler söylüyorlar. «Hallac'ın duası mutlaka

---

[44] Bkz. Yaşar Nuri, 158

kabul edilir... Onun mucizeleri var... Bütün kemaller Onun elinde toplanmıştır vs...» Bunlar nasıl benim malım olur? Sana basit bir misal vereyim : Akşam, zenginin biri bir miktar para getirip «bunu yoksullara dağıtın» dedi. O anda yanımda, verecek kimse yoktu. Camide bir hasırın altına koydum. Bu sabah, yanıma gelen fıkaraya dağıtmak için oradan çıkardım. Hemen bir yaygara :

— Elini sürdüğü yerden altın fışkırıyor![45]

Kalabalığın diline düşmek, kaplumbağanın kartalın ağzına takılması demek. Önce yükseklere, çok yükseklere çıkarır kartal, sonra bırakır. Ne varki, o yüksekliğe aldananlar, bu müthiş düşüşün muhasebesini yapma fırsatını artık bulamazlar. Hallac'ı taşlayan, uzuvlarını teker teker kesen kitle, önceleri Onu göklere çıkaran kitleydi! Fertlerin aynı olmayışı ne önem taşır. Bu noktada, kalabalığın «manevî şahsı» söz konusudur.

24 Zilkaade 309 da Hallac'ın külleri Dicle'ye savrulurken İslâm Peygamberi'nin **«şöhret âfettir»** hikmeti, hayat tarafından bir kere daha misallendirilmiş oluyordu.

Hallac, aşk kadar ebedîdir!..[46]

---

[45] Bkz.Yaşar Nuri, 158

[46] Bkz. Yaşar Nuri, 152

HALLAC DENİNCE AKLA GELEN

Hallac denince ilk hatırlanan «Ene'l Hak» sözüdür. Gerçekten de tasavvuf ve ilmi kelam sahalarında Hallac'ın orijinalitesi bu tabirde aranmalıdır. Ancak, Enelhak'la vahdeti vücut ve Hallac'ın şehadeti arasında münasebet kurmak ve özellikle bu müessese ve şu hadiseyi Enelhak üzerine oturtmak çok yanlış olur.

Daha önce de söylediğimiz gibi, Hallac'ın katli ictimaî - siyasî bir hadisedir. Enelhak meselesi ise tamamen tasavvufî - ilmî bir problem hüviyeti arzeder. Hallac'ın katillerinin bu ilmî - tasavvufî vakıayı Onun aleyhine istismar etmiş olmaları esası değiştirmez.

O halde nedir, Enelhak?

Enelhak (Ben hakkım), **enellah** (Ben Allah'ım) demek değildir. Bu iki söz arasında, Kur'an'ın beyanları dikkate alınırsa, çok fark vardır. Filhakîka Kur'an Allah'ın hem zatından hem de tecellîlerinden bahsetmektedir. Allah zatıyla, tasavvurlarımızda vücut bulan şeylerden münezzehtir. O, zatı itibariyle bizim idrakimizce kavranacak halde değildir.[47] Hz. Peygamber :

---

[47] Bkz. Yaşar Nuri, 153

«Allah'ın zatı üzerinde değil; Onun tecellîleri üzerinde düşünün» derken bu inceliği açıklığa kavuşturuyordu. Allah'ın zatını ifade için «Lafza-ı Celâl» dediğimiz «Allah» kelimesi kullanılıyor.

Allah'ın bir de, bu âlemde bize kudretini tanıtan tecellileri vardır. İşte bu tecelliler açısından Onun birçok ad aldığını görüyoruz. O, tecellisiyle aynı zamanda Hak'tır. Allah'ın Hak şeklindeki tecellisi, en mükemmel olanıdır. Zira, Hak mahluk mukabilidir,[48] zata en yakın tecellidir.[49]

«Her şeyin iki yüzü vardır. Rabbine bakan yüzü, kendine bakan yüzü. Ve «şey» kendine bakan yüzü itibariyle adem (yokluk) Rabbine bakan yüzü itibariyle vücut (varlık) dur. Bu yüzdendir ki ârifler, hakikat semasına yükselenin, hakîki Vâhid'den gayrı bir şey görmeyeceğine ittifakla karar vermişlerdir. Ancak bu keyfiyet onların bazılarında ilmî bir irfan olurken, bazılarında zevk ve hal oluyor. Böylece gözlerinden çokluk zail olarak ferdâniyyet-i mahzda gark oluyorlar. Ve akılları kaybolarak mest halde düşüyorlar. Böyle olunca da Allah'ın dışında hiç bir şey —hatta nefisleri bile— onlar için varlık ifade etmiyor. Gözlerinde Allah'tan gayrı şey kalmıyor. Kendilerini bu hal içinde öyle yitiriyorlar ki, akılları hakimiyetini yok ediyor. Tam bu anda, bazıları «**Enelhak**», bazıları «**Sübhanî**» veya «**mafilcübbeti illellah**»[50] diyor.

Aşıkların bu hallerindeki sözleri gizlenir, anlatılmaz. Onlar bu hallerinden kurtulup aklın hakimiyetine —ki o

---

[48] Bkz. Muhtelif tasavvufî metinler, özellikle Hallac; Tavâsin, Bostanü'l Ma'rife (Son kısım), ayrıca, A. Nicholson, İslâm Tasavvufu ve Tarihi Fihristi, 132.

[49] Bkz. Yaşar Nuri, 153.

[50] Son iki söz Bayezîd el-Bistamî (Öl: H. 264) ye aittir. (Bkz. Yaşar Nuri, 120)

Allah'ın yeryüzündeki nizâmıdır— dönünce anlıyorlar ki o hal ittihad değil, ittihad benzeriymiş. Aşıkın birinin şiddetli aşk eseri söylediği şu söz[51] buna bir misaldir :

«O seven ben O sevilen de benim
Bir bedene girmiş iki ruhuz biz.
Beni seyredersin Ona baktıkça
Ben de Onu görüyorsun açıkça!»[52]

Hallac şunu ortaya koymak istedi : **Hakla mahluk arasında aslî bir uzaklık, açık bir ayrılık yoktur. Çünkü vahdaniyet bütün varlığı kuşatmıştır. Binaen aleyh, nefsinin zahirî cephesinden gerçekten sıyrılan kişi hakiki varlığıyla başbaşa kalır ki, o da Allah'tır. Bu büyük erişte «sen», «biz», «ben» diye bir şey yoktur. Bütün bunlar o anda tek şey oluvermiştir. Enelhak diye bağıran Hallac değil, bizzat Hak'tı :** Nefsini öldüren Hallac'ın diliyle konuşan Allah... Tıpkı Hz. Musâ'ya, alev çıkaran ağacın diliyle hitab ettiği gibi...[53]

«Hak kelimesi sufî ıstılahı olarak, mahluk mukabili kullanılır. O halde manası, «ben yaratıcı gerçeğim» (Je suis la vérité créatrice) olur.[54]

Enelhak bir şath sözü ve sekr ürünü değil, Hallac'ın tasavvufî anlayışının mihveridir. O, Hallac'ı hem vahheti şühutculardan, hem de vahdeti vücutculardan ayırır. Evvelâ, Enelhak Vahdeti vücûdun bir ifadesi olamaz. Zira Hallac uluhiyyet babında tenzîhi hiç bırakmamıştır. O hal-

---

51 Bkz. Dîvan'ül Hallac; Gazali, Mişkâtü'l Envar, 17-20

52 Bkz. Yaşar Nuri, 158-159

53 Bkz. A. Nicholson, es-Sûfiyyetü fi'l İslâm, 141-142

54 Bkz. A. Nicholson, İslâm Tasavvufu Tarihi ve Fihristi, 132, Massignon, Tavâsîn, 175.

de Hallac vahdeti vücutcu değildir. Yine Hallac, mütenâhiyle lâmütenâhiyi birbirini uzaktan seyreden iki varlık halinde görmez : O halde Hallac vahdeti şühudcu da olamaz. İşte bu ikisi arasındaki keyfiyeti Enelhak ifade eder.»[55]

[55] Bkz. A. Nicholson, a.g.e. 132-135

NELER SÖYLEDİLER?..

Massignon İslâm büyüklerinin Hallac hakkında üç kanaatden birini izhar ettiklerini, çok doğru olarak, zikrediyor:

1. **Tereddüt üzere olanlar :** Bunlar red ve tekfir arasında müterediddirler. Bu gurupta yer alanlar, Hallac'a izafe edilen kerametlerin hokkabazlık oyunlarından, sihri şeytanî şeylerden ibaret oldukları kanaatindeler. Onlara göre Hallac doktrini küfür üzerine kuruludur.

2. **Terahhüm üzere olanlar :** Bunlar ma'zur görme ile kabul arasında yer alırlar. Bunlara göre Hallac doktrini temelinde İslâmî olup selef akîdesine uygundur; Onun kerametleri vaki'dir. Bununla beraber sırrı, halk önünde açması yüzünden, şeriat Onu ölümle cezalandırmıştır.

3. **Tavakkuf üzere olanlar :** Bu guruptakilere göre Hallac'ın hali remzî, sırrî, akılüstü bir keyfiyettir. Binaenaleyh bu hali, zahirî, fıkhî ahkam ile değerlendiremeyiz...[56]

Şimdi bu noktaya daha yakından bakmaya çalışalım ve neler söylendiğini kısa parçalar halinde görelim :

---

[56] Bkz. Passion, II/352-356

İbrahim b. Muhammed en-Nasrâbâzî :

«Nebî ve sıddîklardan sonra tam muvahhid ancak Hallac olabilir.»[57]

İbrahim b. Şeybân :

«Hallac katledildiği gün ibn Süreyc'e[58] gittim ve sordum :

— Hallac'ın öldürülmesine ne dersin? Cevap verdi :

— Allah'ın şu sözünü unutmuş olmalılar derim: «Bir adamı, «Rabbim Allah'tır» dediği için öldürüyor musunuz?»[59]

Vâsıtî :

«İbn Süreyc'e sordum : «Hallac hakkında ne dersin?» Şöyle cevap verdi: **«Benim bildiğim, Hallac'ın Kur'an-ı ezberlemiş, Onunla amel eden, fıkıh ve hadisi iyi bilen, yıl boyu oruç tutan, her gece namaz kılan, öğütler veren, ağlayan ve anlayamadığım bazı sözler söyleyen bir insan olduğudur. Onun küfrüne hükm edemem.»**[60]

El-Kannad :[61]

---

57 Bkz. Yaşar Nuri, 158.

58 İbn Süreyc: Ebu'l Abbas Ahmed b. Ömer b. Süreyc (Öl: H. 306) Meşhur Şafiî imam ve kadısı. Kaynaklar 400 eser yazdığından bahs etmektedir. Şafiî âlimlerinin en kudretlilerinden biridir. (Bkz. Vefeyât, 1/66-68) Burada bir noktaya işaret etmek zorundayız : Hallac'ın katledildiği gün İbn Süreyc'e nasıl sual sorulur? İbn Süreyc Hallac'dan üç yıl önce öldüğüne göre bu ya başka bir İbn Süreyc'dir veya bir istinsah hatası olarak İbn Süreyc şeklinde derc edilmiştir. Gerek Ahbârü'l Hallac nâşiri, gerekse Vefeyât naşiri —ki yukardaki sözü dipnot olarak kaydetmiştir— bu noktayı aydınlığa kavuşturmuyorlar. (Bkz. Massignon, Ahbârü'l Hallac, 106, Vefeyât, 1/144 deki dipnot.)

59 Bkz. Kr. Mü'min, 28

60 Bkz. Ahbâr'ül Hallâc, 106, Yaşar Nuri, 170

61 El-Kannâd; (Öl: H. 324)

«Hallac'ı üç senede üç defa gördüm. İlki şöyle: Onunla sohbet etmek, kendisinden bir şeyler öğrenmek istiyordum. İsfehan'da olduğunu söylediler... Aradım... Nihayet İsfehan dağlarında buldum. Üzerinde yamalı bir elbise, elinde küçük bir su kabı vardı. Beni görünce : «Şöyle karşıma gel» dedi. Sonra ellerimi para doldurdu ve... Ayrılırken : «İnşaallah yine karşılaşırız» diye seslendi.

Bir yıl sonra Bağdad'da aradım... Yanına girdim. Beyaz yünden bir giysi içindeydi. Beni görünce yine : «Şöyle karşıma gel» diye seslendi. «Ne güzel sohbetdi o ilk sohbetimiz» dedim. Şu şiiri okudu... Çıktık. Şöyle dedi : «Sana tahammül edemiyecek ve senin de tahammül edemiyeceğin bir topluluğa gidiyorum. Fakat yine karşılaşırız» dedi ve yine elimi para doldurdu.

Bir yıl sonra yine Bağdad'da aradım. «Sultan çağırmış» dediler. Sonra Kerh de, sıcak bir günde, uzaktan gözüme ilişti. Kum rengi bir şala bürünmüştü. Beni görünce ağladı ve şu şiiri okudu...

Sonra şöyle seslendi :

— Allah'ın bizi tekrar karşılaştırmasını niyaz ederim.»[62]

Sühreverdî Maktûl :[63]

«Denir ki, Şiblî, Hüseyin b. Mansûr'u ölümünden son-

---

[62] Bkz. Massignon, Textes İnédits..., 71-72.

[63] Sühreverdî Maktûl: Şihabüd'dîn Ebu'l Fütûh Yahya b. Habeş (Öldürülmesi: H. 587) Kendisini, Şihabüddîn Ebu Hafs Ömer b. Abdillah (Öl: H. 632) dan ayırmak için daha ziyade «Maktûl» diye anılır. İşrak diye adlandırılan felsefî-tasavvufî mektebin kurucusudur. Aynı zamanda kudretli bir İslâm âlimi olan sühreverdî, Anadolu'yu da gezmiş ve Haleb'de katledilmiştir. Eserleri içinde Heyakilü'n Nûr çok meşhurdur.

ra rüyada gördü ve sordu : «Allah sana nasıl muamele etti?» Hallac : «Konukladı beni, ikram etti bana» diye cevap verdi. Şiblî : «Hangi mahal ve makamda?» diye sorunca şöyle cevap verdi : «Sıdk meclisinde : Kudret sahibi, saltanatı yüce O hükümdarın yanında.»[64] Bu defa Şiblî : «Senin hakkında iyi ve kötü düşünenlere ne yaptı?» diye sorunca Hallac şöyle dedi : «Beni sevenleri de, bana düşmanlık edenleri de bağışladı. Beni sevenleri bağışladı; çünkü onlar beni gerçek yüzümle tanıdı ve beni Allah için sevdiler. Düşmanlık edenleri de bağışladı; çünkü onlar beni tanıyamadılar ve yine Allah için bana kin beslediler. Onlar da mazur ve fazîletlidirler...»[65]

Hemedânî :

«Hüseyin b. Mansur hapse atıldığı gece Şiblî Hakk'a şöyle niyaz etti : «Ya Rab! Ne güne kadar sevenleri katledeceksin?» Hak şöyle ilham etti : «Onlar, diyetimi buluncaya kadar.» Şiblî yine niyaz etti: «Diyetin nedir ey Rabbim?» Hak ilham etti : «Vuslat ve cemâlim, sevenlerin diyetidir...»[66]

İsa el-Kazvînî :

«İbn Hafîfe sordum: «Hallac hakkında kanaatin nedir?» Şöyle cevap verdi : **«Mü'min bir insandır, hepsi bu kadar!»** Dedim ki : «Müslümanların çoğu, meşâyıh onu tekfir ediyor?» Bu defa şöyle konuştu : «Ondan gördüklerim tevhid değilse, dünyada tevhid diye bir şey yoktur.»[67]

---

[64] Bkz. Kr. Rahman, 855

[65] Bkz. Massignon, Textes İnédits..., 77-78

[66] Massignon, haklı olarak, bu sözün şu kutsî hadise telmih olduğunu söylüyor (Textes, 78): «Beni taleb eden, beni bulur. Bana aşık olana aşık olurum ve aşık olduğumu katlederim. Ve katlettiğimin diyeti benim üzerimedir ve diyeti üzerime olanın diyeti bizzat benim.» (Bkz. Ma'sum Ali, Tarâik, I/207)

[67] Bkz. Ahbârü'l Hallac, 296

Ebû Saîd Ebu'l Hayr:[68]

«Hüseyn b. Mansûr yükseklerin yükseğindeydi. Mağrible maşrık arasından hiç kimse, bu tevhid vadisinde Onun gibi dolaşamadı...»[69]

«Alâu'd Devle[70] demiştir ki : «İbret için Hüseyn b. Mansur'un mezarına gittim. Murakabem esnasında ruhunu yükseklerin en yükseğinde gördüm. Şöyle niyaz ettim : «Rabbim, bu ne haldir ki Fravun : «Ben en yüce Rabbinizim.»[71] ve Hallac: «Ben Hakk'ım» dedikleri ve her biri Allah'lık davasında bulundukları halde Hallac yücelerin yücesinde, Fravun ise cehennem çukurunda?..» İçimden bir ses şöyle dedi: «Fravun benciliğe düştü; hep kendini görerek bizi farkedemedi. Hallac'a gelince O, hep bizi gördüğü için kendini farkedemedi.»[72]

Alî el-Hüseynî :

«Hallac'ı anlatanlar derler ki: **«Ona Allah tarafından bir hal gelmişti. Birgün va'zederken şu sesi duydu : «Ruhunu bizim için kim feda edecek?» Hallac atıldı: «Enelhak!» Yani, «ben ruhumu feda etmekte kararlı ve azimliyim.»**[73]

«Bil ki, Hallac, ulemanın önde gelenlerince, veliliği ve Allah'ı bilmekteki kudreti üzerinde ittifak edilen bir insandır. Bunun dışında Ona isnad edilenler iftira ve yalandır. Oun sadakat ve velâyetine inanmak bir borçtur. Ve O Hak

---

68 Ebu Saîd Ebü'l Hayr, (Öl: H. 440)

69 Bkz. Massignon, Textes, 87

70 Alâuddevle, (Öl: H. 736)

71 Bkz. Kr. Nâziat, 24

72 Bkz. Textes, 144. Massignon bu nakil için ayrıca 'Aliyyü'l Kari'nin Şifa şerhine, 746 sayfa numarasıyla atıfta bulunuyor. Biz, mezkûr yerde böyle bir ibare bulamadık.

73 Bkz. Textes, 145

74 Bkz. Textes, 155-156

yolunun vazgeçilmez bir rüknüdür; müslümanların önderlerindendir. Şu var ki, bazı düşmanlarını İblis kandırdı ve Ona iftira ve işkence ettiler. Bu uydurma, bu sahte sözlere kulak asma. İslâm uluları Onu velâyet, ilim ve ameli birleştirmek gibi vasıflarla nitelendirmişlerdir...»[74]

«Hallac katledilmek üzere getirildiğinde oradaydım. Halkın arasında bir fırsat bulup Onu gördüğümde şöyle diyordu :

— Bu hal sizi korkutmasın! Otuz gün sonra aranıza döneceğim..»

El-Muntazam müellifi bu sözleri naklettikten sonra; ilâve ediyor: «Bu sözler mevsuktur. Ve bu sözler Hallac denen adamın ne olduğunu ortaya koyuyor. Herif kendini beğenmişin biri. Ölünceye kadar insanların aklını küçümsemiş...»[75]

İbnu'l Esîr:[76]

«...Yine bu 309 yılında sufî Hallac katledilerek yakıldı. Önceleri zühd ve tasavvufuyla meşhurdu. Kerametler izhar ederdi : Yazın kış, kışın yaz meyvalarını çıkarırdı. Elini havaya kaldırır, paralarla dolu olarak indirirdi. «Kudret dirhemleri» dediği bu paraların üstüne «Kul hüve'l-lahü ehad» yazılı olurdu. Onun hakkında çok garip şeyler söylenmiştir. Kalabalığın, Onun hakkında tutumu Hz. İsa hakkındaki tutumlarına benzer : Bazıları Ona hulûl isnad etti, bazıları rubûbiyyetin Ona geçtiğini söyledi. Kimileri velî olduğunu, kimileri sahtekâr, hîleci, cinleri emri altında tutan biri olduğunu savundu...»[77]

---

[75] Bkz. Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Alî b. El-Cevzî (Öl: H. 597), el-Muntazam fî Tarîhi'l Mülûki ve'l Umem, VI/163

[76] İbnu'l Esîr: İzzüddîn Ebu'l Hasen Alî b. el-Esîr el-Cezerî, (Öl: 630).

[77] İbnü'l Esîr, el-Kâmil fi't Târîh, VI/167-169

Mir'atü'l Cinan sahibini[78] dinleyelim :

«Hakkında görüşler muhteliftir. Kimisi ta'zîminde, kimisi tekfirinde aşırı gitmiştir. Bazıları da susmayı tercih etmişlerdir. Muhakkîkler Onu mazur görerek kendisinden sudur eden sözleri tevil yoluna gitmişlerdir. El-Cîlî,[79] Şihabuddin Sühreverdî, Gazalî bu cümledendir.»[80]

Lîsânü'l Mîzan müellifi[81] ölüm tarihini yanlış kaydettiği malûmatında Hallac için incitici bir ifade kullanmaktadır :

«Zındık olarak katledildi. Allah'a hamd olsun ki, kendisinden hadis namına bir şey nakledilmemiştir. İlk zaman ki hali iyi idi. Sonra dinden çıktı. Sihirbazlık öğrendi, bazı harikalar gösterdi. Ulema katline fetva verdi ve «359» da katledildi..»[82]

---

78 Mir'atü'l Cinan müellifi : Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad el-Yâfi'î el-Mekkî, (Öl: 768)

79 El-Cîlî: Abdülkerim b. İbrâhim el-Cîlî (Öl: Takriben, H. 811 - 820). Birçok eseri arasından basılmış olan bir teki ile ünlü olmuştur : El-İnsanü'l Kâmil fî Ma'rifeti'l Avâhirî ve'l Evâil.

80 Bkz. Mirâtü'l Cinan, II/253

81 Lisanü'l Mîzan müellifi : Şihabüddîn Ebü'l Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî (Öl: H. 852).

82 Lisânü'l Mîzan, II/313

HALLACIN TESİRLERİ ve MUHAMMED İKBAL

Hallac'ın kendinden sonrakilere tesirini tam manasıyla ortaya koymak çok ciddî ve uzun bir çalışmaya ihtiyaç gösterir. Hatta sırf Tavaasîn'in etkilerini tesbit etmek müstakil bir etüde rahatlıkla konu olacak değer ve hacimdedir. Böyle bir etüdü neşretme ümit ve gayreti içinde olduğumuzu belirterek, Hallac'ın, özellikle Tavaasîn vasıtasıyla 20. asrın kudretli bir İslâm filozof ve şairine tesirleri üzerinde —çok kısa olarak— durmak istiyoruz.

Müteaddid yerde kendisinin de ifade ettiği gibi ikbal üzerinde en «bilinen» tesiri Hz. Mevlânâ vücuda getirmiştir. Bu, o derece «bilinen» bir husustur ki, İkbal'e Rûmî-i Asr, Rûmî-i Sânî denmesinin âdet haline gelmesine yol açmıştır. Ne var ki İkbal'in, özellikle, en büyük eseri olan Câvidnâme'nin tetkîki, Onun üzerinde Hallac'ın —ve özellikle Tavaasîn'in— Mevlânâ'dan geri kalmayan tesirler icra ettiğini göstermektedir. Filhakîka fikir ve şiirine hakim olan isyan, enenin (ego'nun) geliştirilmesi, cenneti dahi hiçe sayan zühd, İblis anlayışı, Hz. Muhammed'in şahsiyyetine bakış şekli, Mevlânâ'dan çok —hatta sadece— Hallac'a mal edilebilir.

Hallac, Tavaasîn aracılığıyla, Muhammed İkbal'in şahsiyyeti ve eserlerinde kudretli bir ma'kes bulmuştur.

Câvîdnâme'de tesirleri öylesine bârizdir ki bazı mısralar Tavaasîn'den tercümelere benzetilebilir.

İkbal'in bütün eserlerinde manevî - batınî çehresi görülen bu tesir Câvidnâme'nin Ay Feleği'nde zahiren de farkedilebilmektedir. Ey Feleği'nde İkbal, büyük ruhları konuşturduğu vâdiye «Tavaasîn Deresi» demektedir. Burada ikbal bize :

1 — Budda'nın,
2 — Zerdüşt'ün,
3 — Mesîh'in ve
4 — Hz. Muhammed'in Tâsinlerini takdim ediyor.[83]

Bu tavaasîn sistemi doğrudan doğruya Hallac'dan alınmıştır.

Müşteri Feleği'nin büyük bir kısmı Hallac-İkbal dialogudur.[84] Bu Feleğ'in son kısmı İblis'in konuşmalarını ihtiva eder.[85] Bu kısımda Hallac'ın İblis anlayışının manzum —ve biraz da modern— bir tekrarına şâhit oluyoruz.

Tavaasîn müellifiyle, Câvidnâme şairinin en bâriz beraberliklerini; şu noktalarda hülâsa edebiliriz :

1 — Ene (benlik) anlayışı,
2 — Istırap ve mücadele anlayışı,
3 — İsyan anlayışı,
4 — İblis mefhumu,
5 — Zühd,
6 — Hz. Muhammed'in şahsiyyet ve makamına bakış. Mesele üzerinde daha fazla durmak, elinizdeki kitabın hudutlarını aşar. Şimdi Câvîdnâme'den Hallac-İkbal beraberliğine örnek olacak bazı beyitler seçmekle yetineceğiz! Bu örnekler, Müşteri Feleği'nde Hallac'ın konuşmaları şeklinde verilen bölümlerden seçilmiştir :

---

[83] Bkz. Câvidnâme, 44-58
[84] Bkz. Câvidnâme 135-156
[85] Bkz. a.g.e. 156-162.

«Kendi toprağından öyle bir ateş iste ki henüz zuhur etmemiştir. Bir başkasının tecellîsiyle yetinmek makbul değildir.»

Nazîrî'ye ait şu mısraı Cem'in saltanatına vermem : «Öldürülmüş olmayan kişi bizim kabilemizden değildir.»

Timsah avından, timsah yakalamaktan söz et! «Kayığımız derya tarafından tanınmıyor,» deme.

O yolcunun himmetine mürîdim ki, üzerinde çöl, dağ, deniz olmayan bir yola ayağı değmemiştir.

Şarap içen rindlerin halkasına ortak ol! Kavga eri olmayan bir pîre bağlanmaktan sakın!»[86]

İyi ve kötüyü tanıyan hür bir er... Onun ruhu Cennete sığmıyor.

Mollanın cenneti şarap, huri ve gılman. Hür yaradılışlıların cenneti ise sürekli yürüyüştür.

Mollanın cenneti yemek, uyku ve şarkı. Aşıkın cenneti ise Hakk'ı temaşadır.

---

[86] Bkz. Câvidnâme, 135 - 136

ز خاکِ خویش طلب آتشے کہ پیدا نیست
تجلّیِ دگرے در خورِ تقاضا نیست!

بملکِ جم ندہم مصرعِ نظیری را
کسے کہ کشتہ نشد از قبیلۂ ما نیست

ز قیدِ وصیدِ نہنگاں حکایتے آور
مگو کہ زورقِ ما روشناسِ دریا نیست

مریدِ ہمتِ آں رہروم کہ پا نگذاشت
بہ جادۂ کہ در و کوہ و دشت و دریا نیست

شریکِ حلقۂ رندانِ بادہ پیما باش
حذر ز بیعتِ پیرے کہ مردِ غوغا نیست!

Mollanın kıyameti kabrin yarılması, surun feryadıdır. Heyecandan coşan aşk ise başlıbaşına bir mahşer şafağıdır.

Her ne kadar için için bir ağlayışı varsa da, bizim aşkımız, şikâyetlerden uzaktır.

İncinmeden yaşamak, yaşamak değildir. Yaşamak için ayağın altında ateş gerekir.»[87]

Mümin kişi Allah'a şöyle niyaz eder: «Biz seni izliyoruz, sen de bizi izle!»

Ben özümde hayat ateşini tutuşturdum. Ben ölülere hayatın sırlarından bahsettim.

Ben Onun hem narından hem nurundan haber getirdim. Ey sırları bilen kul, gör, işte günahım budur.

Ben ne yaptımsa, sen de onu yaptın ey ikbal, kork! Ölüler üzerine haşri getirdin, kork!»[88]

---

[87] Bkz. Câvidnâme, 139 - 140

مرد آزاده کے داند خوب و زشت — می نگنجد روح او اندر بهشت!

جنّتِ مُلّا مے و حور و غلام — جنّتِ آزادگان سیر دوام!

جنّتِ مُلّا خور و خواب و سرود — جنّتِ عاشق تماشائے وجود!

حشرِ مُلّا شقِّ قبر و بانگِ صور — عشقِ شورانگیز خود صبحِ نشور!

عشقِ ما از شکوه ها بیگانه ایست — گرچه او را گریهٔ مستانه ایست

بے خلشها زیستن نازیستن — باید آتش در تنِ پا زیستن!

[88] Bkz. Câvidnâme, 142 - 144

Renk ve koku dünyalarının toprağından fışkırdığını gördüğün her arzunun kıymeti : Ya Mustafa'nın nurundan gelmektedir, yahut da Mustafa'yı arama çabası içinde oluşundan.

Onun önünde cihan titredi, parça parça oldu. Kendi kendisi için «Abduhu» demiştir O.

«Abduhu» senin kavrayışından yüksektir. Çünkü O, hem insan, hem de cevherdir.

Onun cevheri ne Araptır, ne de öteki milletlerden. Gerçi insandır O, fakat Âdem'den çok daha öncedir. [89]

مردِ مومن با خدا دارد نیاز با تو ما سازیم تو با ما بساز!

من بخود افروختم نارِ حیات مرده را گفتم ز اسرارِ حیات!

من ز نور و نارِ او دادم خبر بندهٔ محرم! گناهِ من نگر!

آنچه من کردم تو هم کردی بترس!

محشرے بر مرده آوردی بترس!

[89] Bkz. Câvidnâme, 149 - 150

هر کجا بینی جهانِ رنگ و بو آن که از خاکش بروید آرزو

یا ز نورِ مصطفیٰ او را بهاست یا هنوز اندر تلاشِ مصطفیٰ است

Hakk'ın nakşını önce cana, sonra onu cihana atmak... İş budur!..

Canın nakşı dünyada tamamlanınca Hakk'ı görmekle halkı görmek aynı şey olur.

Dikkat et! Kutludur o er ki «Hû» der demez dokuz felek çevresinde tavaf etmeğe başlar.[90]

Ayrılık ehlinin o üstadı (İblis) ten söz etme! Susuzluktan damağı çatlamıştır Onun. Ve ezelden beri kadehini kanla doldurmaktadır.

Biz cahiliz; O varlık ve yokluğu bilir. Bu sırrı bize açan Onun küfrü olmuştur.

Aşıklık, onun ateşi içinde tekrar tekrar yanmaktır. Onun ateşi olmadan yanmak, yanmak değildir.

پیشِ او گیتی جبیں فرسودہ است — خویش را خود عبدہٗ فرمودہ است!

عبدہٗ از فہم تو بالاتر است — زانکہ او ہم آدم و ہم جوہر است

جوہرِ او نے عرب نے عجم است — آدم است و ہم ز آدم اقدم است!

[90] Bkz. Câvidnâme, 152

نقشِ حق اول بجان انداختن — باز او را در جہان انداختن

نقشِ جان تا در جہان گردد تمام — می شود دیدارِ حق دیدارِ عام!

اے خنک مردے کہ از یک ہمرہے او — نہ فلک دارد طوافِ کوئے او!

Çünkü O aşk ve hizmetde en kıdemli olandır. Âdem Onun sırlarına mahrem değildir.

Taklîd gömleğini parça parça et ki, tevhîdi Ondan öğrenesin.

Bir yerde durup kalmak bize uygun düşmüyor, hepsi bu! Biz baştan ayağa uçuş zevkiyiz, hepsi bu!

Bizim işimiz her an müşâhede etmek, her an çabalamaktır. Bizim işimiz kanatsız, kolsuz uçmaktır.»[91]

---

[91] Bkz. Câvidnâme, 155 - 156

کم بگوزاں خواجۂ اہلِ فراق — تشنہ کام و از ازل خونیں ایاق!
ما جہول او عارفِ بود و نبود — کفرِ او ایں راز را بر ما کشود!
عاشقی در نارِ او وا سوختن — سوختن بے نارِ او ناسوختن!
زانکہ او در عشق و خدمت اقدم است — آدم از اسرارِ او نامحرم است!

چاک کن پیراہنِ تقلید را
تا بیاموزی از و توحید را

با مقامے در نمی سازیم و بس — ما سراپا ذوقِ پروازیم و بس
ہر زماں دیدن تپیدن کارِ ماست — بے پر و بالے پریدن کارِ ماست!

BİR CEHDİN ARKASINDAKİ GAYE

Şurası muhakkak ki Hallac üzerinde en geniş ve en yorucu çalışmayı yapan Fransız müsteşrik Massignon'dur. Bütün ömrünü Hallac'ı araştırmaya ve değerlendirmeye vakfetmiş olan bu azimli sima, tabir caizse «fena fil'Hallac» olmuştur. Ve Hallac mevzuunda tek otorite olmakta devam etmektedir. Ancak bunun kadar kesin bir gerçek daha var : Massignon bu gayretini İslâm veya ilim namına değil, Hıristiyanlık namına göstermiştir.

Massignon Hallac'da, batının tanıdığı İsa'yı bir kere daha müşahede etmiş olmanın süruru-vehmi demek daha doğru olur-içindedir. Filhakika, Massignon'un kudretli kalemi ve ilmi, satırlar arasından tüten hıristiyanî ruhu örtememiştir. O konuştukça, kulaklarımıza şiddetli veya hafif, çan sesleri mutlaka gelmektedir.

Hazretin ilmine ve cehdine saygımız mahfuz kalmak şartıyla hemen söylemeliyiz ki müslüman müellifler Massignon'u okurken Ona inanmamayı prensip edinmelidirler. Massignon'a kayıtsız şartsız inanmak, tasavvuf ve Hallac konusunda kesinlikle aldanmaktır. Hallac'ı anlatırken istismara her zaman, iftira ve bühtana zaman zaman baş vuran müsteşrık, Hallac üzerinde kurduğu ve uzun zaman daha devam edeceğe benzeyen hakimiyetiyle bu cephesini unutturabilmektedir.

HALLAC'IN ESERLERİ VE TAVÂSİN

Massignon'un işaret ettiği vechile «Hallac'dan mevsuk olarak, 6 mektup (ikisi, Onun uğrunda kendini öldürtmüş olan İbn Ata'ya ve biri Şâkir b. Ahmed'e hitab etmektedir) tasavvufa dair 350 kadar vecîze (Ruzbehan Baklî ve Sülemî mecmuaları zeyli), vaazlarına dair 74 hulâsa (Ahbâr'el Hallac), 80 parça manzume (Journal asiatique, Paris, 1931, ayrı baskı), 2 mensûr mecmua, 290 senesinden evvele ait 27 rivayet ve 11 tavasin (Paris, 1913) kalmıştır.»[92]

Bu eserler içinde Hallac'ın şahsiyet ve tefekkürünü en iyi aksettiren Tavâsîn'dir.

TAVÂSÎNİN ELYAZMALARI

A. **Arapça metinler** : Tavâsin'in Arapça bir elyazmasının British Museum'da olduğunu Massignon'dan öğreniyoruz. Bunun dışında Arapça bir metne Massignon tarafından işaret edilmiş değildir. Oysaki; tam olmamakla birlikte, iki Arapça el yazması Tavâsini daha öğrenmiş bulunuyoruz : [93]

---

[92] Bkz. İslâm Ansiklopedisi V/169

[93] Bkz. Fuat Sezgin, Geschichte Des Arabischen Schrifttums.

a) İstanbul'da Veliyyuddin Efendi Kt. No: 2187, risâle 3, varak (118^a—118^b), Tâsînü'l Fehm (118^b—120^b), Tâsînü'l Ezel ve'l İltibas (120^b—121^b).

b) Süleymaniye Kt. No: 1028, Risâle 25 (354^b—361^b) de yer alan ve Bostanü'l Ma'rife kısmından ibaret olan yazma.

B. **Farsça metinler :** Bu metinler Rüzbehan Baklî'nin şerhleriyle beraber olan elyazmalarıdır.

a) İstanbul'da Murad Molla kt. Katalog No: 97, Kayıt No: 1290 ve 1271 deki yazmalar,

b) Şehîd Ali Paşa Kt. No: 1342, risâle 19 (147-168) deki yazma.

NASIL TERCÜME ETTİK?

Tavâsin'de birkaç sır ve birkaç zorluk iç içedir. Biz, Arapça metni esas aldığımızdan Baklî'nin tercümesindeki —Arapça'ya nisbetle— kolaylıktan faydalanmamız da engellenmiş oldu.

Müsecca' Arapçadan gelen zorluk, Hallac'ın esrarlı üslûbundan gelen zorluk, tasavvufî nükte ve terimlerin vücut verdiği zorluklar... Bütün bunları yenmek gerekiyordu ve biz bunun için tam birbuçuk yıl çalıştık. Bu noktada A. Nicholson'ın şu sözlerini kaydetmek zorundayız :

«Tavâsîn Arapça mensûr ve müsecca bir eserdir. Üslûp remzî, istılahî, derinlemesine esrarlıdır. Öyle ki insan, Farsça şerh yardımıyla bile müellifin maksadını anlamakta güçlük çeker; çoğu yerde sadece tahminle yetinir. Naşiri (Massignon) dahi bu eseri yıllarca tetkik ettiği, kavramağa çalıştığı halde uzun zaman tercümesine cür'et ede-

memiştir...» Hallac bu eserde Arapçayı, tasavvufu, sec'i, hatta şiiri de, insan hafsalasını ezecek, çatlatacak bir kıvamda birleştirebilmiştir.

Arapça metni esas aldığımızı söyledik. Arapçada olmayan yerleri Farsça metinden tamamladık. İki metin arasındaki farklara işaret ettik.

MASSİGNON TERCÜMESİ

Tavâsîn'in Fransızca bir tercümesi Passion d'al-Halaj'ın ikinci cildinde yer almaktadır. Bu tercüme hakkındaki düşüncelerimizin bir kısmını, bizim tercümemizin altına notlar halinde koyduk. Burada bir iki noktaya daha temas edeceğiz :

1. Bizim tercümemizin aksine Massignon'unki metnin tam karşılığı değil, mefhumî bir tercümedir. Hatta bu kadarla da kalmaz: Müsteşrikimiz, yeryer Hallac'ın sözleri yerine o sözlerden anlamak istediklerini Fransızcalaştırmıştır. Öyle ki, birçok zaman eserin metnindeki kelimeler dikkate alınmadan, tercüme sadedinde Hallac'ın sözlerinin te'vili verilmiştir.

2. Fransızca tercüme tam manasıyla bir yamama tercümedir. Arapça metinle Farsça metin, hatta yer yer şerh, birbirine yamanarak bir «halita» vücuda getirilmiştir.

SÖZÜ BİTİRİRKEN

Yorucu, fakat iştiyaklı çalışmamızda kütüphanelerinki kadar kişilerin kapılarını da çaldık. Teşvik, yardım ve

alâkalarını esirgemeyen bütün dost ve gönüldaşlara şükranlarımı arzederim. Özellikle Doçent Dr. Ahmet Suphi Fırat Bey'e candan teşekkür ederim.

Muhterem gönüldaşım, kıymetli âlim, fazîletli insan Doçent Dr. Hüseyin Hatemî Bey'e —her zamanki yardımlarının bir devamı olan— alakaları için müteşekkir ve minnettar olduğumu ifade etmek borcumdur.

Eserin basılışında çok gayreti geçen Avukat Ahmet Tekin Bey'e şükranlarımı belirtmeliyim.

Bütün dostlara selâm olsun!..

Yaşar Nuri ÖZTÜRK
Kocamustafapaşa, 19 Şubat 1976

KİTAB'ÜT-TAVÂSÎN

I

SİRÂC TÂSİNİ

Gayb nûrundan bir kandil O. Bir ışıdı ve eski yerine döndü. Bütün kandillere üstün geldi ve sultan oldu hepsine.[2]

---

[1] Sirac'dan maksat Hz. Muhamed'dir. Baklîye göre bu taassindeki (ط : T) Kur'anın bir sûresi olan (طٰهٰ : Tâhâ) ya, (س : Sin) yine Kur'an'ın bir sûresi olan (يٰسٓ : Yâsîn)e (ن : Nûn) harfi ise Hakk'ın nûruna işaretdir. Hz. Muhammed de aydınlatıcı ışık (Sirac-i Münîr) olduğundan Ona Sirac ve Onun taasinine Sirac taasini denmiştir. Şu âyet Hz. Peygamberin, sözü geçen hüviyetini ifade etmektedir: «Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan nûra çıkarır... (Kr. Bakara 57). Baklî'nin bu açıklaması için Bkz. Şehîd Ali Paşa Kkütüphanesi No: 1342 de kayıtlı el yazması mecmuanın 19. risalesi olan Tavaasîn Şerhi ve aynı Şerh'in Murad Molla Kütüphanesi, konu 297 ve kayıt 1290 adresli başka bir el yazması.)

Hz. Peygamber'in Sirac ve Gayb Nurundan bir Kandil olarak anılması Kur'anın, sûfîlerce çok söz konusu edilen şu âyetini akla getiriyor : «Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun sıfatı...» (Kr. Nûr, 35) Tasavvuf ehli bu âyet üzerinde çok durmuşlardır. Hattâ Gazalî bu âyetin tefsiri olarak müstakil bir eser vücûda getirmiştir. Mişkâtü'l Envâr adlı bu risale Fahreddin-i Râzî tarafından aynen ve bu âyetin tefsiri sadedinde ıktibas edilmiştir.

Bazı müfessirlere göre, âyetde geçen nûr sözlerinden birincisiyle Allah, ikincisiyle Peygamber kastedilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî ise, ikinci nûrdan maksat Kur'an'dır, diyor. (Bkz. Tefsîru Ruhi'l Beyan VI/154).

Aylar arasından tecellî eden bir ay. Bir ay ki, burcu sırlar feleğinde.

Hak Ona, «Ümmî» dedi : Bütün himmetleri topladığı

Sülemî'nin tasavvufî tefsîrinde Fetih sûresinin son âyeti olan «Muhammed Allah'ın elçisidir...» âyeti izah edilirken şunlara yer veriliyor :

«Hüseyin b. Mansûr'dan soruldu : «Hz. Muhammed ne zaman sebî oldu, risaletini nasıl getirdi?» Cevap verdi : «Bizler resûl, nebî, risâlet ve nübüvvetten sonrayız. Kendinden başka zâkiri olmayanı anmak nerde, sen nerde? Hüviyetini kendinden başka kimsenin bilmediği varlık kim, sen kim? Ve Kalem, «Muhammedu'r Re sûlü'llah» sözünü yazdığı zaman, hatta, nebî neredeydi? Zaman ve mekân malüldür. Sen nerde, Hak ve hakîkat nerde? Şu var ki Hz. Muhammed'in ismi risâletle zuhur edince o ismin mahalli de, Allah onu risâletle andığı için, şereflendi. Hz. Muhammed Allah'ın güçlü resûlü, emîn elçisi... Onun adı, ta ezelde güzelliklerin en üstünü, zuhurların en büyüğü şeklinde, nebîler ve velîler arasında itina ile anıldı...»

Ca'fer-i Sadık Hazretleri, Muhammedî Nûr konusunda şunları söylüyor : «Allah'ın her şeyden önce, en önce yarattığı Hz. Muhammed'in nûrudur. Ve Allah'ın, yarattıkları içinde ilk vücut verdiği Hz. Muhammed'in zerreleridir. Ve Kalem'in ilk nakş ettiği **Lâ ilâhe ille'llah, Muhammedü'r Resûlüllah**»dır.

«Nurun üç vaz'ı vardır :

a) Avama göre,
b) Havas'a (seçkinlere) göre,
c) Havassü'l Havas'a göre...

Âmiyane manasıyla nur zuhura işaretdir. Ve zuhûr izafîdir. Zira bir şey birine göre zâhir, bir başkasına göre bâtın olabilir.» (Bkz. Gazâlî, Mişkâtu'l Envar, 3-4)

«Nebilerin hepsi sirac (kandil)dir. Bilginler de öyledir. Ancak aralarında pekçok mertebe vardır... Nebîler nur değil, münîrdirler. Bunun için Hz. Muhammed'e de Sirac-ı Münîr denmiştir. (Bkz. Kr. Ahzab, 45-46)

«Hakîki manasıyla nur, Vücûd-i Hakîki olunca, mukabili olan zulmet de, gerçek manasıyla yokluktur... Nur, varlık olunca, varlıkların nurları da varlıkları gibi âriyettir... (Mişkât, 14-16)

için. «Haremî»[2] dedi, Ona: Kendisine verdiği nimetlerin büyüklüğü yüzünden. Ve, «Mekkî» diye andı Onu : Huzurunda, dimdik durabildiği için.[3]

Açtı da açtı göğsünü[4]. Alabildiğine yüceltti kadrini. «Vâcip» hale getirdi emrini[5]. Ortaya çıkardı bedrini[6].

---

[2] Harem kelimesindeki cinastan faydalanılmıştır. Hz. Muhammed'in Mekkeli oluşuyla (Hareminin bir manası) ilâhî sırların mahremi (Hareminin öteki manası) oluşu arasında bir münasebet kurulmuştur.

[3] Huzurunda dimdik durabildiği... bu tercüme Baklî şerhlerinde yer alan metne göredir. Arapça metinde bu manayı veren **temekkün** yerine **temkîn** denilmiştir.

[4] Kur'an'ın İnşirah sûresine bir telmîh. Sûfîler, Şerh-i sadr veya inşirah-i sadr denen bu hadiseyi Son Resûl'ün müstesna makamına işaret eden fevkaladeliklerden sayarlar ve üzerinde çok dururlar. Meselâ, Ebû Alî Hasan ed-Dekkak şöyle bir mukayese yapıyor: «Mûsa Peygamber müridin, Hz. Muhammed muradın remzi: Birincisi niyaz etti. «Rabbim göğsümü aç!» (Kur'an, Tâhâ, 25) İkincisine söylendi : «Senin göğsünü açmadık mı biz?» (Kur'an, inşirah, 1.) Birincisi yalvardı : «Rabbim, kendini bana göster.» Cevaben «Sen beni asla göremezsin» dedi. (Kr. A'raf, 143) İkinciye dendi : «Görmez misin Rabbini, nasıl uzatıyor gölgeyi?» (Kr. Fürkan, 45, Bkz. Yaşar Nuri, a.g.e. 250)

[5] Son Resûl dışındaki nebîlerin tebliğleri zaman ve mekanla kayıtlıdır. Onların her birinin şerîati kendini izleyen nebînin şeraitiyle ta'dil edilmiştir. Buna nesh denir. Son Resûl'ün tebliğleri ise başka bir peygamber tarafından değiştirilmeyeceği gibi, kendi bünyesinde de reforma konu olamaz. Son Resûl'ün tebligatı mutlak, değişmez ve ebedîdir. Devirlerin yeni çehrelerine hitap etme ise onun tebliğlerinin kendi bünyelerindeki esaslar ile doğrudan doğruya ve müdahalesiz vücut bulur. Bu ise nesih değildir. Hale ve ihtiyaca en uygun olan hükmü tesbit ve tercihten ibarettir.

[6] Ortaya çıkardı bedrini: Bedr (dolunay) Hz. Muhammed'in kemâl-i nübüvvetinin remzidir. Massignon buradaki Bedr kelimesinde cinas görüor. Ona göre kelima, hem bedr (ay), hem de Bedr harbini ifade etmektedir. Ve Massignon tercümesinde bu iki manaya da işaret etmiştir. (Bkz. Passion, Tavaasîn tercümesi bölümü.)

Yemâme bulutları arasından fışkırdı nûru. Tihâme yönünden parladı güneşi.

Kandili aydınlık aldı ulviyyet ve soyluluğun kaynağından[7]. Verdiği haberler yalnız basîretinden. Sünneti olarak buyurduğu sîretinin hakîkatinden.

Rabbin huzûruna yükseldi ve o huzura çağırıp götürdü.

İyice gördü de öyle haber verdi. Nazlandı nazlandı da kendi nazını kendi sınırladı.[8]

Gerçek hüviyetiyle tanıyan olmadı onu. Sıddîk müstesna. Sıddîk Ona tam uydu da ondan sonra dostu oldu, ki, aralarına başkası girmesin.[9]

---

7 «Ulviyyet ve soyluluğun kaynağından» sözleriyle türkçeleştirdiğimiz kısmı Massignon «de la miséricorde divine» diye tercüme etmiştir ki, bizce aslı olan (من معدن الكرامة : **min ma'dini'l kerâme** ifadesinin karşılığı değildir.

8 «Nazlandı nazlandı da...» (أنذل فحدد : indelle fehaddede) kelimelerinin karşılığı olarak verdiğimiz bu ifade yerine Massignon'da şu cümle var : «İl a été constitué avertisseur, puis İl a enjoint des prescription.» Bizce bu tercüme de aslına uygun değildir.

9 Peygamberi gerçek şahsiyetiyle, manevî batınî çehresiyle tanımak, Onun tebligatını kabul etmekden daha başka bir mâna taşır. Teblîgatı kabul edenlerin büyük çoğunluğu, Peygamber tarafından tesis edilen sosyal nizamın ahengine bağlanan insanlardır. Tasavvufun aradığı tanıma bu değildir. İlahî - batınî çehreden haberdar olarak tanıma nübüvvetin hemen ardından gelen Sıddîkiyyet makamına varmakla oluyor. Sıddîkıyyet nübüvvetle velâyet arası bir mertebeyi ifade eder. Bu makama sahabîler arasında birkaçı sahiptir. Bunların başında Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ali'yi görüyoruz. Ebû Bekr'in sıddîk ünvanıyla anıldığı malumdur. Hz. Alî'ye gelince bir yerde şöyle diyor : «Ben Allah'ın kulu ve Allah Resûlü'nün kardeşiyim. Ben, en büyük Sıddîk'ım. Benden sonra sıddîklik iddi-

Onu tanımlamaya kalkan, vasfında cehle düşmekten başka şey yapmış değildir.

«Kendilerine kitap verdiklerimiz o peygamberi kendi oğulları gibi tanırlar.[10] Böyleyken, içlerinden bir zümre —bilip durdukları halde— hakîkati gizlerler.»

Nübüvvet nûru, yalnız Onun nûrundan çıkmıştır. Nurların aydınlığı bile Onun nûrundandır. Nurlar içinde Kıdem'den daha parlağı, daha eskisi, daha belirlisi olamaz. Fakat O Kerem Sahibi'nin nûru müstesna.

Onun himmeti bütün himmetlerin önünde. Vücûdu yokluktan, adı Kalem'den önce. Zira bütün «Ümmetler» den evveldi O.[11]

---

asında bulunan sadece yalancıdır. (Bkz. Sünenü İbn Mâce, 1/44).

Hallac'a göre sıddîkiyet mertebesine varmamış bir Muhammedî aşk şaşmaya, bozulmaya dalma isti'datlıdır. Ancak o makama varan bağlılık, bütün belâ ve ıstırapları yenmeye muktedir olur.

Massignon'un da çok güzel ifade ettiği gibi Hallac'ın Hz. Ebû Bekr hakkındaki bu sözleri Onu İsnâeşeriyye'den kesinlikle ayırmaktadır. (Bkz. Passion, II/298)

10 Peygamberi; batını hüviyetini dikkate almadan tanımaya, tanımlamaya kalkmak Onu hiç anlamamaktır. Onu nesebi, vücut yapısı v.s. ile ulvîleştirmek yeterli değildir. Onu övenler ve yerenlerin bir çoğu bu maddî - zahirî unsurlara takılıp kalmışlardır. Nitekim ehli kitap Onu bu önemsiz yönleriyle ele aldıkları için aldanmışlardır. «Onlar Peygamberi kendi oğulları gibi tanırlar.» (Kr. Bakara, 146)

Oysaki «oğullar»ı tanımada kullandığımız ölçüleri esas olarak O Nebiyi tanımaya kalkarsak hiçbir netice alamayız. Görülüyor ki Hallac Bakara Sûresinin bu 146. âyetini alışılana ters, çok enteresan bir yorumla mânâlandırıyor.

11 İlahî ahlak Hz. Muhammed'le kemale ulaştı. Öteki nebilerin faaliyetleri, bu kemale hazırlayan bir mukaddime gibidir. O kemal, ezelde, bizzat Hak'ta potansiyel olarak vardı. Onun kuvveden fiile çıkması için asırlar süren bir tekâmül devresi gerekiyordu.

Bu sıfatların sahibinden daha merhametli, raûf,[12] coşkun, ârif,[13] zarîf, lutufkâr ve daha insaflı hiçbir yerde bulunamaz. Ne ufuklarda, ne ufukların üstünde, ne de altında.

Varlıkların efendisidir O. O ki ismi Ahmed, vasfı Avhad, zâtı Evced, sıfatı Emced, emri Evked, himmeti Efred. Aah ne kadar ayan-beyan, ne kadar keskin görüşlü, ne kadar nurlu, ne kadar ulu, ne kadar basîretli!

O ölmez. O hep yaşar. Olduğu gibi durur hep. Hâdiselerden de önceydi O, «şey»lerden de. Kâinatlardan önce meşhurdu O.

O hep varolacaktır. Renklerden önce anılıyordu, cevherlerden önce dillerdeydi. «Önce»den önceydi O; «Sonra» dan sonra da kalacaktır.

Cevheri sâfî, kelâmı nebevî, ilmi Alevî,[14] konuşması

---

12 Rahîm, Raûf... Hz. Peygamberin bu sıfatları için Bkz. Kr. Tevbe, 128.

13 İrfanın ilimden üstün olduğu sûfilerin hepsi, İslâm âlimlerinin de birçoğu tarafından kabul edilmiştir. İlim basarın (kafa gözü) irfan basîretin (kalp gözü) ürünüdür. Ve Kur'an basîretin üstünlüğünü açıkça belirtiyor. Denmiştir ki Peygamberin nübüvveti ilmine, velâyeti irfanına bağlıdır. Ve Peygamber nübüvvetinden çok velâyetiyle üstündür. Fakat böyle olunca, velâyetin nübüvvetten üstün olduğu vehmi ortaya çıkıyor. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için, nübüvvetin, velâyetin her derecesinden üstün olduğu savunulmuştur. Velâyetin nübüvvetden üstün olduğu kabul edilse bile, Peygamberin irfan seviyesi bütün velâyetlerin üstünde olacağından hiçbir velî Onun çizgisine varamıyacaktır.

14 İlmi Alevî... «Ben ilim beldesiyim, Ali de onun kapısıdır.» hadîsine telmih. Tirmîzî'nin Câmiu's Sahih'inde zikrettiği bu hadisi Aliyyu'l Kaarî Mevzûat'ında ele alıyor ve çeşitli delillerle mevzû olduğunu ispatlamaya çalışıyor. (Bkz. Mevzûat, 26).

Arabî. Kabîlesine gelince, ne şarkîdir O, ne garbî.[15] Cinsi ebevî, arkadaşı «Ümmî» dir. Rızık endişesiyle oyalanmaz. Yiyip içmek telâşından kurtarandır O...

---

[15] Hz. Muhammed hiçbir beldenin, iklimin, sülâlenin çocuğu değildir. O, doğuya, batıya nisbet edilemez. O bütün insanlığın, hattâ bütün varlığın süzülmesiyle elde edilmiş bir cevherdir. Yeryüzünün belli bir bölgesinde çıkmış, yetişmiş olması tabiî kanunların bir gereğidir. O öz olarak hiçbir ırka ve bölgeye mal edilemez. «Âlemlere rahmet olarak gönderilmesi»nin bir manası da budur. (Bkz. Kr. Enbiya, 107)

Kur'an'ın Peygamberlerden bahsederken kullandığı «İstıfa» tabiri (Bkz. Kr. Âlu İmran, 33, 34, 42 ve Hacc 75) onların muhtelif ırkların mükemmel süzülmüş ve arınmış bir örneği oldukları keyfiyetini ifade etmektedir.

«Allah herhangi bir işe dilediğini seçebilir. Kudreti sınırsızdır ve iradesi hudutsuzdur. Lâkin Allah kendi dilemesiyle bu dünyayı bir sebepler ve neticeler zinciri olarak yarattığından bu sebeplerin bazıları Hz. Muhammed'in ilâhî tebliğ için tercihinde ve bu vazifenin yeri olarak meskûn arzın ortasında hayranlık verecek bir şekilde kurulmuş olan Mekke'nin seçilmesinde görmek kabildir..

Kureyşliler kendilerinin Irak'dan gelen Hz. İbrahim neslinden olduğunu söylerler. Hz. İbrahim, din ayrılığı yüzünden gördüğü zulüm karşısında Ana vatanını terkedince, önce Mısır'a gitti. Orada oğlu İsmâil'in annesi Hacer ile evlendi. Daha sonra Hz. Hacer ve Hz. İsmâil Hz. İbrahim'in ocağını «Şur yolundaki kaynağın yakınında» ikamet etmek üzere terke mecbur kaldılar. Kureyşliler'e göre burası Mekke ve Zemzem suyunun olduğu bölgedir. Hz. İsmail Cürhûm kabîlesinden bir Arapla evlendi. Hz. İbrahim zaman zaman Suriye'den gelerek Hz. İsmâil'i ziyaret ediyordu. Oğlu Hz. İsmâil'in yardımıyla tek Allah'ın dinine ithaf ettiği bir mabedi, Kâbe'yi, Allah'ın evini inşâ etti. İslâmiyetin zuhurundan önce bu âbîde Hac ziyâretgâhı olmuştu. Kur'an-ı Kerim, Kudüs mâbedinden daha eski bir mâbed olan Kâbe'yi, tek Allah inancının dünyadaki «ilk evi» olarak tavsif ediyor.

Şu halde Hz. Muhammed'in ailesi sadece tek Tanrıcı dinin en eski geleneklerini tevarüs etmekle kalmamış, aynı zamanda damarlarında Bâbil, Mısır, Arap gibi muhtelif insan ırklarının kanını ta-

Gözler yalnız Onun işâretiyle görür. Gönüllerdeki sırlar, saklılar Onun aracılığıyla bilinir. Onu konuşturan, Hak'tan başkası değil.

Deliller Onu tasdîk eder. Zaten O hem delîl hem medlûldür.[16] Hak Onu alabildiğine serbest bırakmıştır.

Dertler, ihtiyaçlar, ıstıraplar ve emellerle bağlı göğüsten ilâhî sadayı yükselten Odur. «Kadîm Kelam»ı getiren de Odur: Uydurulmayan, mahluk eli değmeyen kelâmı.

Odur Hakk'a tam varan: Hiç ayrılmadan. Aklın kavradığı şeyleri aşan, haber getiren sondan, sonlardan ve sonun sonlarından.

Bulutları, sisleri kaldırıp Beyt-i Haram'ı gösterdi. O tamam, O hümam: O yiğit, kahraman. Putların parçalan-

---

şımıştır. Bu ise O'na dar, peşin fikirlerin üstünde bir mevki sağlıyordu. Hz. Muhammed'in yakın ebeveyni arasında Grek bir kadın bile vardır: Filhakika, klasik şecere âlimlerinden Mus'ab, İbn Umeyr'in annesinin Grek olduğuna işaret ediyor. Ebu'r Rûm'un kardeşi olan İbn Umeyr, Mekke'li bir Kureyşli olup Hz. Peygamber'in yakın akrabasıdır. Aynı zamanda Hz. Peygamberin halasının kızı ile evlenmişti. İleride, Hz. Muhammed'in insan ırkının bu birleşmesini temsil ettiğini görecek ve evinde Arap asıllı olanların yanında Musevî ve Kıptî asıllı kadınlarla da evlendiğine şahid olacağız.

İbn Habîb bize Hz. Peygamber'in anne annelerini yirminci kuşağa kadar açıklayan enteresan bir çalışma bırakmıştır...» (Bu malumat ve kaynakları için Bkz. Muhammed Hamîdullah, İslâm Peygamberi, 1/32, 33 Tercüme eden: M. Saîd Mutlu.)

[16] O hem delîl... «Onun mûcizeleri delîl, vücudu ise medlûldur.» (Bkz. Baklî. a.g.e.)

«Alî el-Havvas'a sordular: «Bir âyetde: «Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yol üzredir.» (Kr., Hûd 56) buyuruyor. Allah'ın izlediği bu yol hangi yoldur?» Cevap verdi: «Muhammed Mustafa'nın yolu. İnsan bu yola girince kendisine Allah'ı rehber edinmiş olur.» (Y.N. Öztürk a.g.e. 361)

masını Odur buyuran. Odur, yer yüzündeki varlıklar kadar yıldızlara [17] da peygamber olan.

Üstünde, tüllenen bulut; altında, parlayan şimşek: Bir şimşek ki çakar; yağdırır, her tarafı mahsûle boğar; meyvalandırır.

Bütün ilimler Onun denizinden bir damla bütün hikmetler Onun nehrinden bir avuç. Ve zamanlar Onun zamanından bir saat.

Hak ancak Onunla mütecellî, hakîkat ancak Onunla ayakta. O, vuslatta evvel, nübüvvetde âhir. O, hakîkatte bâtın, ma'rifetde zâhir.

Ne bir âlim ilmine ulaşabildi, ne bir hakîm kavrayışına.

Hak Onu mahluklara ısmarlamamış, fânîlere teslim etmemiştir.[18] Zira O, ancak Odur. Nasıldır O?[19] O, Odur işte!

Ne Muhammed'in «Mîm»inden bir kimse çıktı, ne de

---

[17] «Yeryüzündeki varlıklar kadar yıldızlara da...» «Hüvellezî ursile ilel enâmi ve'l ecrâm.» Massignon, buradaki (اجرام ecrâm) kelimesini (احترام : ihtiram) okuyarak yukardaki cümleyi «Celui qui a été enyvoyé pour l'exténuation et l'extermination (des hommes mortels)» diye tercüme etmiştir. Bizce, verdiğimiz tercüme hem siyak ve sibaka, hem de Peygamber'in «âlemlere rahmet olarak gönderilmesi» nüktesine uygundur. Nitekim, Massignon'un da işaret ettiği gibi, Goldziher de böyle anlamıştır. (Bkz. Massignon, Tavâsîn, 13)

[18] Hz. Muhammed'in bu ilâhî ve husûsî himayeye mazhar oluşunu Kur'an-ı Kerîm'in Duha Sûresi çok güzel dile getirmektedir.

[19] Nasıldır o...? (انّى : Ennâ hüve) Massignon «ennâ» yerine «ennî» okuyor ve haliyle tercüme «C'est moi» şeklinde ortaya çıkıyor : Ben Oyum, O, bendir.» Massignon'un burada da

Onun «Hâ» sına bir giren oldu. Onun «Hâ» sı İkinci bir «Mîm». «Dâl» ise evvelini «Mîm»i, Dâl devamının, Mîm mahallinin, Hâ halinin remzi. Ve «Hal» i de ikinci bir Mîm.[20]

Hak Onun sözlerini izhar etti; alemetlerini açıkça gösterdi. Yaylı bürhânını, indirdi Fürkanını,[21] serbest

---

Hallac'a yapıştırmak istediği hulûle bir yol aramak gayreti içinde olduğu gözden kaçmamaktadır. Bir defa, Massignon okuyuşuna metnin siyak ve sibakı uymaz. İkincisi, Baklî gibi bir otorite «ennî» değil «ennâ» şeklinde okumuş ve Massignon'un da zikr ettiği tercümesinde (وچون او بود : Ve çon o bod?) diye Farsçalaştırmıştır. Massignon bütün bunları çiğneyerek, çanını çalmış ve kendi özlediği bir ifadeyi Hallac'a mal etmiştir.

[20] Muhammed'in Mîm'inden... Burada harflere atfedilen tasavvufî manaların Muhammed kelimesine uygulanışını görüyoruz. Baklî'ye göre, (م : Mîm) ezelî muhabbete delâlet eder. (Bkz. Baklî, a.g.e.)

Harflerin mistik manalarını veren bir el yazması risâle-Baklî'nin adı geçen şerhi ile aynı mecmua içinde ve yanyana-bütün Arap harflerini manalandırmıştır. Hicrî 838 de, Muhammed b. Abdillah b. Mes'ud adlı bir hattat tarafından yazılan bu risalenin mukaddime kısmında özetle şöyle deniyor.

«Bil ki kelâmın bütün harfleri kelimede, kelime de harflerdedir. Harfler (ا : Elif) de yer alır ve Elif noktadadır. Nokta bütün bunların üstündedir... «Kur'an yedi harf üzerine indirildi» buyurulmuştur. Bu yedi harf Elif ile Onun vücut verdiği (ذ : Zal), (ص : Sad), (ق : Kaf), (ك : Kâf), (ل : Lâm), (و : Vav) harfleridir. Elif, noktalardan oluşur. (ح : Ha) Hakk-ı Mübin'e Hayy ve Kayum'a işaretdir. (د : Dâl) vücut harfidir, insan ruhlarının mazharıdır. Mîm : İsmi A'zamdır. Başlangıçta Mürid, sonra Murad'dır. Ve Mürîd, Murad, Mülk, Melekût harfleri Allahümme (اللهم) de toplanmıştır.

[21] Fürkan. Kur'an'ın adlarından biri : Hakkla bâtılı ayıran. (Bkz. Kr. Fürkan, 1)

bıraktı lisânını, parıl - parıl etti cinânını, âciz kodu akranını, [22] muhkem kıldı bünyânını, yüceltti de yücelti şânını.

Onun meydanlarından kaçarsan nereye varır yolun? Başka delîl yok, yoktur başka delîl! Dikkat et, ey alîl! Ve feylosof hikmetleri, Onun hikmeti yanında, kum tümseği gibi zelîl.

---

[22] Hz. Muhammed'in tebligatının başlangıçtan beri karşı çıkanları mağlup ettiği hususu birçok âyette belirtilmiştir :

«Kulumuza indirdiğimiz vahiy'den şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre ortaya koyunuz» (Kr. Bakara : 23, Ayrıca Bkz: Hûd, 13; İsra; 88, Haşr, 21).

II

FEHM TÂSÎNİ

Mahlukların kavrayışları hakîkate yol bulmuş değil: Hakîkatın yaradılmışla, yaradılışla alâkası yok. İç âlemimizden yükselen sesler, gerçi, hakîkate yönelmiş tırmanışlardır; lâkin yaradılmışın ürpertileri hakîkate götürmüyor.

Hakîkat ilmine akıl erdirmek çok zor. Nerde kaldı hakîkatın hakîkati... Oysaki Hak, hakîat denenin de ötesinde. Ve Hak hakîkattan başka bir şey.

Pervâne ışığın etrafında sabaha kadar uçar da bu hâli en tatlı sözlerle hikâye etmek için şekillere döner. Sonra nazlanıp övünür de vuslatda kemâle özenerek gururlanır.

Kandilin ışığı hakîkatin ilmi; sıcaklığı hakîkatin hakîkati. Alevin içine dalmaksa hakîkatin hakkı.

Ve pervâne doymadı ışıkla, hararetle, attı kendini alevlere. Şekiller hâlâ beklemede: Haber verecek «nazar» yoluyla pervâne.

Pervâne uçtu, döndü, eritti kendini ve yok oldu ortalardan. Resimsiz, cisimsiz, isimsiz, ünvansız hâle geldi. Artık ne için dönecekti şekillere? Vuslattan sonra hangi «Hal» vardı ki döne?.. «Nazar» a ulaşan kulak vermez «Haber» e. Ve «Manzûr»a kavuşan aldırmaz «nazar» a.

---

1 Baklî'ye göre bu taasînin : (ط : Tî) sı sırrın temizliğine işaretdir. Ve Tî, tevhîd tûfanıdır. (س : Sîn) fehmin eskiliği (Sebkat-ı fehm) demektir. (ن : Nûn) a gelince hakîkat ateşidir ki insan tabiatını yakar.

Tembel ve boşvermişe göre değil bu sırlar. Anlamaz bu mânâları fâni, cânî: Onlar ki emelleri sadece emânî...

Sanki ben, sanki ben... Ben sanki O'yum. Yahut O sanki Ben'dir. Benden çekinme eğer sen Ben'sen!

Ey zanlara esîr olan, beni ben sanma! Ben, ben değilim. Ben, ben olmadım; ben olmayacağım.

Eğer ben yalnız deriyi biliyor, tanıyorsam ve benim «Hâl» im buysa, bu hal temiz değil. Fakat eğer ben Oysam, işte o zaman temizim. Lâkin ben O değilim ki[2]...

Anladınsa anla! Anlayamazsın ki... Ahmed'den gayrısına açılmadı bu sırlar. Ahmed ki «Sekaleyn» den gizlendi. Görmedi gözü «eyn». Öyle ki önünde ne «reyn» kaldı, ne «meyn». Fekâne Kaabe Kavseyn.[3]

Hakîkat ilmi geçidi'ne varınca gönlünün derinliklerinden haberler saçtı. Hakîkatin Hakk'ına erince de boşverdi murada. Ve iyice teslim oldu Cevâd'a. Hakk'a ulaşınca da kalmadı orada .Döndü geri [4] ve şöyle dedi:

---

[2] Bu paragraf Arapça metinde yok.

[3] Fekâne Kaabe... (Bkz. Kr. Necm, 9)

[4] Hz. Muhammed, insanoğlunun yükselebileceği son mertebeye vardıktan sonra, tekrar bu noksanlıklar ve ıstıraplar dünyasına dönmüştür. Mi'rac'dan bu dönüş bütün nebîler ve velîlere nazaran Hz. Muhammed'e bir fevkaledelik kazandırıyor. Böyle bir dönüşün ifade edeceği ilk mana, Hz. Muhammed'in kendini ve elde ettiği bütün mertebeleri hemcinsleri uğruna feda ettiği keyfiyetidir. Ve bu keyfiyet hem velâyetle nübüvvet arasındaki farkı, hem de öteki nebîlerle son Resûl'un farkını bariz bir şekilde ortaya koyar. Büyük İslâm Sûfisi Gengûhî'yi dinleyelim: «Hz. Muhammed Mustafa Mi'rac esnasında semaların en yükseğine erişmiş, manevî ilerlemelerin, ruhanî tekâmüllerin en ulvî mertebelerine varmış, sonra da yeryüzüne dönmüştür. Yemin ederim ki ben o şâhikalara ulaşmış olsaydım, asla geri dönmezdim. (Bkz. Muhammed İkbal, Dinî Tefekkürün yeniden Teşekkülü, 142. Tercüme eden: Sofi Hûri.)

«Sana secde etti gözbebeğim
Sana îman etti yüreğim!»

Gayelerin gayesine varınca şöyle konuştu:

«Seni, Zatın'a lâyık bir övgüyle övmekten âcizim.» Ve hakîkatin hakîkatine vasıl olunca da «Sen, kendi Zatın'ı nasıl övmüşsen, öylesin.» diye boynunu büktü.

Heva ve hevesi kaldırıp attı da gayeye ulaştı. Ve gördüğünü kalbi yalana çıkarmadı.»[5]

Ve Sidre-i münteha... Bakmadı orada hakîkatin hakîkatine, sola; hakîkate, sağa... «Onun gözü hedefini şaşmadı»[6], sapmadı sola-sağa.

[5] Onun gördüğünü ... (Kr. Necm, 11)
[6] Onun gözü... (Kr. Necm, 17)

III
SAFÂ TÂSÎNİ

Sonra çöle daldı ve orayı da yürüyüp geçti, geçidi aştı. Aşk ve sevgi ehli için dağlık ve düzlükten ne çıkar ki?.[4] «Mûsa belirtilen müddeti bitirince..»[5]

Hakîkate yâr olunca eşi, dostu, çoluk çocuğu terketti. Halbuki ötekileri doyurmuştu haber. İstememişlerdi nazar. Fark olsun diye aralarında; onlar ve Hayrülbeşer. Bu yüzden söyledi Mûsa: «Belki size getiririm ondan bir haber..»[6]

Mühtedî haberle tatmin oluyor diye muktedî eserle nasıl doysun.

Ağaçtan, Tûr cânibinden! Hayır! O ne ağaçtan dinlemiştir, ne çölden, ne fezâdan...

Ben, işte bu ağaca benzerim![7]

Hâkikat nedir? O da mahlûk. Mahluku bırak ki sen O olasın, O da «sen» olsun: Hakîkat yönünden.

Ben vasfediciyim, Mevsûf da vasfedicidir. Vasfeden hakîkati anlatır. Peki mevsuftan ne haber?

---

[4] Aşk ve sevgi ehli için... Massignon bu cümle yerine şöyle bir tercüme vermiştir : «Il n'y trouve rien qui lui soit familier ou utile, dans la montagne et plaine» Halbuki Bakli, bizim anladığımız şekilde tercüme etmiştir : «Anki hayır şevend ez ehl ... begozerend.»

[5] Mûsa belirtilen süreyi bitirince ... Hz. Mûsa'nın çöl yolculuğu için Bkz. Kr. Kasas, 14-43.

[6] Belki getiririm size... Hz. Mûsa'nın Tûr'a gidiş ve dönüşü için Bkz. Kr. A'raf, 142-146, Kasas, 29-35

[7] Molla Cami, bu söze şu beytiyle telmih yapar : Bir ağaç'tan enel-hak sesinin gelmesi hoş görülüyor da, bahtiyar bir gönül adamından aynı sesin gelmesi neden yadırganıyor?.. Âyet için Bkz. Kr. Kasas, 30.

Hak Ona dedi: «Sen delîle sevkedeceksin. Medlûle değil.» Ve Ben delîlin delîliyim.

Hak, hakîkat halinde bana dönüştü: Ahd, akd, vesîka olarak. Şâhit oldu «Sirr» ime; zamîrime değil. Sirr'im şu! Hakîkat ise şudur: Ayrı ayrı şeyler.

Hak benimle konuştu. İlmimi kalbimden dilime söyledi. Beni kendisine yaklaştırdı. Uzaklığımdan sonra beni makbûlü ve seçilmişi kıldı.[8]

[8] Bu paragraf Arabî metinde yoktur.

IV
DÂİRE TÂSÎNİ

Berrânî Dâire'ye ulaşamadı. İkincisi de ulaşır ulaşmaz ayrılıp geri döndü. Üçüncüsü ise hakîkatin hakîkati sahrasında kayboldu.

Vay başına Dâire'ye girenin. Bütün yollar kapalı.

Tâlip reddedilmiştir. Üstteki nokta onun himmeti, alttaki nokta aslına dönüşü ,orta nokta onun şaşkınlığı.

Kapısı yok Dâîre'nin. Ve Dâire'nin ortasındaki nokta hakîkatin ta kendisi.

Hakîkatin manası, bir «şey.» Hakîkatin manası, hayret.[3] Ve zâhir ve bâtın o «şey»den gizli değil, gizlenemez.

---

[1] Berranî (dışa takılan, mahrem bölgeye giremeyen) dâireye, irfanın menbaına ulaşamaz. Oraya Cevvânî (içeri giren, mahrem bölgeye varan) ulaşabilir.

Baklî'ye göre Hallac burada şunu demek istemiştir : Mühtedî (Sûfiliğe henüz başlayan) ma'rifeti anlayamaz, kavrayamaz.

[2] Bu cümle Farsça metinden alınmıştır.

Hakîkat, şekilleri kabul etmez.[3]

Bu işaret ettiklerimi; kavramak istersen, «Dört kuş tutup onları kendine alıştır...»[4] Zira Hak uçmaz.

Gayret Onu «Gaybet»ten sonra «Huzûr»a çıkardı. «Heybet» engelledi Onu ve «Hayret» hükmü altına aldı.

İşte hakîkatin manaları...

Bundan daha incesi var: Vehmin «ahfa»sına âit fehmin kavranışı.

Bu, dâirenin yalnız önünden bakar, arkasından değil.

Hakîkat ilminin bilgisine gelince o «Haremî»dir. Ve dâire onun yasak bölgesi. Bu yüzden Son Resûl'e Haremî denmiştir: Yasak alanı Ondan gayrı aşan olmadı. Ve dâirenin arkasına geçince «ah» dedi. [4]

---

[3] Baklî bu noktada şunları yazıyor : «Hakîkat Hakk'ın vücûdudur. O hem zahir, hem de batındır. O gaip değildir. Parça fiiller (Fer') de Onun fiillerindendir (Bkz. a.g.e.)

[4] Dört kuş tutup ... (Kr. Bakara, 260) Hz. İbrahim'in, ölülerin dirilmesi keyfiyetini açıkça görmek isteğini Allah'a arzedişini ve aldığı cevabı ihtiva eden bu âyet sûfîlerin en çok meşgul oldukları âyetlerdendir.

Baklî'ye göre burada kast edilen şudur : «Hakikatın aslı Kıdem'dir. Allah'ın sıfatı evveliyetdir. Ve evveliyetde «asl» «fer» «o yönden» «arasında» gibi sözlere yer yoktur.» (Bkz. Baklî, a.g.e.)

Âyetde bahsedilen kuşların tavus, horoz, karga, güvercin olduğu rivâyet edilmektedir. (Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, a.g.e. I/416, Kaazî Nâsiruddîn Ebu'l Hayy Abdullah b. Umer, Envâru't Tenzîl ve Esrâru't te'vîl I/179, Mahmud b. Umer ez-Zemahşerî el-Keşşâf I/392)

İsmail Hakkı Bursevî hazretleri sözü geçen âyetin tefsiri sadedinde şunları kayd ediyor : «Kuşeyri demiştir ki «Hz. İbrahim Allah'dan kalbinin diriliğini istemişti. Cenab-ı Hak Ona «dört kuş

Ürpermişti... Evvâh idi O. Hakîkat libasıyla dışarı çıktı da yaradılmışlar için, derinden bir «ah» çekti.[5]

---

kurban et» dedi. Böylece, mücâhedeyle nefsini öldürmeyenin, müşâhedeyle kalbi diri olmaz, demek istiyordu.»

Te'vîlat-i Necmiyye'de şöyle deniyor : «Buradaki dört kuş, insan tîynetinin hamuru durumundaki dört unsurdan doğan dört sıfatdır. Bu unsurlar su, toprak, hava ve ateştir. Unsurlardan herbirinin yakını olan unsurla birleşmesinden iki sıfat doğar: Toprakla yakını suyun birleşmesinden hırs ve cimrilik, ateşle havanın birleşmesinden gazap ve şehvet. Bu sıfatlardan herbirinin kendisinden vücuda gelen — Havva'nın Âdem'den geldiği gibi— bir eşi vardır ve bu eşten de bir sıfat doğar. Hırsın eşi hased, cimriliğin eşi kin, gazabın eşi kibirdir. Şehvete gelince, Onun birtek eşle yetinmesi söz konusu değil. O, bütün bu sıfatların müşterek sevgilisi gibidir. Kısaca bunlar cehennemin yedi çukuruna işaret eden yedi kapıdır ki halk o «yedi kapılı cehennem'e (Bkz. Kr. Hicr, 44) işte buralardan girmektedir. Kişi, bu sıfatlardan hangisi öndeyse cehenneme o «kapı» dan girer.

İşte Cenab-ı Hak Halil İbrahim'e bu sıfatları —bu dört kuşu— öldürmeyi emrediyor... Kuşların öldürülmesinin emredilmesi sözü geçen dört sıfatın, İbrahim'in —yani ruhun— eliyle eserlerinin silinmesi, esaslarının yıkılması demektir : Şerîat'in emri ve Hakk'ın vekili olan mürşidin yardımıyla... Ölen bu vasıfların yerini ruhânî ahlâkın diriliği alacaktır.

[5] Hz. Muhammed Evvâh idi. Ceddi Hz. İbrahim de Evvâh idi. (Bkz. Kr. Tevbe, 114).

Bütün nebîlerde bu evvâhlık müşterek sıfat. Fakat son Resûl'ün evvâhlığı hepsinin üstünde. Öyleki Hakk'ın huzurunda, mahrem bölgede bile insanları düşünerek «ah» ediyordu.

V

NOKTA TÂSİNİ

Nokta bahsi dâire bahsinden ince. Noktadan konuşmak dâireden söz etmekten zor.

Nokta asıl: Artmaz, eksilmez, yok olmaz.[1]

Münkir «berrânî» dairesindedir. Görmeyince beni, inkar eder «hal»imi. Ve zındık diye adlandırır beni; yalnız kötülükle anar ismimi.

Şanımı görünce feryad eder. Yasak dairenin kapısı iki ötenin ötesidir, o da feryad eder.[2]

İkinci dâiredeki de beni Rabbâni âlim sanır. Üçüncü dâireye ulaşana gelince, ona göre ben kuruntular, hayaller içindeyim.

Hakîkat dairesine varan unuttu beni ve kayboldu gözümden. «Hayır, hayır! Sığınak yok! O gün varılıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzuru... O gün insan önden gönderdiklerinden de haberdar edilecek, arkaya bıraktık-

---

[1] «Bil ki kelâmın bütün harfleri kelimede; kelime de harflerdedir. Harfler de Elif'de yer alırlar ve Elif noktadadır. Nokta bütün bunların üstündedir. Nokta bizzat kendisiyle kaim olup bütün ilimlerin harfleri odur ve hepsi ona istinad eder.» (Bkz. Şehid Ali Paşa Kütüphanesi 1342 No. da kayıtlı Mecmuanın 18. risâlesi, ayrıca geniş malumat için Bkz. aynı kütüphanede 1223 No. da kayıtlı Şerhu Esrâri'n Nokta adlı elyazması).

[2] Bu paragraf Arapça metinde yoktur.

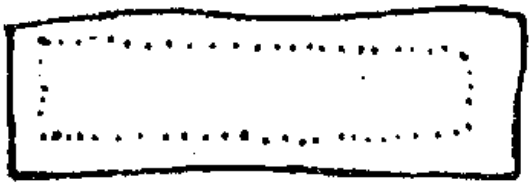
larından da. Zaten insan kendi benliğine yönelmiş keskin bir bakış, bir görüş, bir seziştir.»[3]

Koşar habere, seğirtir sipere. Kıvılcımlardan korktu da gizlendi. Aldandı ve kendi kendini tehlikeye soktu.

Sûfiyye kuşlarından birini gördüm; iki kanatlı. İnkar etti şânımı uçup durdukça. Ve hemen «Safa»dan sordu bana. «Kes» dedim, «kanadını **«fenâ»** makasıyla, takılma peşime yoksa!»

Dedi: Bir kanatla mı uçayım? Kanadımla dost iline koşmaktayım.[4] Dedim: Ah, yazık sana! «Onun benzeri gibisi bile yoktur. O, en iyi işiten, en iyi görendir.»[5] Ve birden **fehm** denizine düştü ve boğuldu.

İşte fehmin sûreti:

Düşünceler dâiresinde ilk nokta fehm'dir. Bu noktalardan yalnız bir tanesi hak; ötekilerin hepsi bâtıl.[6]

ŞİİR

Görünce Rabbimi gönül gözüyle
Sordum: Kimsin ey Sen? Dedi: Senim Ben.
Bulaşmamışsın hiç «nerde» sözüyle;

---

[3] Hayır, hayır, sığınak yok... (Bkz. Kr. Kıyâme, 11-14)

[4] Bu cümle Farsça metinden alınmıştır.

[5] Onun benzeri gibisi... (Kr. Şûra, 11)

[6] Fehm'in sûretiyle şiire kadar olan kısım Arapça metinde yoktur.

«Nerde» yle ilgili olmamışsın Sen!
Kuruntuya nasip gelmemiş Hak'dan
Ki bilsin nerdedir zatın ey Mevlâ!
Bütün «nerdeler» i Sensin kuşatan;
Sen nerdesin? «Nerdesiz» ce uzakta.
Eriyip tükendi benimle **fenâ**
Yok oldum da ancak ulaştım Sana![7]

Kalbi üzre sabahladı. Yaklaştı yücelerek ve geri geldi ululukla... Yaklaştı isteyerek, sarktı çoşarak, sevinerek.[8]

Kalbinden yüz çevirdi, Rabb'ine yaklaştı iyice. Nasıl bir huzura varıştı o, bilinmez! Nasıl bir bakıştı o, bilinmez! Hayretler içindeydi; gördü. Gördü, hayretlerle doldu.

Müşahede etti ve müşahede edildi.[9] Vasıl oldu ve infisal etti. Yanî **murad**'a erdi ve füaddan ayrıldı.

«Kalbi, görmüş olduğu şeyleri yalanlamadı.»[10]

Hak gizledi Onu ve yaklaştırdı kendine. Başbuğ kıldı Onu ve **Istıfa** etti. Suya kandırdı, doyurdu Onu. Süzdü, süzdü de biricik kıldı Onu. Seslendi Ona, çağırdı Onu, yordu, sıktı da terütaze yaptı Onu. Korudu iyice ve binek edindi Onu.

---

[7] Bu son beyt şiirin, Hallac'a ait Divan'daki şeklinden alınmıştır. Tavaasînde bu beyt yoktur.

[8] Yaklaştı ve sarktı... (Kr. Necm, 8)

[9] Müşahede etti ve müşahede edildi. (Kr. İsrâ, 1) «etti» ve «edildi» farklı mânâları âyetdeki bir zamirin merci'ini tayindeki farklı düşüncelere dayanıyor. Bu husus için Bkz. Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili IV/3152).

[10] Kalbi... yalanlamadı (Kr. Necm, 11)

Onun dışındakilere sırt çevirince, Onunla yüzyüze geldi. Ve tam isabet etti. Çağrıldı, karşılık verdi. Gördü göreceğini de ayrıldı. İçti içeceğini de eksikliklerden sıyrıldı. İyice yaklaştı da heybetten titredi.

Bütün mâsivadan yüz çevirdi... Şehirler, dostlar, sırlar, bakışlar, gözler, hâtıralar, eserler ve izler...

«Arkadaşınız o Peygamber hiç sapmadı.»[11]

Deliller, işaretler ardından gitmedi. Ve oyalanmadı... Sıkıntı çekip kıvranmadı da. «Nerde» ile uğraşmadı gözü, «ne zaman» ile ilgilenmedi: O, neyse oydu.

«Dostunuz o Peygamber hiç şaşmadı, şaşırmadı.»[12]

Misafir ağırlayışımızdan şaşırıp kalmadı. Karşılayışımızdan şımarmadı.

«İyi tanıdığımız O Nebî hiç şaşmadı.»[13]

Şaşırmadı dostunuz: Zikir bahçelerinde bizi seyrederken, fikir meydanlarında dolaşıp gezerken.

Hayır, hayır!

O, her nefeste, her anda Hakk'ı zâkir. [14] O, nimetlerle ıstırapların hepsi için şâkir.[15]

---

[11] Arkadaşınız o peygamber ... (Kr. Necm, 2)

[12] Dostunuz o peygamber ... (Kr. Necm, 2)

[13] İyi tanıdığımız o ... (Kr. Necm, 2)

[14] Her an, her nefeste Hakk'ı anmak «Zikr-i dâimî halinde bulunmaktır: «Ayakta, otururken, yan yatarken...» (Kr. Âlû İmran, 191)

Alâeddin Attar diyor ki:

«Mürîdin gözünde «mülk» ve «melekût» âlemleri örtülü olacak ve onları unutacaktır. Hatta kendisini bile unutacaktır ki «fenâ» içinde fenâya erebilsin.» (Bkz. Y.N. Öztürk, a.g.e., 313) Ebu'l Hasan Alî el-Harkanî de şöyle anlatıyor bu hali :

«O, gönderilen bir vahyden gayrısı değildi.[16]

Nûrdan nûra indirildi.[17]

Altüst etti kelâmı.[18] Uzaklaştı bütün vehimlerden. Canlı cansız bütün varlıklardan kaldır ayaklarını. Uzaklaştır ondan nazmı, nizamı.[19]

Aşktan mest olanlarla birlikte, sen de dîvane ol! Özü

«Kırk yıldır bir tek vakt içindeyim. Öyle ki Allah gönlüme habire bakar da orada kendinden gayrı bir şey görmez.» Bkz. Y.N. Öztürk, a.g.e. 253)

Ubeydullah Ahrâr şöyle anlatıyor :

«Öyle zamanlar olur ki bütün seslerin, rüzgârın, suyun, yağmurun, Allah'ı zikretmekde olduğunu duyarım. Hatta Semerkant'da bir eğlence meclisinin önünden geçiyorken kahkaha ve çalgı seslerinin Allah'ı zikrettiğini dinledim.» (Bkz. Y.N. Öztürk, a.g.e. 328)

Nakşiliğin «usul» dedikleri 11 esasından yedisi bu «ân-ı dâim» in nasıl yaşanacağını düzenler. (Bu «Usul» ve izahı için Bk. Y.N. Öztürk, a.g.e. 272-278)

Ayrıca zikr için Bkz. Kr. Bakara, 152, Ahzap, 41-42, Rûm, 17-18, Fürkan, 62, Müzzemmil, 8, Dehr, 25 v.s.

15 Şâkirdi... Şükr için Bkz. Kr. Bakara, 152, Nisa, 147, İbrahim, 7, Lukman, 12 vs.

16 O gönderilen bir ... (Kr. Necm, 4)

17 Mutlak Nûr olan Yaratıcı'dan O nûrun zuhuru olan Hz. Muhammed'e indirildi.

18 Altüst etti kelâmı... Burada Arapça metinde bir istinsah hatası olsa gerek; «ukallibü» şeklinde yazılı, mana uymadığı için biz «Kallabe» şeklinde okuduk. Massignon «Kallib» şeklinde okumuş, aşağısındaki «gâbe» fiilini de «ğıb» şeklinde emir sîgası olarak düşünmüş ve «Changes ton parler, disparais d'entre les chimeres...» diye tercüme etmiştir.

19 Vahyin verileri, özellikle Mirac'dakiler şiirin, hatta ölçü ve ahengin üstündedir. Vahy, şiirden üstün olduğu için şiirden, peygamber şairden üstün olduğu için şairlikten münezzehtirler. (Bkz. Kr. Yâsin, 69, Şuara, 224-227)

kavra, sırra er. Ki, dağlar, tepeler arasında uçabilesin: Kavrayış dağlarında, **selâm**[20] tepelerinde. O zaman görmen gerekeni görür, Mescid-i Haram'dan uzanan **Sıyam**[21] kılıcı haline gelirsin.

Sonra yaklaştı. Sanki bir manaya yaklaşıyordu. Derken kendi kendini engelledi; başaramıyor gibiydi. Oysaki başaramıyor değildi.

Ve **Tehzîb** makamından **te'dîb** makamına, **te'dîb** makamından da **takrîb** makamına yükseldi.

İsteyerek yaklaştı, kaçar gibi sarktı. Yakararak yaklaştı, çağırarak döndü. Davete uyarak gitti, kabul edilmiş olarak geldi. İyice görsün diye yaklaştı, seyrede ede döndü.

«Yayın iki kaşının arası kadar, hattâ daha fazla yaklaştı...»[22]

Arasında okuyla **nerde**yi fırlattı.. Kavseyn sırrını gerçekleştirdi. **Nerde**yi düzeltsin ve göz galip gelsin diye Onu gözün gözüne yaklaştırdı.

İkinci kavse varmayanın bizim sözümüzü anlayacağını sanmam. **İkinci kavs levh'ın** altında... İkinci kavs'in Arap harfleri dışında, kendine özgü harfleri vardır.[23] Fa-

---

[20] Selâm, Allah'ın isimlerinden biridir. Selâm'ın mana ve yeri için Bkz. Kr. Haşr, 23, Ahzap, 44, Fürkan, 63, Âlü İmran, 19)

[21] Sıyam-Savm, nefsi, bir takım şeylere karşı zapt ve bir takım şeylerden men etmek manasını taşır. Hallac, bu ifadesine bakılırsa Hz. Muhammed'in en bâriz özelliğinin nefse hakimiyet olduğunu benimsiyor demektir.

[22] Yayın iki kaşının arası kadar ... (Kr. Necm, 9)

[23] İkinci Kavs... «İkinci Kavs'e ulaşan varlık sûretinde değildir. İkinci Kavs yaklaşmanın yaklaşması (Kurb-i Kurb), yakınlığın yakınlığı (Dünüvv-i Dünüv) dır. Bu yaklaşma Levh-i Mahfuz kelimelerindendir.» Bkz. Rûzbehân Baklî, a.g.e.

kat onu birtek harf ifade edebilir: Mîm harfi.[24] Mîm, yâni öteki ad.

Ve Mîm, evvelki kavsin kirişidir.[25]

Gizlileri açığa çıkaran, karanlıkları aydınlatandan...

Kelâmdaki san'at, **yaklaşmanın** manasında. Mana ise Hakk'ın hakîkati için didinir, halkın tarîkati için değil.

Yaklaşma, **zapt** dâiresi demektir.

Hakîkat, incelerin en incesinde hakîkatlerin hakkıdır. O, özleyenin özünü nitelendirmek için yarışanların şuhûdundan doğar:

Istırabı dipdiri tutarak,
İncelikleri açıklıyarak,
Kurtuluş sözüyle,
Erenin yolundan,
Erler yolundan, erler gibi.

O, bol bitkiler, yeşillikler fışkırtan, o tükenmez, dur-

---

[24] Mîm, Muhammed'in baş harfidir. Tasavvufî incelikleri anlayabilmek için Mîm'le sembolleşen Muhammedî sırra yaklaşmak lazımdır... «Bu misal gösterir ki vehimler ve fehimler ehli ma'rifetin başlangıcındadır. Mustafa'nın dışındakiler ma'rifet deryasının sahilinde boğuldular. Mustafa ise ezeli Zat ilmi'nin ta ortasında yüzmektedir. «Sonra yaklaştı, sarsıldı ve geri çekildi» (Kr. Necm, 8) âyetinin anlatmak istediği budur.» (Bkz. Baklî, a.g.e.)

[25] Ve Mîm, evvelki kavsin... «Yani ikinci kavsın mülkü. Ve o melekûtdur, evvelki yaydandır. Ve O ceberût fiilinin mülküdür. İkinci kavs melekûtun mülküdür. Sıfatlarının mülkü ise her iki kavsdendir. Ve Tecelli-i Hâs'ın (özel tecellinin) zâtına ait mülk-ki Kıdem okudur - iki kavsin okudur.» (Baklî, a.g.e.) Tecelli-i Has'tan murad Hz. Muhammed'dir. (Bkz. Massignon, Passion, II/861)

maz sular akıtan[26] Nebî'nin izlediği yolu tanıyabilmek için yaklaşmanın bir mânasını daha kavramak lâzım; alabildiğine geniş teşhir meydanı...

Allah'ın Salat ve Selâmı üzerine olan o Yesrib Fatihi... Onun şanı şanların en yücesidir. Yaratıcı tarafından korunmuş, gözetlenmiştir. O, Allah tarafından «korunan, beklenen, satır satır yazılmış Kitap»ta[27] övülmüştür.

«Mantıku't Tayr»'dan[28] «Kaabe Kavseyn»e yükseltmişizdir Onu. Arasında okuyla nerdeyi fırlatmıştır O.

Anla anladınsa, ey coşkun, ey cezbeli..

Mevlâ, yalnız ehil olana hitabetmiştir. Ehil olanların da ehli var. Onun da ehli, onun da ehli var. Tam ehil olanın ne üstadı vardır ne tilmizi; ne seçmeyi bilir o, ne temyizi. Sözü süslemek gerekmez onun için! Uyarılmak

---

[26] Su, mutasavvıflarca ebedî arayışın, bıkmadan usanmadan arayan âşıkın sembolu olarak kullanılmıştır. Fuzulî, Hz. Peygambere hasretini dile getiren kasîdesine Su ismini vermiştir. İkbal, Câvidnâme'sinde Mutlak'ı arayan yolcuya Zinderûd (Yaşayan nehir) diyor.

Hz. Peygamber ise bütün suların, nehirlerin kaynağıdır : Aşka, arayışa hayat veren kaynak. Kur'an'ın bir âyetinde «Her canlı şeyin sudan yaratıldığı» (Kr. Enbiyâ, 30) ifade ediliyor.

Mutasavvıflar, suyun, hayatın esası oluşu keyfiyetini kimyevî bir hadise olarak değerlendirmemişlerdir. Suyu, sembolik, mistik manada ele almışlardır. Mütevazî, fakat hiç durmadan akan, arayan ve geçtiği yere hayat, bereket veren...

[27] Korunan kitap... (Bkz. Kr. Vaakıa 77-78) ve satır satır yazılan ... (Bkz. Kr. Tuur, 2-3)

[28] Mantıkut Tayr... (Bkz. Kr. Neml, 16) Hallac burada yine bir mukayese yapıyor : Hz. Süleyman ile Hz. Muhammed'i karşılaştırıyor.

istemez o. Ne şununladır o, ne de bundan. Anlıyacağın **fihi mâfih.** O bizzat **fihtir fih.** Yoktur onun içinde **fih.**

Çöl içinde çöl, âyet içinde âyetdir o.

Bütün oluşlar ,geliş gidişler onun manası; bütün manalar onun arzu ve emelleri. Hedefi çok uzak onun, yolu çok sarp ve zahmetli.[29] İsmi Mecid onun, resmi ferîd...

Onu bilmek, aslında onu bilememektir. Onu bilememekse bizzat onun hakîkati... Kıymeti vesikâsıdır onun; ismi tarîkati; nişanı alevlenen ateşi...

Bağlılarına fazla düşkünlük, sevdiklerine alabildiğine şefkat,[30] tuttuğu işde sonsuz sebat... Bunlar sıfatıdır Onun. Sırları keşfetmek, ilâhî vahy ve şerîat vasfıdır Onun.

Güneşler meydanı,
Ruhlar sarayı,
Üns canlılığı,
Silip yok etmek meşgalesi,[31]

Bütün peygamberler gibi Hz. Süleyman da mucize sahibidir. Hayvanlarla, tabiat kuvvetleriyle konuşur... Hz. Muhammed'in sahip olduğu Mi'rac mucizesi ele alınınca ötekiler hiç denecek kadar sönük kalır. Kuşlarla konuşmakla, Mi'rac'da Cemal-i Mutlak'la konuşmak arasındaki fark öteki nebîlerle Hz. Muhammed arasındaki derece farkını açıkça gösterir.

[29] Şahsiyyeti ve tebliğatındaki yüceliğin bir gereği olarak Hz. Muhammed'in yolu çileli, zahmetli, imtihan ve ıstıraplarla doludur. Kur'an-ı Kerim bu noktaya birçok yerde işaret etmektedir. (Misal olarak Bkz. Kr. Bakara, 155, Alü İmran, 139-187, Ankebût, 1-12 vs.)

[30] Alabildiğine şefkat ... (Bkz. Kr. Tevbe, 128)

[31] Silip yok etmek... Hz. Muhammed tebligatı ve mücadelesiyle şirk ve zulum gibi insanlığı kemiren kötülüklere en öldürücü darbeyi vurmuş, Ka'beden putları temizlemiş, Arap Yarımada'sından şirk ve zulmü kısa zamanda söküp atmıştır.

Değiştirip terbiye etmek, eskinin izini silmek şahsiyeti,

Arûs bahçesi,[32]
Yıkıp yok etmesi aslında yapıp var etmesidir Onun.
Dayandığı esaslar ilticagâhım,
İnancının esasları sığınağım,
Arzusu gâyem,
Yardımları barınağım,
Hüzünleri ıstırabım, kederim.
Etrafı sessiz, kuru, ölgün,
Ondan sonra ard arda gelenler bulanık, sönük.[33]
Onun sözü, işin esasıdır.
Hepsi bu kadar. Yeter buncası.
Onun dışında kalan sadece gazap,
Ve başarıya erdiren yalnız Allah!

---

32 Arûs... Bir hadise göre cennet bir arûs (gelin) dür : «Kıyamet günü cennet bir gelin gibi giyinmiş olarak Kudüs'e doğru uçar ve orada yere iner.» (Bkz. İkdü'l Ferîd, III/262, Massignon, Passion, II/863)

33 Etrafı sessiz ... sönük. (حواليه همد : Havâlîhü hemed, تواليه رمد : tevâlîhü ramed) Massignon bu cümleleri: «Son feuillage abrite Mon aiguade, les frange de ses manches couvrent ma pauvreté» diye tercüme etmiştir ki, bizce aslının karşılığı değildir.

VI
EZEL ve İLTİBAS TÂSİNİ

Ahmed ile İblis'ten başka hiç kimseye iddiacı olmak yaraşmamıştır. Şu var ki; İblis'in gözden düşmesine mukabil Ahmed için gözün gözü açıldı.

İblîs'e: «secde et!»[2] dendi, Ahmed'e: «Bak!» O secde etmedi, Ahmed de sağa-sola bakmadı.[3]

«Gözü ne şaştı, ne de haddi aştı.»[4]

İblis önce niyazetmiş, Hakk'ın yoluna çağırmıştı. Lakin sonunda kendi kuvvetine sığındı. Ahmed ise önce iddia etmişti, fakat neticede kendi gücüne bel bağlamaktan vazgeçti.[5]

---

[1] «Bu taasin ezelî saadet ve şekavetle ebedî hakîkate işaret ediyor. Ezelî şekavetin mümessili İblis, ezelî saadetin remzi Muhammed Mustafa'dır...» (Bkz. Baklî, a.g.e.)

[2] İblis'e secde et... (Bkz. Kr. Bakara, 30, A'raf, 11 vs.)

[3] Hallac'ın en ilginç fikirlerinden biri de budur : Bütün yaratıcı ve ölümsüz oluşların temelinde isyan vardır. Fakat bu isyan ezelden ebede iki çehre ile görünüyor : Müsbet, menfî. Birincisi yaratıcı, ikincisi öldürücü, süründürücü. Bu tâsinde Hallac bu iki tip isyanı iki büyük mümessil, İblis ve Hz. Muhammed etrafında dile getirecektir.

[4] Gözü ne şaştı... (Kr. Necm, 17)

[5] Tavâsin'in en mükemmel ifadelerinden birine de burada rastlıyoruz: İblis ortaya davetle —dua ile çıktı. Ahmet ise iddia ile. Bu başlangıca bakılırsa, İblis mütevazi, Allah'a yakın. Çünkü iddiası yok. Niyaz ediyor, Hakka davet ediyor. Hz. Muhammed

Ahmed şöyle diyordu:

«Ancak Senin yardımınla hareket eder ve yalnız senin yardımınla yükselirim.

«Ey kalpleri çekip çeviren!»

«Seni yeterince övemem ki ben!»

Gök sakinleri içinde İblis gibi muvahhid yoktu. Fakat gözden düştü. Seyr-ü Sülûkünde nazardan uzaklaştırıldı.

Ma'bûd'a tecrîd üzre ibadet etmişti.

Ve tefrîde varınca lânetlendi. Ve daha fazlasını isteyince de huzurdan kovulup uzaklaştırıldı.[5]

Hak ona: «Secde et!» demişti «Senden gayrıya secde etmem!» diye karşılık verdi.

Hak dedi: «O halde lânetim üzerine dökülecek.» «Senden başkasına secde etmem!» diye tekrarladı.

---

ise iddia sahibi. Fakat İblis'i süfliye itip Hz. Muhammed'i ulvîye çıkaran bundan sonraki tutumları, İblis her herşeyde kendi gücüne dayanıyor, Hz. Muhammed ise iddiasını, iddiacılığını yaratıcı'nın nihayetsiz ilim ve kudretine istinad ettiriyor. Hallac bu inceliği (دعا : de'â ve ادعى idde'â) fiillerini kullanarak iki kelimeyle başarmıştır. Bizce çok enteresan olan bu nokta Massignon'un dikkatini hiç çekmemiştir: Filhakika Massignon de'â ve idde'â kelimelerine aynı manayı vererek şöyle bir tercüme yapmıştır: «Sa tan lui énonça prédication et ne revint pas sur sa détermination première, tandisques Muhammed énonça prédication puis revint sur sa détermination première...» Ayrıca biz, Massignon'un aksine de'â kelimesinin davet ve duâ manalarının ikisine de işaret ettik.

[6] İblis'in lânetlenmesi için Bkz. Kr. A'raf, 11-18, Hıcr, 30-42, Sâd, 72-85)

ŞİİR

İnkârlarım Seni takdis
Aklım, önünde tehvîs
Senden ayrı bir şey mi ki Âdem?
Orta yerde kimmiş İblîs?[7]
Senden başkasına yok benim yolum
Seni seven boynu büküük bir kulum.

Hak sordu: «Kibirlendin mi?» Cevap verdi: «Seninle sadece bir lahzalık beraberliğim bulunsaydı, o halde bile kibirlenmek ve cebbarlık bana pek âla yakışırdı. Halbuki ben, seni ezelden beri tanıyan biriyim!

«Ondan üstünüm ben!
Hizmetim ondan kıdemli,
Şu âlemlerde seni benden iyi tanıyan var mı ki?
Benim sende muradım, senin de bende muradın var.
Ve senin beni isteyişin daha eski.
Ya senden başkasına secde etseydim?..

Secde etmeyince, aslıma dönmem gerekti. Çünki sen beni ateşten yaratmışsın. Bu bir gerçek. Ve ateş ateşe dönecek. Netice olarak, takdir edip seçme senin elinde.

ŞİİR

Ne kaldı kopacak, ne var korkacak?
Nasıl olsa uzak düşmüşüm sana.

---

[7] Farsça metinde (Arapça olarak) yer alan bu iki beyt Arapça metinde mevcut değildir.

Anladım, bir bana, yakınla uzak,
Sevgiyle ayrılık olur mu yoldaş.
Ayrıldım; ayrılık oldu arkadaş
Ey tevfîki veren, Sana hamd, senâ
Seçkin bir kul eğilmez başkasına.

İblis'le Hz. Mûsa Tûr Dağının yamacında karşılaştılar. Mûsa sordu: «Ey İblis,secde etmekten seni alıkoyan neydi?» İblis cevap verdi: «Tek ma'bud davası. Eğer Âdeme secde etseydim, senin gibi olurdum. Biliyorsun, sana bir kerecik «bak şu dağa»[8] dendi de hemen bakıverdin. Oysaki bana bin kere secde etmekliğim emredildiği halde, inancıma olan sımsıkı bağlılığım yüzünden secde etmedim.

Mûsa dedi: «Fakat emre karşı gelmiş oldun!» Cevap verdi: «Fakat o bir imtihandı, emir değil!»[9] Mûsa dedi:

---

[8] Bak şu dağa... (Kr. A'raf, 143)

[9] O bir imtihandı, emir değil... Burada Hallac'ın orijinal fikirlerinden birine daha rastlıyoruz. Massignon bunu Hallac'ın orijinalitesini ifade eden dört ana teoriden biri saymıştır. (Bkz. Tavâsîn, 126) Hallac'a göre Allah'ın emri ayrı, iradesi ayrıdır. Allah bir şeyi emr edince, onu istemiştir denemez. Nitekim İblis'e «secde et» emrini yöneltmiştir ama, iradesi kendisinden gayrıya secde edilmemesi yönündedir. İblis bunu bildiği ve tevhide zıd bulduğu için insana secdeyi reddetmiştir. «...Soruldu: «Resullerin öldürülüp İblis'in kıyamete kadar diri tutulmasının hikmeti nedir?» Cevap verdi : «Kendisinden müstağni kalınamıyacak tek varlık Allah'tır. Nebilere gelince Allah, lutuf edip ardarda nebiler göndermekle insanları yalnız bir peygambere bağlı kalmaktan müstağni kılmıştır. Ve İblis... Allah İblis'in yok edilmesinde bir fayda görseydi elbette onu yok ederdi. Ve eğer Onun kıyamete kadar yaşatılmasında bir zarar olsaydı, yaşatmazdı. Demek oluyor ki; İblis'in ölümüyle meydana gelecek zarar, yaşamasıyla meydana gelecek zarardan büyüktür. (Bkz. Ahmed b. Yahya el-Murteza, El-Münyetü ve'l Emel, 42)

«Ne olursa olsun; sûretini tebdil ettiğinde şüphe yok!» şöyle cevap verdi İblis:

«O, bu diye ayırım yapmak gerçeği çamurlamaktır. [10] Değişip duran şeye bel bağlanmaz, güvenilmez. Çünkü o her an başka bir şey olmaktadır. Halbuki ma'rifet sapasağlam ve hep aynıdır; ilk anda ne idiyse şimdi de odur; değişmez ,bozulmaz. Şahıslara gelince, onlar hep değişir, bozulurlar.

Mûsa sordu: «Onu hâla hatırlar, anar mısın?» Şöyle cevap verdi İblis:

«Ey Mûsa, oluşturduğu hâdiseyle birlikte yaratılan düşünce hatırlanmaz, hatırlanamaz. Aynı anda hem ben anılıyorum, hem O.»[11]

«Zikri zikrim, zikrim zikri, aynıyız
Birbirini anan beraberleriz.»

«Hizmetim şimdi daha arı, vaktim daha bol, zikrim daha parlak. Çünkü eskiden Ona kendi zevkim için hizmet etmekteydim, şimdiyse Onun arzusu uğruna didiniyorum.»

Biz, engelleme, savunma, zarar ve kâr... arzusundan müstağniyiz.

Biricik yaptı beni, vecde getirdi. Hayrete düşürdü beni ve kovdu: Ki karışmıyayım ihlaslılarla.

---

[10] O, bu diye ayırım yapmak... «Hakîkatde fiil, fail ve mef'ul bir ve aynıdır.» (Bkz. Baklî. a.g.e.) «...Bizâtihî hakikatden maksat Hakk'ın muradıdır ki, İblis'i de imtihana çekmiştir.» (Bkz. Baklî. a.g.e.)

[11] Eûzu...daki beraberliği kasdediyor.

Ağyardan uzak tuttu beni gayretim yüzünden, değiştirip yeniledi beni hayretim yüzünden. Hayretlere attı beni gurbetim yüzünden. Mahrem tuttu beni sohbetim yüzünden. Çirkinleştirdi beni midhatim yüzünden. Dokunulmaz kıldı beni hicretim yüzünden.

Mükâşefem yüzünden küstü bana. **Vuslatım** yüzünden mükâşefe lutfetti bana.

Ayrılığım yüzünden vasletti beni. Arzu ve emellerimin güçlülüğüyle çetinliği yüzünden fasletti beni.

Onun hakîkati üzerine yemin olsun ki, ne tedbirde hata ettim, ne de takdiri reddettim. Tasvîri değiştirmeye kalkışmış da değilim. Fakat bu oluşlarda benim kudretimin de tesiri vardır.

Bana **ebedler** boyu ateşiyle azab etse de Ondan gayrısına eğilmem. Ne bir kişi önünde secde ederim, ne de bir cesed huzurunda diz çökerim! Ne oğul tanırım ne zıd, dâvam sâdıklar dâvasıdır.

Sevgi konusunda, gerçek bağlılardanım ben!

Azâzil'in ahvali hakkında çok söz söylenmiştir. İşte biri: «O hem göklerde hem yerde dâî idi.[12] Gökte melekle-

---

[12] Dâî, dâîlik (Bkz. Sözlük kısmı) «Dâî iki türlüdür :

a) Allah'a davet eden, (Dâî ilellah),

b) Allah'ın yoluna dâvet eden (Dâî ilâ sebîlillah) Birincisi Allah'a kalbiyle vasıl olmuş, ârif, sıddîktır. «Allah'a basîret üzre çağırır.» (Bkz. Kr. Yûsuf, 108) İkincisi ise, birinciyi tasdik etmiş olandır.

Bu özellikler onda yoktur. Ancak o da Allah'ın emrine çağırır. (Bkz. Ebû Abdillah Muhammed b. Alî el-Hakîm et-Tirmîzî, Kitabu'l Fürûk, Ayasofya Kütüphânesi No: 1975 de kayıtlı elyazması, varak No: 50)

re dâîlik yapmaktaydı; onlara iyilikleri ,güzellikleri gösteriyordu. Ve yerde insanların dâîsidir; fakat onlara çirkinlikleri, kötülükleri gösteriyor.

Şeyler kendi zıdlarıyla bilinirler. Zarif ipek kumaşlar simsiyah kıllar arasında dokunur.

Melek güzellikleri gösterir ve güzel şeyleri teklif eder. Ve işaretlerle yol göstererek: «İyi olanı yaparsan mükâfatlanırsın» der.

Çirkini tanımayan, güzeli hiç tanıyamaz!

İblis ve Fıravunla **fütüvvet** konusunda tartıştım. İblis şöyle dedi: «Secde etseydim eğer, fütüvvet benden uzaklaşırdı.» Fıravun dedi: «Ben de Onun resûlüne inansaydım fütüvvet makamından düşerdim.»

Dedim ki «Sözümden ve davamdan dönseydim, fütüvvet yaygısından dışarı atılırdım.»

İblis, kendisinden başkasını **gayr** görmeyince «ben ondan üstünüm» dedi.

Ve Fıravun, kavmi içindeki hakla batılı ayıracak olanı tanımayınca «Sizin için benden başka herhangi bir ilâh tanımıyorum,» dedi[13]

Ben dedim ki; «Eğer Onu tanımıyorsanız eserlerini

«Allah'a dâî, seni kalp temizliğine ve ahlâkî tasfiyeye çağırır.. Allah yoluna çağıransa, bizzat Allah'a çağıran dâînin izinden gidendir. Birincisi «Deki işte benim yolum! Ben basiret üzre Allah'a çağırıyorum» (Kr. Yûsuf, 108) âyetinde belirtilendir. İkincisi ise «içinizden hayra çağıran... bir zümre olsun...» (Kr. Âlü İmran, 104) âyetinde gösterilendir.» (Bkz. El-Hakîm et-Tirmîzî, a.g.e. Varak No: 72/a)

[13] Benden başka ilâh tanımıyorum. (Bkz. Kr. Kasas, 38, Zühruf, 51)

tanıyın. İşte o eser benim. Ben hakkım. Ve ben Hak'la hak olarak ebediyyen devam edeceğim.

Dostum ve üstadım, İblis'le Fıravun'dur.

İblis ateşle tehdîd edildiği halde dâvasından dönmedi. Fıravun da öyle: Denizde boğuldu da yine iddiasından dönmedi.[14] Ve asla vasıta kabul etmedi.

Ve ben... Öldürülsem ,asılsam, elim - ayağım doğransa yine dönmem sözümden!

İblis'in adı Onun adından[15] türemişti. Sonradan Azâzîl şeklinde değiştirildi.

Azâzil kelimesindeki «ayn» İblis'in gayesinin ululuğuna, «zâ» himmetindeki değerin artışının fazlalığına, «Elif» ülfetinin büyüklüğüne, ikinci «zâ» makamı için gösterdiği zühde, «yâ» kendi ululuk ve yüksekliğine sığınmasına, «lâm» ıstırap ve imtihanındaki mücadelesine işarettir.[16]

---

[14] Denizde boğuldu... Fravun'un boğuluşu hakkında Bkz. Kr. Yûnus, 90-92)

[15] Onun adından : Allah'ın adından, demektir.

[16] Bu paragrafa dayanarak Hallac'ın İblis'i şu değerlerin kudretli bir mümessili olarak gördüğünü ve bu yüzden Ona «üstad» dediğini söyleyebiliriz :

a) Gaye yüksekliği, ideal büyüklüğü,
b) Dürtü ve heveslerin seviyeli oluşu,
c) Kuvvetli, vefalı dostluk,
d) Zühd ve fedakarlık,
e) Kendi imkanlarıyla iş görme,
f) Istırap, mücadele...

Buradaki, harfleri değerlendiriş tamamen Hallacî'dir. Daha önce bahsettiğimiz sûfî tarzına hiç benzemez. Hallac'ın burada yaptığı, Azâzîl kelimesindeki harfleri düşüncesine uygun kelimelerin baş harfleri şeklinde tesbit etmekten ibarettir:

Hak sordu: «Secde etmiyor musun ey mehîn?» Cevap verdi: «Ben aşıkım, aşık her zaman mehîn! Bak sen de diyorsun mehîn. Halbuki şöyle okudum Kitab-ı Mübîn'de: «Benim aleyhime iş yapılamaz, ey zül kuvveti'il metîn!

Sen beni ateşten yaratmışken nasıl eğilirdim Ona?! O ki yaratıldığı şey tîn... Uyuşmayan iki zıd ateşle tîn.[16]

Ve hizmetde ondan eskiyim,
Kıymetde ondan ulviyim,
İlimce daha bilgiliyim,
Ömrü uzun olan da benim.»

Hak Ona şöyle dedi: «Seçme yetkisi bende, sende değil!» Cevap verdi: «Seçmelerin, takdir etmelerin hepsi senin, benim seçmem de senin. Evet benim için de sen seçtin ey Bedî'! Ona secde etmemi engellemekle oldun Menî'.

Sözlerimde hata ettimse uzaklaştırma beni Senden. Çünkü Sensin Semî'. Dileseydin Ona secde etmemi, şüphesiz olurdum mutî'.

Ârifler içinde seni bencileyin iyi bilen birini tanımıyorum.»

ع : Ayn :Arapça ulvî ve âlî kelimesinin,

ز : Zâ : Arapça ziyade kelimesinin,

ا : Elif : Arapça ülfet kelimesinin,

ز : Zâ : (İkinci Za) Arapça zühd kelimesinin baş harfleridir.

ى : Yâ : Ben, beni, bana vs. manalarını veren mütekellim «Yâ» sıdır ki esas manasına sadık kalınmıştır.

ل : Lâm : Mücadele ve belâ kelimelerinde yer almış olmasından faydalanılmıştır.

[16] Ateş ve tîn... (Bkz. Kr. A'raf, 12, Hıcr, 23, Sad, 76)

ŞİİR

Biricik kulunum beni kınama,
Lutuflandır; sakın darılma bana.
Söz var aramızda ve sözün haktır;
Zuhurum en güçlü zuhur ey Seyyid!
Kitap isteyene bu bir hitaptır
Okuyun ve bilin: Ben yalnız şehîd!

Ey dostum! Ona Azâzîl denmiştir. Çünkü o azledildi. Daha doğrusu o kendi saltanatı içinde azledilen biriydi. Başlangıcından sonuna varamadı; çünkü nihayetinden çıkamadı mülk ve saltanatının.

Onun zuhuru, fesad ve fitnesinin şaşmazlığında ters dönmüş,[18] heyecanının ve yanarcasına kızgınlığının ateşiyle şûlelenmiştir.

Onun sert ve katı toprağı, kısırlaştırıcı ve ayıklayıp soyucudur.

Onun gafil yakaladığı elden gitmiş, Onun eline düşenin işi bitmiştir.

Onun «şerâhim» i sürekli, Onun körlük ve gizlilikleri «fathemî»dir.[19]

---

[18] Ters dönmüş... «Yanî, başlangıçta nardan (ateşten) nûra (ışığa) geçmişti. Ancak nûru ârîyet idi. Bu yüzden tekrar dönüp (ters dönüp) nâra geçti.» (Bkz. Baklî. a.g.e.)

[19] Tavaasîn içinde anlaşılması ve çözülmesi en zor kısım bu ve bundan önceki üç paragraftır. Bütün gayretlerimize rağmen, شراهم : Şerâhim) ve (فطهية : Fathemîyye) kelimelerine Arap ve Fars dili lûgatlerinde karşılık bulamadık.

Massignon da bu kısma bir mana bulmakta güçlük çekmiş ve

Ey dostum! Eğer gerektiği gibi anladınsa meseleyi bütün gücünle düşünür, iyice kavrar ıstıraba döner, kuruntuları ortadan kaldırırsın.

Tevhîd yolunun fasîhleri Onun kapısında dilsiz düştüler; ârifler öğrendiklerinden ve öğrettiklerinden utandılar. Onlar içinde secdeyi en iyi bilen yalnız oydu.

Varlıklarm Vücûd-i Hakîki'ye en çok yaklaşanı, en çok gayret göstereni o, ahdine en vefalısı, Mâbud'a en yakın olanı oydu.

Melekler Âdem'e secde ettiler: Müsâde üzerine. Ve İblis secde etmemekde direndi: Uzun bir zaman geçirmişti müşâhede üzerine...[20]

Derken işleri karmakarışık hale geldi. Kötü zanlara kapılmıştı. «Ben Ondan üstünüm» diye tutturdu.[21]

---

tahmînî ve çok uzun bir tercüme verebilmiştir. Ayrıca Massignon Şerâhim kelimesinin Hz. İsmâil'in evlendiği kabilenin ismi olan Cürhûm'un bozulmuş bir şekli olabileceği ihtimalini ileri sürüyor. Hatta Massignon, okumakta başarılı olamadığımız bir kelimenin (burhem) de Hz. İsmâil'in kabilesini gösteren kelime olabileceği ihtimalini de dermeyan ediyor. (Bkz. Passion II/875)

[20] Uzun zaman geçirmişti müşâhede üzerine... «Bu müşâhede melekûtu müşâhedeydi, Hakk'ı müşâhede değil. Eğer Hakk'ı müşâhede olsaydı, Onun için «Kâfirlerden oldu» (Kr. Bakara, 34, vs.) denmezdi.» (Bkz. Baklî, a.g.e.)

[21] «İblis görünüşte davasına sadakatinden öyle yapmıştır. Oysaki iç âlemi tevhidin aksinedir...»

«Ortada Âdem, İblis diye bir şey yok. «Orta» diye bir şey yok! Eğer muvahhidsen Allah'a kafa tutmak ne demektir? Muvahhid, Hakk'ın celâlinden gayrı bir şey göremez, kafa tutmak şurda kalsın.» (Bkz. Baklî, a.g.e.)

Örtüler arkasında kaldı; toprakta kıvranıp durdu. Azap gerekli olmuştu artık.[22] Ebedler boyu azap...[23]

---

[22] Ruzbehân Baklî, tefsirinin bu konuyla ilgili âyeti izah eden bölümünde (Bkz. Kr. Bakara, 32-34) Hallac'dan şunları naklediyor:

«Mansur demiştir ki : «İblis»e, «Secde et» dendiğinde Hakk'a şöyle hitabetti : «Ruhumdan, Senden başkasına secde etmeme şerefini giderecek misin? Âdeme mi secde edeyim? Bana, bu yönde bir emir vermen, beni bu işi yapmamaya sevketmen olacaktır.» Hak dedi : «Seni ebedler boyu azaba dûçar ederim.» İblis dedi : «Bana edeceğin o azab esnasında, beni görecek misin?» Hak dedi : «Evet!» İblis cevap verdi : «Beni görmen, bana bakman, azaba tahammülüm için yeterlidir. Dilediğini yap bana!»

[23] Son iki paragraf Farsça metinde —Arapça olarak— yer almıştır. Arapça metinde yoktur.

VII

MEŞİET TÂSİNİ

İşte bu tâsînin sûreti:

[1]

Birinci dâire Onun meşîeti, ikincisi Onun hikmeti, üçüncüsü Onun kudreti ve dördüncüsü Onun malûmatı ve ezeliyyeti.

İblis dedi: «Birinci dâireye girsem ikincisiyle, ikinciye girsem üçüncüyle, üçüncüyle yetinsem dördüncüyle imtihan edilecektim.

Hayır, hayır, hayır, hayır diye tutturdum ve birincide kaldım. Sonra ikinciye kovuldum; daha sonra üçüncüye atıldım. Dördüncüyle işim bakalım ne olur!

Secdenin beni kurtaracağını bilseydim secde edecektim, elbette. Fakat baktım ki bu dâirenin arkası, dâirelerle dolu.

Kendi kendime «Bırak» dedim, «bu dâireden kurtul-

[1] Bu şekil Arapça metinde yoktur.

dum diyelim, ötekilerden nasıl kurtulacağım: İkinciden, üçüncüden, dördüncüden...[2]

Beşinci «Elif» e gelince O, bizzat **Hayy**![3]

---

[2] Dâirenin tasavvuftaki yeri hakkında geniş bilgi için Bkz. Muhyiddîn el-Arabî, Kitabü'd Devâiri ve'l Eşkâl (Ayasofya No: 1780) ve Ed-Dâiretü'l Muhammediyye. (Ayasofya Kt. No: 1781)

[3] Elif... Arap Alfabesi'nin ilk harfi olan (ا : Elif) Allah lafzının da ilk harfidir. Sûfilerin üzerinde çok durdukları birkaç harften biridir. Bu yüzden, hemen hemen bütün tasavvufî eserlerde «Elif»le ilgili bir yoruma rastlamak mümkündür. Baklî'ye göre: «Elif Kıdem'in aslıdır ve hakikatde Kıdem'den gayrı şey yoktur...» (Bkz. Baklî a.g.e.) «...Harfler «Elif» de yer alır ve «Elif» de noktadadır...» (Bkz. Şehîd Ali Paşa Kt. 1342 No'lu Mecmuanın 18. risâlesi.)

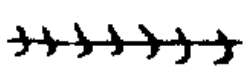
VIII

TEVHİD TÂSÎNÎ

Hak hem Vâhid, hem Ahad, hem Vâhid, hem Muvahhad...

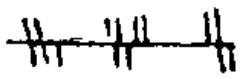
Vâhid ve tevhîd Onda ve Ondan: «Fî» ve «An»...[1]

Ayrılığın ayrılığı Ondandır. Bu mânâda bir şekil var dönüp duran:

[2]

Tevhîd ilmi, tek ve mücerreddir!

Tevhîdin sûreti de şudur:

[3]

Tevhîd **muvahhidin** sıfatıdır, **muvahhedin** değil!

Ben: «Ene» deyince O da: «Ene» der. Fakat bunlar Onun için değil; yalnız senin için mana ifade eder!

Dersem ki, «tevhîdin son dönüşü muvahhededir,» (mahlukların tevhîdini ortaya koymuş olurum.)[4]

Tevhîdden tevhîdedir desem, tevhîde nasıl dönüyor?

«Bu rücû muvahhidden muvahhadedir» desem Onu ölçü ve sınıra nisbet etmiş olurum.

---

1 (فی: Fî) ve (عن: An) Her şey Allah'da ve her şey Allah'dan «Allah'dan gayrı şey yok» demenin bir başka şekilde ifadesi olan bu söz vahdeti vücûdun da bir cümleyle dile getirilişidir.

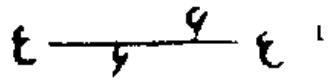
2 Bu şekil ve paragraf Arapça metinde mevcut değildir.

3 Bu şekil de Arapça metinde yoktur.

4 Parantez içindeki kısım Arapça metinde yoktur.

IX
ESRÂR TÂSÎNÎ

Tevhîddeki sırların tâsînî işte şöyledir:

Sırlar Ondan yardım ister, Ona sığınırlar. Ve sırlar Ona yönelir, Ona çağırırlar.

Tevhîdin özü Onun sırları, cilveleri...

Ve ben de gizlenmiş haldeyim. Hattâ ben gizlinin gizlisi, saklının özüyüm.

Onun «Hâ»sı Onun «Hâ»sıdır.[2]

Dersen «vâh!», derler «âh!»

Renkler, türler, fâniye yapılan işaretler hiçbir bakış ve görüş kazandırmaz.

«Sanki onlar, birbirine perçinlenmiş duvarlar...»[3]

Bütün söylenenler sınırdır. Sınırın, Onun ahadiyyeti noktasından istisnası olacak değil ya!

---

[1] Bu cümle ve şekil Arapça metinde yoktur.

[2] هـ : Ha (Hüve) : Arapça «O» manasındaki zamir. «Onun «Ha» sı Onun «Ha»sıdır, demek, O, yalnız kendine işaret eder. O, Odur, Onu yalnız O tanıyıp tanıtabilir demek olur. Hallac burada açıkça teşbîh ve hulûlu raddediyor. Ve bu gerçek hiçbir zorlamaya lüzum kalmadan anlaşılıyorken Massignon burada âşikâr bir hataya düşerek Hallac'ı Hıristiyanî düşüncelerine âlet ediyor. (Bkz. Bu eser, Hallac'ın hayatı ve tasavvufî şahsiyeti bölümü).

[3] Perçinlenmiş duvarlar... (Bkz. Kr. Saff, 4)

Sınırın vasıfları **mevsufta** son bulur. **Muvahhed** ise sınırlanmaz.

Hak sandığımız Hakk'ın kendisi değil, sadece zuhûr ettiği âlem...

O «tevhîd» diye bir şey demedi. Bu konudaki sözler ve hakîkat mahluklara bile uygun düşmezken bizzat Hakk'a nasıl yakışır?![4]

Tevhîd Ondan peydâ oldu[5] desem, Zât-ı Hakk'ı çiftlemiş olurum.

Zuhûr edince gizlendi. O ki «nere» ile ilgisi yoktur. «Biz», «şu»... Bunlar Onu çemberlerine alamazlar. Çünkü yaratıkları en son Ona dönerler[6] ve «nerde» de Onun yaratığıdır.

Cisimden ayrılmayan şey, cisimden başka, ruhtan ayrılmayan şey de ruhtan başka olmaz: O, olsa olsa rûhanî bir öz olur.

Tekrar öze dönelim ve onu başkasına sığınmaktan, yiyip içmekten, vasıflanmaktan, ihtiyaç duymaktan, yükümlülükten tenzîh edelim.

İlk dâire işlerdir **(mefûlat)** ikinci dâire ise iki âlem dairelerinin izleri, eserleri **(Mersûmat)**dir.

Nokta tevhîde işaret eder, fakat tevhîd değildir. Yoksa nasıl ayrı olurdu dâireden?...

---

[4] Bu paragraftan itibaren Tenzîh Taasînî'ne kadarki kısım Arapça metinde mevcut değildir.

[5] Tevhîd Ondan peyda oldu desem... «Karmatîler'in sudûr nazariyesi...» (Bkz. Passion, 11/880)

[6] Yaratıkları en son Ona... (Bkz. Kr. Bakara, 156, Mâide, 18, Âlî İmran, 28 vs.)

X

TENZÎH TÂSÎNÎ

Tenzîhinki misal dâiresidir ve şu onun şeklidir:[1]

Bütün bunlar milletlerin, yok olup gitmişlerin suyun yüzünde kalamayıp dibe inmişlerin, yolların, görüşlerin dedikodularından parçalar...

Dâirenin ilki Onun zâhiridir, ikincisi Onun bâtını ve üçüncüsü Onun işaretidir.

Bütün bunlar yaratılan, başkası eliyle yapılan, çevresinde dönülüp durulan, dövüle dövüle genişlemiş, sohbetlere konu olmuş, gurûra vesîle yapılmış, zor, çetin, şaşırtıcı şeyler...

Gizlilerin en gizlisinde dolaşan, atlayıp sıçrayan aldatan, hayretlere düşüren, ezip parçalayan, bozgun çıkaran, korkutup kaçıran, halden hale, şekilden şekle giren...

«Hakikî tevhîd gerçekleşmiştir» dersem, «Şüphesiz öyledir» derler.

«Onun zamanla alâkası yoktur» dersem, «tevhîdin

---

[1] Bu taasin, Arapça metinde yer almamıştır.

mânâsı teşbîhtir» derler. Halbuki teşbîh Hakk'ın niteliklerine uymaz.

Ve tevhîdi Hakk'a nisbet etmezler; halka da nisbet etmezler.

Çünkü saymak sınırlamaktır.

Tevhîdde fazlalık ortaya çıkarırsan, hâdis olur. Ve hâdis Hakk'ın sıfatı değildir. Hakkın sıfatlarında hâdis yoktur.

Zât vâhiddir.

Hak ve bâtıl Zât'ın aynından zuhur etmemiştir.[2]

«Tevhîd, Kelâm'dır» diyeyim! Ve Kelâm Zât'ın sıfatıdır.

«Vâhid olmak irade etti» diyeyim! İrade de Zât'ın sıfatıdır. Arzu ve emeller ise mahluk...

Şöyle diyeyim : «Allah Zât'ın tevhîdi olur! Fakat o zaman Zât tevhîd olur.

«O, zât değildir» dersem, bu takdirde Onu mahluk saymış olurum.

«İsim ve müsemma tektir» dersem, tevhîdin mânâsı ne olur?

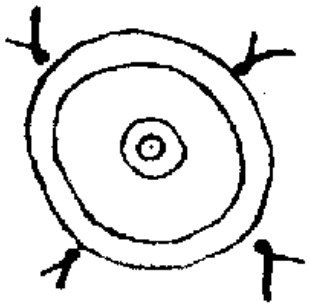
Şöyle dersem nasıl olur : Allah, Allah'tır; Allah, bizzat kendisidir?

---

[2] Allah Zâtı ile hak-batıl mefhum ve münâkaşasından da münezzehtir. Hallac bir yerde şöyle diyor: «Küfürle iman arasında fark gören küfür içindedir; fakat kâfirle mümin arasında fark görmeyen de küfür içindedir.» (Bkz. Y.N. Öztürk, a.g.e. 168) Allah'ın zâtı noktasından küfürle iman diye bir ayırım manasızdır. Fakat aynı şekilde, insan açısından küfürle iman arasında fark görmemek, hayatın manasını yok edeceğinden, küfürdür.

Hüve, Hüve : O, Odur![3]

Şu tâsînin yeri ve işi illetleri silip süpürmektir. Ve bu dâireler, bu «lâmelif»lerle[4] birlikte Onun sûretidir.

İlk dâire ezeldir. İkincisi mefhûmat, üçüncüsü yön, dördüncüsü malumat...

Zât sıfatın gayrı değil!

---

[3] Hüve, Hüve... «...Burada şunu demek istiyor: Tevhîd, Zât-ı Haktır. Burada, hulûlû kendi nefsinden nefy ettiğine işaret vardır...» (Bkz. Baklî, a.g.e.) Baklî, Hallac'ın, özellikle burada, hulûlü kesinlikle reddettiğini, Bağdad halkının ise böylesine kesin bir gerçeğe göz yumarak Onu «hulûl iddia ediyor» diyerek astığını belirtiyor. (Bkz. a.g.e.) Biz de söylemek zorundayız ki, Massignon o günkü Bağdatlıların hatasını bugün daha üzücü bir şekilde tekrarlıyarak, Hallac'a zorla yalan söyletircesine «Hüve, Hüve : O, insandır» gibi bir bühtan ifadesi ortaya koyuyor. Massignon açık bir iftira ile ve «Hallac asıldığına göre, Onu Hz. İsa'ya benzeterek hulûl akideme âlet edeceğim» dercesine metinleri makul görülemeyecek manalara çekiyor. Ne acıdır ki Fransız Massignon, Hallac'ı istismar hırsı içinde, Baklî gibi bir otoritenin, yukarda işaret ettiğimiz beyan ve yorumunu bile görmezlikten gelmiştir.

[4] (لا : Lâmelif)... Arap alfabesinde Elif ile Lâm harfinin birleşmesinden meydana gelmiş — ve çoğunlukla bir bacağı Lâm, biri Elif okunan harf. Lâmelif umûmiyetle olumsuzluk edatı olarak kullanılır. «Nefy harfidir. Âdem ile Muhammed'in mahrem dairelerini gösterir.» (Bkz. a.g. risâle)

Önceki, ilim kapısından gelir: Görmez.
İkincisi safa kapısından gelir: Görmez.
Üçüncüsü fehm kapısından gelir: Görmez.
Dördüncü mânâ kapısından gelir: O da görmez.[5]

Bu iş ne «Zâ» ile olur, ne «Şâ» ile; ne «Kâ» ile olur, ne de «Mâ» ile...[6]

Ululuk ve kudret Allah'a mahsustur! O Allah ki kendine özgü kudsiyyetiyle hem mârifet ehlinin görüşlerinden münezzehtir, hem mükâşefe ehlinin idraklerinden.[7]

Burası **Nefy** (Şeytan) ve **İspat** (Muhammed) tâsînlerinin[8] yeridir. Ve işte onun şekli.

---

5 Hallac burada dört lâmelif (olumsuzluk) e karşılık dört imkansızlık sayıyor.

6 ﺯ : Za, ﺷ : Şâ, ﻛ : Ka, ﻣ : Mâ... Baklî'ye göre bu harfler sırasıyla : Zât, şey, kaal, mahiyet kelimelerinin baş harfleridir. Fakat burada hem mana hem şekil yönünden Zâ, zat kelimesinin baş harfi olmaktan ziyade doğrudan doğruya ismi işaret olan Zâ (Şu) kabul edilmek daha uygundur. Nitekim Şehid Ali Paşa metninde «bedo» (O, Ona, Onu) denmiştir.

7 Bu paragraf Arapça'dır.

8 Nefy ve İspat (Bkz. Sözlük kısmı) Massignon hem bizim anladığımız manada bir nefy ve ispat tarifi veriyor, (Bkz. Passion, II/784) hem de şu izahı dermeyan ediyor : «Burada geleneksel iki formülden oluşan bir figür yer almıştır. Bu formüller iki simayı ifade etmektedir. Alt tarafta bir daire içinde üç «lamelif», iki H, iki de M vardır. Cassanova'nın işaret ettiğine göre birinci formül (ebced hesabıyla) **Bismillahir-Rahmanir-Rahim** ibaresine, ikinci formül de, yaklaşık olarak **bi-hakkı tâhâ ve tâsîn** —Risalet-i Muhammediyye ve dâvet-i İblis— ibaresine tevafuk ediyor. Buna göre birinci formülün rakamla ifadesi şöyle : 26431532841532814, ikincinin ki de şöyle olur : 28195691615» (Bkz. Passion, II/884)

İlk nakış kalabalığın fikridir. İkinci nakış seçkinlerin düşünceleri... Ortadaki, Hakkın ilmi Dâiresi, bütün bunların dayanağıdır.

Kuşatan dâirenin içindeki «Lâmelif»ler her yönden olumsuzluk, yasak demektir.

O iki (ـه : Hâ) taşıyıcıdırlar.

Yabancıların çevrelerinden sonra tevhîd kaldı ki bütün «hâdisler»in ötesindedir.

Avamın fikri vehimler denizinde kaybolur, **havasın** fikri fehimler (kavrayışlar) denizinde.[9] O iki deniz de kurur ve yol bozulup mahvolur. O iki fikir söner, o iki taşıyıcı perişan olur. O iki âlem son bulur. Deliller permeperişan, marifet pecmürde olur.

İki âlemin noksanlıklarından arınmış olarak, mukaddes uluhiyetden yalnız Onun Rahman'ı kalır.[10]

Tenzîh ederim O yaratıcıyı ki her türlü illetden arın-

---

[9] Avamın fikri... denizinde : Hak, kuruntulardan münezzeh olduğu gibi anlayış, kavrayış ve idraklerden de münezzehtir.

[10] Yalnız ... Rahman'ı kalır : Bkz. Kr. Kasas, 88, Rahmân, 27 vs.

[11] Celâl ve ikramı sahibi : Bkz. 10 No'lu Not.

mıştır. Bürhanı kuvvetlidir. Saltanatı güçlü ve ölümsüz. O, celâlin, büyüklük ve cömertliğin sahibidir.

Sayılmaksızın tektir O. Sınır ve sayıyla ilişkili «bir» değildir O. Başlangıç ve son Ona ilişemez.

Kâinatı yaratan O'dur ve Onu ancak O tanır. Celâl ve ikram sahibi O, ruhları ve bedenleri yaratan O'dur!

XI

MA'RİFET BAHÇESİ

İkrar inkârın içinde gizlenmiş, inkâr ikrarın içinde : Bilmek, bilmemenin; bilmemek bilmenin çenberinde.

Bilmemek ârifin sıfatı, süsü; cehl şekli, sûreti. Ma'rifetin sûretine gelince o idraklerden gizlenmiş, kavrayışlardan yüz çevirmiştir.

Nasıl bilir Onu ârif, «nasıl» yok; nerde yakalar Onu, «nerde» yok!

Nasıl ulaşır Ona, «Vasl» yok; nasıl ayrılır Ondan «fasl» yok.

Sınırlarla çevrili, sayılarla ilişkili, kuvveti fânî, rızık aramaya mahkum varlık için ma'rifet asla uygun değil!

Ma'rifet ötelerin ötelerinde, mesâfelerin, sınırların ötesinde, arzu ve gayelerin, sırların, haberlerin, idrâklerin ötesindedir... Bütün bu saydıklarım «şey» dir; yoktular, sonradan varedildiler.

Ve başlangıçta yokken sonradan varedilen ancak mekan içinde mevcut olabilir. Fakat yönlerden, illetlerden, âletlerden önce var olan ve varlığı hep devam edeni nasıl kucaklayabilir yönler, nasıl yakalayabilir «son» lar?..

Biri «Kendimi kaybederek Onu buldum» derse, ben de «Kaybolan, hep var olanı nasıl bulur?» diye sorarım?

«Kendi varlığımla buldum Onu» derse, «iki tane Kadîm olamaz» derim.

«Cehle düşünce buldum Onu» diyene sözüm şudur: «Cehl perdedir; ma'rifet ise perdelerin ötesinde.»

Derse : «Onu isimle bildim!» «İsim müsemmâdan ayrılamaz; çünkü o mahluk değil ki» derim.

«Onu, Onunla bildim» diyen iki ma'buda işaret etmiş olur.

Onu, sanatıyla tanıdım diyen sanatkârı bulamayıp onun sanatıyla yetinmiş demektir.

Onu, tanımaktan âciz oluşumla bildim diyene şunu söylerim: «Âciz uzağa düşmüştür ve alâkasını kesen nasıl idrak eder Onu?»

«Beni bildiği gibi bildim Onu» diyen, ilme işaret etmiş olur. Ve ilim, nihayet maluma döner ve malum Zât'dan ayrıdır. Zât'dan ayrı düşen Zât'ı tanıyamaz.

«Kendi nefsini nasıl tanımlıyorsa öyle bildim Onu» diyen, haberle yetinmiştir, izi görmeden.

«Onu kendi sınırımı dikkate alarak tanıdım diyen» bilsin ki Ma'ruf tek şeydir; parçalanmaz, bölünmez!

Birisi «Ma'rufu ancak kendisi tanımıştır»[1] derse işte O şunu açıkça kabullenmiş olur : Ârif Ondan ayrı, Ondan

---

[1] Ma'ruf'u ancak Ma'ruf tanır. Bu ifade de Hallac'a hulul akîdesi ısnad edenleri bir başka yönden yalanlıyor. Onu yalnız O tanımışsa O (Hüve) nasıl O (insan) olabilir? Hallac açıkça Hüve Hüve (O, Odur) demiyor mu? Massignon hiçbir ölçüye sığmayan bir iddia ile Hüve Hüve'yi O, insandır diye manalandırıyor ve bunu Hallac'a mal ediyor. Bu, iddia değil, iftiradır.

uzakta ve O olmaya zorlanıyor. Çünkü Ma'rûf ezelden beri kendi kendini bilmeye devam etmektedir.

Çok hayret ediyorum : Bedenindeki bir kılın siyah veya beyaz bitişinin nasıl olduğunu bilemeyen, varlığı yaratıp yöneteni nasıl bilebilir?

O ki bilmez nükteleri, gerçekleri, tasarrufları illetleri... O ki bilemez önceyi, sonrayı, mufassalı, mücmeli... Mümkün olmaz onun için bilmek **Lemyezel**'i...

Tesbih ederim o Kudreti: Ki örtüyor onları isim, resim, ünvanla... Perde yapıyor «hal»i; sözü, cemâli, kemâli; saklıyor Lemyezel ve Lâyezâl'i.

Kalp insanın göğsünde bir et parçası; barınamaz orda ma'rifet. Çünkü ma'rifet rabbânî...

Kavrayışın ilgisi var genişlik, uzunlukla; ibadet ilişkili sünnetlerle, farzla; bütün kalabalık gökle yer arasında...

Ma'rifetin ilgisi yok genişlik, uzunlukla; oturmaz yerde, semada; yerleşmez sünnetlerle farz gibi zâhirlerde bâtınlarda...

«Onu, hakîkat aracılığıyla tanıdım» diyen kendi varlığını ma'ruf'un varlığından yüce sanmış olur. Çünkü bir şeyi hakîkat üzere bilen, onu bildiği anda, o bildiği şeyden daha kuvvetli olmuştur.

Ey sen! Kâinatda atomdan basit bir şey yoktur. Sen onu bile anlıyamamışsın, öğrenememişsin. Peki, atomu bile tanıyamayan ondan çok daha girift bir varlığın sahibini nasıl tanır, araştırarak?..

Evet, ârif görendir; fakat ma'rifet görünenden sonra gelendir!

Ma'rifet «Nass» yönünden belirlenmiştir.[2]

Parçalanmış «Ayn»[3] dâiresine benzer özel bir şey vardır onda...

O, darmadağın, o altı üstüne gelmiş, o perdelenmiş ve önüne sed çekilmiş olan yönünden...

O zâtî ilim yönünden...

«Ayn»ı, «Mîm»i içinde hüviyetiyle kaybolmuştur.[4]

Ondan kopmuş ayrı düşmüştür.

«Havâtır» onunla beslenir, ondan zevk alır, onunla oyalanır.

Ona heveslenen ondan kaçar, ondan kaçan gözden kaybolur.

Onun batanı, onun doğanıdır : Batanı doğar onun...

Üst yok onun için, alt yok...

Ma'rifet yaratılmışlardan uzak ve onlara zıd. Her an «deymûmet»le birlikte.

---

[2] Ma'rifet 'nass' yönünden belirlenmiştir : Ma'rifetin asgarî müştereği olan yönleri, şerîat tarafından herkesin ihtilafsız kabul edeceği biçimde belirtilmiştir. Ancak bu, bir nevî izahsızlığın izahıdır. Hakk'ın Zât'ının târifi değildir. Ma'rifet ise Hakk'ı «Hüve Hüve» (olduğu gibi) tanıma cehdini ifade eder.

[3] Ayn dâiresi. (Bkz. Sözlük kısmı, Ayn maddesi) Ayn Arap Alfabesi'nde bir harfin adıdır. «Ayn eşyanın ve hakîkatin aynıdır. Ayn Hakk'ın her şeye izafetini (عن : Ondan) ifade eder...» (Bkz. Yukarıda adı geçen, Şehid Ali Paşa Kt. ndeki risâle) Bakli'ye göre «Ayn, Zât'ın iyanından (kendisinden) habere işaretdir.» (Bkz. Bakli, a.g.e.)

[4] Ayn'ı Mîm'i içinde... Ayn'ı (Zâtı) Mîm'i (mahiyeti veya ism-i A'zam'ı) içinde kaybolmuştur. (Bkz. ayn ve mîm)

Yolları sedlerle çevrili, geçit yok ona.
Manalar ölü, delil yok ona.
Duyular onu idrak edemez.
Ulaşamaz ona insanların nitelikleri...

Sahibi tektir onun.

O, eline geçirdiğini teneşire yatırıcıdır.
Yeşerip hayat bulanı, pörsüyüp yerlere serilecektir.
Ona sarılıp yapışan kaybedecektir.
Ona gözleri takılan hep öyle kalacaktır.
Onun darbecisi bütün kuvvetiyle vurur.
Ona doğru koşan soluğu kesilerek yere serilir.
Onun tutunduğu ipler onun erbâbıdır.
Sanki o, sanki o! Sanki o, Sanki o! Sanki o O'dur.
Temelleri O'nun içindir, onunla ayaktadır.
O, o değildir ve o da O değildir.[5]
O, yalnız O'dur![6]

Ârif görendir, lâkin ma'rifet görünenden sonra gelendir.

Ârif irfanıyla beraberdir. Çünkü ârif kendi irfanıdır. Ve ârifin irfanı ârifin kendisidr. Ma'rifet ise bunun ötesinde. Ma'rûf'a gelince o bunların da ötesinde...

Hikâye hikayecilerle, ma'rifet seçkinlerle, süs ve gösteriş kalabalıkla, dedikodu kuruntu içindekilerle, tefekkür iyas ehliyle, gaflet ürküp kaçanlarla başbaşa kaldı.

Hak, Hak'tır; mahluk mahluk.

Çirkin ve kötü yok!..

---

[5] O, o değildir: Allah, ma'rifet (yani kendisi hakkında söylenenler) değildir. Ve o da, O değildir (Ve ma'rifet de Allah değildir).

[6] Allah, teşbîh, tevhîd, ma'rifet ve emsalinden münezzehtir. O, ancak Odur ve Onun tanımı yapılamaz; bu yüzden hakkıyla bilinemez.

TAVÂSÎNİN YAZMA VE NEŞİRLERİNDEN ÖRNEKLER

VII (g)

[طاسين المشيّة]

(108b)

1 —
—
—

الدائرة الاولى مَشِيَّتُهُ ، و الثانية حِكْمَتُهُ ، و الثالثة قُدْرَتُهُ ، و الرابعة مَعْلُومَتُهُ و أَزَلِيَّتُهُ .

2 قالَ ابليس « إنْ دَخَلْتُ في الدائرة الأُولَى ابتليتُ بالثانية ، و انْ حصلتُ في الثانية ابتليتُ بالثالثة ، و انْ قمتُ بالثالثة ابتليتُ بالرابعة .

—

3 فلا ولا ولا ولا ولا ، فبقيتُ على الاولى فلعِنْتُ الى الثاني .

1. « ولا » est-il en trop?

1 (طاسين مشيت) وصورت اين طاسين اينست

دايره اول مشيت است ، ثانى حكمت ، ثالث قدرت ، رابع معلومات ازليت

2 ابليس گفت « اگر در دايره اول روم ، در دايره ثانى مبتلا شوم ، و اگر در دايره ثانى حاصل شوم ، در دايره ثالث مبتلا شوم ، و اگر از ثالثم منع كند ، برابع مبتلا شوم .

3 فلا و لا و لا « بمانم در « لا » اول لعنت كنندش ، در لاى

1. B. D.
2. Mq.? cfr. en face.

— A —

و طُرِحْتُ الى الثالث ، و أَيْنَ مِنّى الرابع ،

4 لو علمتُ انّ السجود ينجينى لسجدتُ ، و لكن قد علمتُ ، انّ ورآء تلك الدائرة الدوآئر ، فقلتُ فِي خالى « هَبْ نَجَوْتُ مِن هذِهِ الدائرة ، كيف أَنجو مِن الثانية ، و الثالثة و الرابعة ؟ »

—

5 و الالف ، الخامس « هو الحيّ » ،

(Uor. XL, 67)

1. Ms. : عملت.
2. Du 5° « لا » (§ 3) ?.
3. Ms. : الحق.

— B —

ثانى بثالث اندازند اورا رابع چون باشد ازو ،

4 اگر دانستمى كه سجود آدم برهانيدى مرا سجود كردمى ، و ليكن دانستم كه وراى اين دايره دايرهاست ، با حال ، خود گفتم « هبْ اگر نجاة يابم ازين دايره ، از ثانى و ثالث و رابع چون رهم ؟ »

5 (110a) الف الخامس آنست كه هو الحيّ

1. sic.
2. B et D insèrent ici les §§ VI. 30-31.

Tavāsīn: Massignon negrinden bir sayfa

Tavâsîn: Bakli şerhinden bir sayfa (Şehîd Ali Paşa Kt. No: 1342, varak: 345a

— B —

— A —

II (b).

طاسين الفَهم

1 أفهام الخلائق لا تتعلّق بالحقيقة ، و الحقيقة لا تتعلّق بالخليقة ، الخواطر علائق ، و علائق الخلائق لا تصل الى الحقائق ، و لادراك الى علم الحقيقة صعب ، فكيف الى حقيقة الحقيقة ، الحق وراء الحقيقة ، و الحقيقة دون الحقّ

2 الفَراش يطير حول المصباح ، الى المِصباح ، و يعود الى الأشكال ، فيخبرهم عن الحال ، بألطف المقال ، ثم يمرح بالدّلال ، طمعاً في الوصول الى الكمال

1 [178a] افهام خلائق بر حقيقت متعلّق نيست ، و حقيقت بر خليقت متعلّق نيست ، خواطر علائق است ، و علائق خلائق در حقائق نرسيد ، ادراك علم حقيقت صعب است ، فكيف الى حقيقة الحقيقة و حقّ حقّ وراى حقيقتست

2 [179a] فراش كرد د] مصباح كردد تاصباح ، انكه عود كند بأشكال ، خبر دهذ از حال ، بلطف مقال ، انكه ياميزد بادلال ، طمع در وصول و كمال

1. B. : فرسد.
2. B : بياميرز = arabe يمزج

Tavâsîn: Massignon neşrinden bir sayfa

Tavâsîn: Arapça bir yazmadan. (Veliyyuddîn Ef. Kt. No: 2187, varak: 118a

بسم الله الرحمن الرحيم

بيتان المعرفة من كلام قدوة المحققين منصور المعروف بالحلاج نور الله
ضريحه وقدس روحه المعرفة في ضمن النكرة مخفية والنكرة في ضمن المعرفة مخفية النكرة
صفة العارف وحليته والجهل صورته فصورة المعرفة عن الأفهام غائبة
آية كيف عرفه ولا كيف اين عرفه ولا كيف اين وصل ولا وصل كيف انفصل
ولا انفصل ما صحت لمحدود قط ولا لمعدود ولا لمجهول ولا لمكدود المعرفة وراء
الوراء ووراء المدى ووراء المنى ووراء الاسرار ووراء الاخبار ووراء الادراك
هذ كلها شئ لم يكن فمان والذي لم يكن ثم كان لا يحصل الا في مكان والذي
لم يزل كان قبل الجهات والعلات والآلات كيف يضمنه الجهات او كيف
تلحقه النهايات ومن قال عرفته بفقدي والمفقود كيف يعرف الموجود ومن قال
عرفته بوجودي فوجدان لا يكونان ومن قال عرفته حين جهلته فالجهل حجاب
والمعرفة وراء الحجاب لا حقيقة لها ومن قال عرفته بلا اسم فالاسم لا يفارق
المسمى لانه ليس بمخلوق ومن قال عرفته بصنعه فقد اكتفى بالصنع دون الصانع
ومن قال عرفته بالعجز عن معرفته فالعاجز منقطع والمنقطع كيف يدرك المعروف
ومن قال كما عرفني عرفته فقد اشار الى العلم والعلم يرجع الى المعلوم
والمعلوم لا يفارق الذات ومن فارق الذات كيف يدرك الذات ومن قال
عرفته كما وصف نفسه فنع بالخبر والأثر ومن قال عرفته على حدي فالمعروف
شئ واحد لا يتجزى ولا يتبعض ومن قال عرف نفسه فقد اقر بان العارف في
البين متكلف لان المعروف لم يزل كان عارفا بنفسه يا عجبا من لم يعرف سرة

Tavâsîn: Arapça bir diğer yazmadan. (Süleymaniye Kt.
No: 1028, varak: 354b)

— A —

3 ضوء المصباح علم الحقيقة، و حرارته حقيقة الحقيقة، و الوصول اليه حق الحقيقة

—

لم يرض بصونه، و حرارته، فيلقي جلته فيه، و الاشكال ينتظرون قدومه، فيخبرهم عن النظر، حين لم يرض بالخبر، فحينئذ[1] يصير متلاشياً، متصاغراً، متطائراً[2]، فيبقي بلا رسم و جسم و إسم و وسم، فلأيّ معنى يعود الى الاشكال و بأيّ حالٍ بعد ما حاز، صار مَن وَصَلَ الى النظر، استغنى من الخبر، و مَن وَصَلَ الى النظور استغني من النظر

—

—

1. Ms : از فحين.
2. Ms : متصابرا.

— B —

3 ضوء مصباح است علم حقيقتست، وصول برآن حقيقت، حقيقتست، حرارتش حقيقت حقيقتست

4 [179b] راضى نشد بصونه و حرارت، فراش تا خودرا در ان نه انداخت، اشكال اورا انتظار كردند، تا ايشانرا از نظر خبر دهد، چون راضى نشد از نظر بخبر، جسدش متلاشى شد، متصاغر، متطاير بماند بى رسم و جسم و اسم و وسم، پس بكدام معني با اشكال آمدى، و بكدام حال باز كرديدى، هركه بنظر رسيد از خبر مستغنى شد، وهركه بمنظور رسيد از نظر مستغني شد،

1. Sic. corr. حقّ

Tavâsîn: Massignon neşrinden diğer bir sayfa

KELİMELER - TERİMLER

Acep : Hayret. Tuhaflık, Şaşmak. Tuhaf, alışılmamış.

Ahad : Allah'ın isimlerinden biri. Tek. Ortağı, benzeri olmayan.

Ahadiyyet : Ahad olanın mertebesine verilen ad. Tasv. sıfat itibariyle teklik diye tarif edilir.

Ahd ve Akd : Anlaşma, sözleşme, karara varma. Kur'an insanla Allah arasında akd edilmiş bir sözleşmeden bahsediyor ve insanı bu sözleşmeyi ihlalden kaçınmaya çağırıyor. İman, dünya hayatında bu sözleşmenin icaplarına uymanın belirtilmesidir. Bunun için Kur'an **küfrü nakz-ı ahd** — ahdi bozma şeklinde de tanımlar. (Bkz. Kur'an: Bakara, 27, A'raf, 172, Ra'd, 25 vs.)

Ahfa : Çok gizli, en gizli. İnsanın ruhî kuvvetleri çeşitli dereceler gösterir ve adlar alırlar. Kalp, füad, hafî, ahfa vs. Ahfa, ruhun en derin ve en zor intikal edilen tabakasıdır.

Ahmed : (Ahmet şeklinde telaffuz edilemez, yazılamaz.) Hz. Muhammedin adlarından biri. Allah'ı çok hamdeden ve Allah tarafından çok övülen. (Bkz. Kur'an Saff, 6) Hz. Muhammed'in Kur'an'dan çıkarılmış iki yüz civarında ismi ve sıfatı için Bkz. Seyyid Süleyman el-Hüseynî, Kenzü'l Havas III/163-166

Alil : Hasta. Sakat.

An : ...den ...dan ...ondan.

Atap : Bozulup kırılmak. Ölmek.

Avhad : Tek, biricik.

Âyet : Kur'an sûreleri içindeki belirli parçalardan her biri. Alâmet, belirti, delîl. Allah'ın varlığına, kudretine delâlet eden her şey. Bu son manada bütün varlık âyetler olarak kabul edilir : Şahıslar, yerler, devirler, olaylar, şeyler vs. (Bkz. Kur'an, Fussılet, 53 vs.)

'Ayn : Arap alfabesinde bir harfin adı. Bir şeyin kendisi, zatı. Hallac tarafından 'an : ondan manasındaki edatın baş harfi olarak da kullanılıyor.

Basîret : Sezgi. Anlama ve kavrama üstünlüğü Vasıtasız görme kudreti. Gönül gözü. Kafa gözünün dışı, sûreti ve ölümlüyü görebilmesine mukabil, basîret iç âlemi, manayı ve ölümsüzü görür denmiştir.

Bâtın : İç. İnsanın iç âlemi. Görülenin ötesindeki âlem. Zâhir'in mukabili. (Bkz. Zâhir.)

Bedî' : Allah'ın isimlerinden biri. En mükemmelini, en güzelini yapan, (Bkz. Kr. Bakara 117, En'am 101)

Bedr : Ayın, ondördüncü gecesindeki adı.

Beyt-i haram : Bkz. Mescid-i Haram.

Bidâyet : Başlangıç, ilk. Tasavvufa ilk intisap : Seyrusülûkun başlangıcı. Bu son manada, nihâyetin mukabilidir. (Bkz. Seyrusûlûk ve nihâyet.)

Bünyan : Binalar. Dıvarlar. İnşa etmek. Yapı yapmak.

Bürhan : Delîl.

Câni : Cinâyet işleyen. Sebze ve meyva toplayan. Saf altın elde etmek için altın madenini süzen.

Cânib : Yön, taraf.

Cebbâr : Ezen. Zor kullanan. Kuvveti altında tutan. Kuvvetle sindiren.

Cemal : Güzellik. Allah; mutlak güzelliğin sahibi-

dir ve onun bir adı da Cemîl'dir. Hadis'de: «Allah Cemîl'dir ve cemali sever» deniyor.

Cevad : Cömert, bağışta bulunucu.

Cevher : Öz, esas. Parçalanıp bölünemeyen. İğreti olmayan. Varlığını başka şeye borçlu olmayan. (Bu son manada, arazın mukabilidir.)

Cezbe : Kulun, seyrusülûkünu kolaylaştıracak ilâhî lutuflara yaklaşması, yaklaştırılması.

Cinân : Bahçeler, meyvalıklar. (Tekili : Cennet)

Dâî : Bir inanış ve mezhebin propagandasını yapan.. Bir inanış ve mezhebe davet eden. Dâîlik, bazı mezheplerde bir mertebe ve makam ifade eder. Özellikle İsmâiliyye, Karmatîlik ve Dürzîlik'de dâîlik ve dâîlerin müstesna bir yeri vardır. (Bkz. İslâm Ansiklopedisi, 3/461)

Deymûmet : (Fels.) Süreklilik. Aralıksız devam etme...

Ebevî : Erkek yaradılışlı. Babaya çeken.

Edep : (Tasv.) Bir merhale ve makamın adı: Hz. Peygamber'in davranışlarını örnek alarak Onun gibi hareket etmeye çalışmak.

Efred : Biricik, emsalsiz.

Elif : Arap alfabesinin ilk harfi. Allah kelimesinin de ilk harfi olduğundan yaratıcı kudretin remzi olarak kabul edilmiştir.

Emânî : Kuruntular, hayaller. (Tekili : Ümniye)

Emced : Çok şerefli, çok seçkin.

Ene : Ben.

Erbap : (Tekili: Rab) Efendi. Reis. Bakıp gözeten. Düzenleyen. Rızıklandıran.

Evced : Sıksık vecde gelen. Vecdi çok olan.

Evked : Çok güçlü, çok dayanıklı.

Evvâh : Çok ah çeken. Başkalarının dertlerine sürekli ortak olan.

Eyn : Nerede, neresi, nereye.

Ezeliyyet : Başlangıcı olmama. Ezelî olma mertebesi.

Fasîh : Edebî, güzel konuşan. Kelimeleri, konuya çok uygun seçerek konuşan. (Çoğulu : Fusaha)

Fasl : Ayrılık, ayrı kalma. (Vuslatın, vaslın mukabili.)

Fehm : Anlayış, kavrayış. Anlamak, kavramak.

Felek : Gök. Gökler âlemi.

Fenâ : Rûhî tekâmüle engel olan bedenî ve şehevî şeyleri ortadan kaldırmak. Ölümlü şeyleri ölümsüzlük uğruna sarfetmek. Yok etmek. Yok olmak.

Ferîd : Tek, biricik.

Fî : ...de ...da ... içinde.

Fihimafîh : İçindeki içindedir. (O, neyse Odur.)

Fuad : Gönül, kalp. İnsanın iç dünyasının kademelerinden biri.

Fütüvvet : Soyluluk. Cömertlik. Yiğitlik. Başkalarını kendi nefsine tercih etmek. Rûhî tekamülde bir merhalenin adı.
Tasavvuf tarihinde bir teşkilatın adı.

Gayb : Mevcut olduğu halde görülemeyen, zamanla görülecek olan.
(Kişinin göremediği, farkedemediği her şey onun için gaybdır.) Ancak gönül gözüyle görülebilen âlemler, varlıklar. (Gaybın bu iki manada birden kullanıldığı bir âyet için Bkz. Kr. Bakara, 3) Gayb, izafîdir:
Bu güne, belli kişi veya kişilere göre gayb olan, yarın başka kişi veya kişiler için gayb olmayabilir. Ve nihayet Allah için gayb söz konusu değil.

Gaybet : (Tasv.) Çevresinde olup bitenleri farkedemiyecek derecede iç âlemden gelen seslere dalmak.

Haber : Yakînî bilginin zıddı. Allah hakkında yazılan, söylenen şeyler.

Hâdis : Varlığında başkasına muhtaç bulunan. Son-

radan olan. (Bu son manada hâdis, kadîmin mukabilidir.)

Hak : Yaratıcı. Mutlak varlık. Allah.

Hakîm : Filozuf. Hikmet sahibi. Allah'ın isimlerinden biri.

Hal : Seyrusülûkdeki insanın kendi müdahalesi olmadan kalbinde beliren sevinç, üzüntü, coşkunluk vs. Hal geçicidir.
Hal, devamlı olmaya başlarsa ona makam denir.

Hararet : Sıcaklık.

Harem : Mekke ve çevresi. Mahrem. Dost.

Haremî : Hareme mensub olan : Mekkeli. Çok yakın dost. Sırdaş.

Havâtır : (Tekili: Hatar) İnsanın iç âlemine yönelen hitap. Havatır, yahut hatarat rahmanî olabileceği gibi şeytanî de olabilir. Birinciye ilham, ikinciye hevâcis veya vesvâs denir.

Hayret : Şaşırmak. Bakınca şaşırıp gözlerini kapamak. (Kulun Allah hakkındaki en mükemmel bilgisi, hayretdir, denmiştir.)

Hayrülbeşer : Hz. Muhammed'in bir adı ve sıfatı. İnsan denen varlığın en mükemmeli.

Hayy : Ezelî ve ebedî diri. Hayatın kaynağı. (Allah'ın isimlerinden biridir.)

Hevâ-heves : Boş ve fanî istekler. Şehvanî arzular...

Heybet : Ürkmek, çekinmek, Korkmak. (Tasv.) Üns'ün mukabili olup şiddetli korku ve üzüntü halini ifade eder. Heybetin altında Kabz, Kabz'ın altında Havf vardır.

Hıyatat : Korumak, himaye etmek, muhafaza altında tutmak.
(Bu kelimenin noktalı Hî ile olanı terzilik manasına gelir.)

Hicret : Göç. (Hakîkat yolcusu daima hicret halindedir. Çünkü o her an bulunduğu merhalenin üstünde bir merhaleye çıkmaktadır, denir.)

Hidayet : Yolu bulma. Yolu gösterme. İş yolunda gitmek.

Himmet : Kuvvet, İstek, arzu. Azim, gayret. (Tasv.) Üç derecesi vardır:
1. Himmetü'l İfaka,
2. Himmetül'l Enefe,
3. Himmetü'l Âliye.

Hulûl : İki şeyin, tek şey gibi anılacak şekilde birbirine karışması. (Fels.) Allah'ın her şeye girmiş olduğunu, bu yüzden her şeye Allah demenin mahzurlu bulunmadığını ifade eder. Halûl, tenzih'in zıddıdırö (Bkz. Tenzîh)

Huzûr : Nerede ve kimle olursa olsun hep Allah'ın karşısında olduğunun idraki içinde bulunmak.

Hümam : Asil. Yiğit. Cömert.

Hüve : O. Allah'a işaret eden bu zamir, Allah'ın en yüce «ismi»i olarak kabul edilir. Hüvenin işaret ettiği makama, Hüve makamı denir.

İkrar : İnkarın zıddı: Kabul etme, kabul ettiğini açıkça söyleme.

İstilad : Sald kökünden iftial olan bu kelimeye hiçbir lugatte rastlayamadık. Kökü olan salâdet'in manası:
Cimri olmak, verimsiz olmak. Yükselmek, ilerlemek.

İzhar : Açıklamak. Görünür hale getirmek.

İdd : Akışı durmayan su. Bolluk. Eş, emsal.

İftikad : Kaybetmek. Kaybettiği şeyi aramak.

İnfirad : Karışma. İçinden çıkılmaz hale gelme.

İnfisal : Bakmak. Böbürlenmek. Sevinmek. Genişlemek.

İnkıyad : Tek başına yapmak. Tek olmak.

İrade : Ayrılma. Fasl haline geçme. (Bkz. Fasl.)

İltibas : Boyun eğme, tabi olma.

İmtidat : Allah'ın sıfatlarından biri: İstemek, dilemek.

İsbat : 1. Mahv ve isbat şeklinde kullanılınca: İba-

dete, kulluğa ait hükümleri tam yerine getirmek.

2. Nefy ve ispat şeklinde kullanılınca: Tevhîd cümlesinin «İllallah» kısmını söylemek ve manasını bütün benliğiyle tasavvur etmek.

İ'tidad : Sanmak. Sayılır olmak. Güvenmek.

İtk-atk : Kurtulmak. Kölelikten kurtulmak.

İyas : Hayız ve nifastan kesilme. Şehevî arzuları (Bkz. Kıdem.)

Kaale : (Fiil) Dedi, söyledi.

Kadîm : Allah'ın isimlerinden biri: Kıdem sahibi (Bkz. Kıdem.)

Kalem : Bkz. Kr. Kalem, 1—2

Kavseyn : İki yay.

Kedd : Azimli, inatçı olmak. Kuvvetli olmak.

Kelâm : Allah'ın sıfatlarından biri: Konuşmak, söz söylemek.

Kemal : Noksanlıklardan uzak olma.

Kerem : Soyluluk. Cömertlik.

Keşfetmek : Açıklığa kavuşmak. Açmak. Meydana çıkarmak.

Kevneyn : İki âlem: Dünya ve âhiret.

Kıdem : En önce olmak. Evveli ve başlangıcı olmamak. Hz. Muhammed Allah'ın zatî nûrunun bir tecellisi olduğundan Allâh'ın bir sıfatı olan Kıdem'in Ona da izafe edilebileceği düşünülmüştür.

Kitab-ı Mübîn : Kur'an-ı Kerîm. (Bkz. Hicr, 1, Yûsuf, 1, Şuara, 1, Dühan, 1. vs.)

Lahza : Çok kısa zaman, an.

Lâyezal : Hiç ölmeyecek, hep devam edecek. (Allah'ın bir sıfatı olarak düşünülmüştür.)

Lemyezel : Hiç yok olmamış, hep devam etmiş. (Allah kastedilmektedir.)

Levh : Tahta. (Levh'in ıstılahî ve dinî manası için Bkz. Kr. Bürûç, 21-22 ve tefsirler.)

Ma'bud : İbadet edilen. Tapılan, Allah.

Mahluk : Yaratılan, yaratık.

Makam : Bkz. Hal.

Mâlum : Bilinen.

Manzur : Nazar edilen, bakılan. Bakışın yöneldiği şey.

Ma'rifet : Bilmek, tanımak. Allah'ı tanımak. Devirlere, insanlara ve mekana göre değişmeyen ilim. Ezelî ve ebedî bilgi. Mutlak'a âit bilgi.

Mâsiva : (Tasv.) Allah'ın dışındaki her şey.

Mecîd : Soylu. Cömert. Allah'ın bir sıfatı.

Mefhûmat : (Tekili: Mefhum.) Anlaşılan, kavranan.

Mef'ûlat : (Tekili: Mef'ûl.) İşlenen. Yapılan. Üzerinde fiil icra edilen.

Mehîn : Hor ve zelîl. Âdî. Küçümsenen.

Mekkî : Mekkeli. Mekke'ye mensup.

Melekût : Duyularla farkedilemeyen âlem. Kutsal ruhların âlemi.

Menî' : Allah'ın bir ismi: Engelleyen.

Mersûmat : (Tekili : Mersum) Çizilen. Şekil verilen. Görüntü haline getirilen.

Mescid-i haram : Kâbe. Beytullah.

Meşiet : (Meşiyyet) Bkz. İrade.

Mevsuf : Vasıflandırılmış. Vasfın sahibi.

Meyn : Yalan, aldatmaca.

Midhat : Övme. Övülme.

Mufassal : Ayrıntılı olarak ortaya konmuş, iyice göz önüne serilmiş.

Muhkem : (Çoğulu: Muhkemat) Kuvvetli. Sarsılmaz. Değiştirilmez. Kesinlikle ve herkesçe kabul edilen. (Bu kelimenin Kur'anterminolojisindeki yeri için Bkz. Âlu İmran, 7 ve tefsîri.)

Muktedî : Birine uyan. Birini örnek edinen, ona uyan. (Metinde, bizzat Allah'a uyan anlamında kullanılmıştır.)

Murad : İstenen. Özlenen. (Tasv.) Allah (Kul için, isteyen, özleyen manasına mürîd denmiştir.

Mutî' : İtaat eden. Boyun eğen. Emirlere uyan.

Muvahhad : Birlenen. Birliği kabul ve ispat edilmiş. Allah.

Muvahhid : Birleyen. Allah'ın birliğini kabul eden. Kul.

Mücmel : Mufassalın mukabili: Özet ve kısa tutulmuş.

Mühtedî : Hidayete eren. Doğruyu bulan. Başkası tarafından doğruya yöneltilen. (Metinde: Muktedînin mukabili olarak kulanılmıştır: Dolaylı olarak bulan.)

Mükâşefe : (Tasv.) Kulun müdahele ve gayreti olmadan, ilâhî sırları örten perdelerin açılması. (Bunu, müşahede takip eder.

Münkir : İnkar eden. İnanmayan.

Müsemma : İsmin sahibi. İsme konu olan. (Burada: Allah)

Müşâhede : Mükâşefenin en ileri hali. (Bkz. Mükâşefe)

Mütecellî : Tecellî eden. Kudretini, güzelliğini açıp saçan.

Nakş : Şekil. Sûret. Plân. Çizgi. Desen.

Nass : Dinî metin. Dinî emir. Kur'an ve hadis.

Nazar : Bakmak. Görmek. Nazarın üstünde ve altında birer derece vardır: Altındakine haber, üstündekine yakîn denir. (Bkz. Haber ve yakîn) Buna göre nazar, habere nisbetle üstün, yakine nisbetle basitdir.

Nazm : Ölçü, ahenk. Şiir.

Nebevî : Peygambere özgü. Peygamberlere özgü.

Nefy : Tevhid cümlesinin olumsuz (lâ ilâhe) kısmını söylemek ve manasını düşünmek. Olumsuz kılma. Olumsuzluğunu kabul etme. (Bkz. İsbat.)

Nizam : Düzen, ölçü. Ahenk.

Nübüvvet : Nebîlik, peygamberlik.

Nükte : İnce ve zarif söz. Hikmet. Espiri.

Nüzeh : Gezinti. Tekili: Nüzhe).

Pervâne : Işığın etrafında dönen bir nevi kelebek.

(Tasv.) Allah'ı arayan âşıkın sembolu olarak kabul edilir.

Peydâ olmak : Ortaya çıkmak. Zuhur.

Rabbanî : Kendini Allah'a adamış insan. (Bkz. Âlu İmran, 79)

Rafz : Kovmak. Serbest dolaşmak. Terketmek.

Rahep : Uzaklaşmak.

Resûl : Korkmak.

Reyn : Peygamber. Elçi

Rıfk : Kirlenmek. Bozulmak. (Kalbin paslanmasından bahseden bir Kur'an âyeti için Bkz. Mutaffifîn, 14)

Rîâyet : Yumuşaklılık. Merhametlilik.

Riyazet : Koruyup gözetme. Sorumluluğunu yüklenme.

Safevî : Terbiye etme. Disipline sokma.

Safî : Saffete mensup. Saffeti gerçekleştirmeye uğraşan.
(Bkz. Safî ve Saffet).

Safvet : Arınmış. Temiz. Süzülmüş.

Salat : Temizlik. Arılık. Güzellik ve doğruluk.

Sekaleyn : Salatu selam. Dua. Namaz.

Sema : Cin ve insan âlemleri. Cinler ve insanlar. (Bkz. Kr. Rahman, 33)
Gök. Yükseklik. Yüksek şey. Ululuk.

Semî' : Allah'ın isimlerinden: Duyan, işiten.

Senâ : Övgü, Hamd.

Seyrusülûk : Ruhî tekamülü tamamlamak için gereken merhalelerden geçmek. Seyrin dört mertebesi vardır:

1. Seyr fillah,
3. Terakkî ilâ aynî'l Cem',
4. Seyr billâh.

Seyyid : Efendi. Reis, Önder.

Sıdk : Doğruluk. Tam inanma.

Sirac : Kandil. Lamba. Işık.

Siret : Yol almak. Gitmek. İzlemek. Tutulan, izlenen yol.

Sirr : (Tasv.) Allah'ın, bir şeyin olmasını murad ettiği an o isteğine uygun olarak, varlıklarda vücûda getirdiği değişiklikler, hareketler vs. Sûfîler bu manayı Kur'an-ın şu âyetleriyle dile getirirler: (Bkz. Kr. Yasîn, 82)

Sûfiyye : Sûfîler, mutasavvıflar.

Sûret : Dış görünüş. (Tasv.) Güvene layık olmayan görünüş. Aldatıcı, fânî, geçici. (Ölümsüzlüğü, vefayı ifade eden mana'nın zıddı.)

Sünnet : Yol. Âdet. Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri.

Sürûr : Neş'e, sevinç. Yüzde parlayan ilâhî güzellik ve neşe.

Şâkir : Şükreden. (Esasında kulun sıfatlarındandır. Fakat Kur'an bunu aynı zamanda Allah'ın bir sıfatı olarak da takdim ediyor. (Bkz. Kr. Nisa, 147 vs.)

Şereh : Düşkünlük, doymazlık.

Şeriat : İslâmiyet'in her mensubu tarafından peşinen kabul edilmesi gereken esaslarının tümü. Bunlar asgarî müştereklerdir. Bunlarda en küçük bir dereddüdü olan İslâm dairesine giremez. Bu asgari müşterekler ötesinde dinin, her ferdin kendi iç kuvvetlerini harekete getireceği hududsuz kainatı uzanır. O hududsuz dünyalara dalmak da Tarikat denen müesseseyle ilgili bir konudur.

Şey : (Çoğulu: Eşya) Mevcut olan. Var olan.

Şühûd : Müşahede. Seyretmek. Tasv. Hakk'ı, yine Hak'la görmek diye tanımlanır. İki mertebesi vardır:

1. Zatı Kesretde görmek,

2. Kesreti Zat'da görmek. Bunların birincisine mücmeli mufassalda müşahede, ikincisine de mufassalı mücmelde müşahede denir.

Tahayyür : Değişme. Başka hale gelme. (Kur'an terminolojisindeki yeri için Bkz. Kr. Ra'd, 11)

Tagayyür : Şaşırmak. Hayrete düşmek.

Talip : İsteyen (Tasv.) Tasavvuf yoluna girmeye hazırlanan.

Takdîm : Noksan sıfatları olmadığını kabul etme. Kutsama.

Takrîb : Yaklaştırma, yakına getirme.

Tarap : Çoşkunluk, sevinç. Neşe.

Tarîkat : Şerîat dairesindeki insanların, Allah'a varmak için, mizaçlarına uygun olarak seçip izledikleri yol, usul.

Burada dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır:

1. Şeriatle tarîkat birbirinin zıddı değildir. Şerîat, tarîkatın daha geniş bir çerçeveyle ifadesidir. Ve Şerîat bu geniş çerçevede sayısız tarikatlere yer verir. Denebilir ki her insan bir tarikat sahibidir.
2. Tarîkat, şerîate aykırı renk ve özellik taşıyamaz. Aksi halde ana çerçevesinin dışına çıkmış olur.

Tasabbur : Sabretmek için kendini zorlamak.

Tasdîk : Doğru olduğunu benimseme. Kabul ettiğini belirtme.

Tayakkuz : Uyanık, ayık bulunma. Dikkatle bekleme.

Tecellî : Parlama, belirgin hale gelme. (Tesv.) Gayp nurlarının kalpte parıldaması. İki mertebesi vardır:

1. Tecellî-i Zatî,
2. Tecellî-i Şühûdî.

Tecrîd : Madde ve şekilden ayırma, ayrı düşünme. Sadece, bir mana olarak kabul etme. Soyutlama.

Tedebbür : İşin sonunu iyice düşünme.

Te'dîb : Edeblendirme, terbiye etme.

Tefrîd : Birleme. Biricik, eşsiz olduğunu kabul etme.

Tehvîs : Hayret etme. Delirme.

Tehzîb : Süslemek, güzelleştirmek.

Temâni : Parmakla saymak. Parmak usûluyle dağıtmak, taksim etmek.

Temyiz : İyi kötüden, zararı kârdan, doğruyu yanlıştan ayırma.

Tenzîh : Noksanlıkla, kötülük ve çirkinlikle ilgisi olmadığını belirtme, kabul etme.

Tervîh : Dinlendirmek. Ferah kılmak. Yelpazelemek.

Teşbîh : Bir şeyi ötekine benzetme. (Tasv.) Allah'ı varlıklara benzetmek sûretiyle tanımaya çalışmak. (Zıddı: Tecrîd)

Teşhîr : Sergilemek. Ortaya dökmek.

Tevfîk : Başarıya ulaştırmak. Düzene koymak. İyiliği ilham etmek.

Tihâme : Sîna Yarımadası'yla Yemen arasında uzanan dar arazî şeridi. Necran, Cidde, Mekke, San'a... gibi şehirler bu şerid üzerinde yer alır.

Tilmiz : Öğrenci. Mürîd.

Tîn : Toprak, Çamur.

Ulvî : Yüce. Kudretli. Muhteşem.

Ülfet : Dostluk. Anlaşıp kaynaşma. Sevişme.

Ümmet : Bir peygamber'in tebligatına inananların vücûda getirdikleri birlik. Burada kan, ırk, coğrafî bölge hiçbir tesir icra etmez. Hâkim ve birleştirici unsur Peygamberin tebligatıdır. Ümmet kelimesi ayrıca, diğer canlıların meydana getirdikleri birlikleri ifade için de- bir nevi tür anlamında - kullanılmıştır: Bkz. Kr. En'am, 38

Ümmî : Mektebe gitmemiş, tahsil görmemiş.

Üns : Beraberlik. Yadırgamamak. (Tasv.) Heybet'in mukabili:
İç ferahlığı ve sevincin son haddi. Üns'ün altında Bast, Bast'ın altında Recâ vardır. (Bkz. Heybet) Massignon bu kelimeyi Fransızca'ya «L'humanité» olarak çevirmiştir. (Bkz. Massignon, Passion, 11/863).

Vâcip : Yerine getirilmesi dînen gerekli. Gerekli.

Vâhid : Tek. Eşsiz. Allah'ın isimlerinden biri: Nitelikleriyle emsalsiz.

Vahy : Sessizce, fısıldayarak söylemek: Yaratıcı kudretin varlıklara söz söylemesini, ilhamını ifade eder. En mükemmel şekli Peygamberlere yönelenidir. Vahy denince bu son şekil en önce akla gelir. Vahy, Yaratıcı'nın varlıklara fıtrî görevlerini fısıldaması, telkin etmesi yoludur. Böylece vahy, sadece nebîlere, insanlara değil, bütün canlılara yönetilmiştir. Bkz. Kr. Nahl, 68-69 vs.

Vâsıl : Vuslatı gerçekleştiren. (Bkz. Vuslat).

Vesika : Sağlamlaştırmaya yarayan şey. Senet. Bağ.

Vuslat : Kavuşma. Ulaşma. (Tasv.) Hak yolcusunun Allah'a varması. Seyrusülûkü tamamlama.

Vücud : Varlık. Allah'ın varlığı. Yokluğun zıddı. (Bu son manada Allah'ın bir sıfatıdır.)

Yemâme : Arap Yarımadasının ortasında hurması bol bir vaha.
(Bugünkü Suudî Arabistan).

Yesrib : Bugünkü Medine şehrinin İslâm'dan önceki adı.

Zâhid : Zühde sarılan

Zâkir : Batının mukabili. (Bkz. Batın.)

Zâhir : Zikreden

Zamir : İç, kalp. Vicdan. İnsanın iç kudretlerinden biri.

Zapt : Yakalama, tutma. Kavrama.

Zât : Bir şeyin kendisi, özgü. Başka şeye muhtaç olmadan varlığını tanıtan. Allah. Ayn. (Bkz. Ayn)

Zikr : Anma. Hatırlama. Allah'ın isimlerinden birini sürekli anma. Allah'ı her an yanındaymış gibi tasavvur etme.
(Bkz. Kr. Bakara, 152, 203, Âlu İmran 190-191, Ahzâb, 41-42 vs.)

Zuhûr : Ortaya çıkış. Önceden tesbit edilen plana göre sergileniş.

Zühd : Dünyaya değer vermemek. Allah'dan alıkoyan şeylere değer vermemek. Feragat. Fedekârlık.

Zülkuvvetilmetîn : Allah'n bir sıfatıyla bir isminin birleşimi: Erişilmez, aşılmaz, muhteşem kuvvetin sahibi; dayanıklı, güçlü, yenilmez. (Bkz. Kr. Zâriyat, 58).

UMÛMÎ İNDEKS

— A —

Abduhû: 52,
Âdem: 38, 52, 54, 111, 112, 119
Ağaç: 86
Ahmed: 70, 80, 109.
Akran: 74
Ahadiyyet: 131,
Alâuddevle: «5
Alevî: 70
Alî el-Hüseynî: 45
Amr b. Osman: 20, 21
'An: 127
Arabî: 71
Arap: 19, 52
Ârif: 23, 38, 70, 117, 119, 143, 144, 145
Arûs: 106
Ateş: 111, 116 ,
Aşk: 36, 39, 86, 101
Atom: 145
Avam: 139
Avhad: 70
Âyet: 105
'Ayn: 146
Azâzîl: 114, 116, 117

— B —

Bağdad: 19, 20, 22, 25, 31
Baklî: 56, 57
Basîret: 68, 70
Basra: 20, 22, 35
Başlangıç: 143 146
Bâtıl: 136
Bâtın: 73, 91, 135
Bedr: 67
Beyt-i Haram: 72
Beyzâ: 19
Bîrûnî: 23
Buda: 49

— C - Ç —

Câvidnâme: 48, 49
Cehennem: 23, 45
Cellad: 32, 34
Cem: 50
Cemal: 31, 44
Cennâbî: 28
Cennet: 48, 50
Cevher: 70
Cîlî: 47

Cin: 46
Cisim: 132
Cüneyd-i Bağdâdî: 20, 21, 35
Çile: 21, 24
Çin: 24
Çirkin: 115, 147

— D —

Dâî: 114, 115
Dâire: 89, 91, 92, 97, 123
Dâvet: 14, 102
Delîl: 72, 74, 87, 139, 147
Deymûmet: 146
Dicle: 31, 36
Diyet: 44

— E —

Ebû Amr: 29, 30
Ebû Kubeys: 21
Ebû Osman Mağribî: 21
Ebû Saîd Ebülhayr: 45
Ebû Ya'kub Akta': 20
Ebû Ya'kub Nehrecûrî: 21
Ehvaz: 22
Ehl, ehil: 104
Elif: 124
Emr, emir: 112
Emevî: 27
Ene: 127
Enelhak: 37, 38, 39, 40, 45
Enellah: 37
Eren: 103
Eser: 115, 116, 132
Esrar: 129
Evvâh: 93
Ayn: 80
Ezel: 53, 107, 111, 137, 145
Ezeliyyet: 123

— F —

Farz: 145
Fasl: 143
Fehim-fehm: 77, 98, 138, 139
Fenâ: 98, 99
Ferdâniyyet: 38
Feth: 32
Fî: 127
Fıkıh: 41, 42
Fırat: 31
Fıravun: 45, 115, 116
Fürkan: 74
Fütüvvet: 115

— G —

Gayb: 65
Gaybet: 92
Gayr: 115
Gazâlî: 47
Gurbet: 114
Güzel: 115

— H —

Hâ: 74, 131
Haber: 79, 86, 98
Hac: 29
Hâdis: 33, 47, 136, 139
Hadîs: 35, 42
Hak: 38, 39, 45, 50, 53, 72, 79, 87, 116, 136,
Hakîm: 73
Hakîkat: 79, 80, 81, 85, 86, 87, 91, 92
Halk: 103, 136
Hamd: 34
Hâmid: 28, 29, 30, 31
Hanbelî: 27

Haremî: 67, 92
Harf: 102, 103
Hasan-ı Basrî: 30
Havâs: 139
Havâtır: 146
Hayret: 91, 92, 99, 114
Hayrülbeşer: 86
Hemedânî: 44
Heybet: 92, 100
Hıristiyanlık: 55
Hicret: 114
Hind: 22, 23, 24
Horosan: 22, 24
Hû: 53
Hudûs: 33
Hulûl: 46
Hüve: 137

— I - İ —

Istıfa: 99
Istırap: 24, 49, 72, 100, 103, 106 116, 119
İblîs: 46, 48, 49, 53, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 123
İbn Ata: 56
İbn Hafîf: 44
İbn Mukaffa': 28
İbn Süreyc: 42
İbrâhim b. Fâtik: 32
İbrâhim b. Muhammed: 42
İbrâhim b. Şeybân: 21, 42
İbtilâ: 24
İdrâk: 138, 143
İlm-i Kelâm: 37
İltibas: 107
İmâmü'l-Haremeyn: 28
İmtihan: 33, 112, 116
İkrar: 143
İnkâr: 148
İran: 19
İsâ: 29
İsa Peygamber: 46, 55
İsa Kazvînî: 44
İsfehan: 43
İsmâilîlik: 24, 26, 27
İsnâaşeriyye: 26, 27
İspat: 138
İstanbul: 32
İsyan: 34, 48, 49
İsim: 136, 144
İ'tikâf: 20
İttihad: 39

— K —

Kâbe: 21
Kadîm Kelâm: 72, 144
Kalem: 69
Kannâd: 42
Karmatîlik: 24, 26, 27, 28
Kavs: 102, 103, 104
Kelâm: 101, 103, 136
Kerâmet: 25, 41
Kerh: 43
Kıdem: 33, 69
Kirman: 22
Kitâb-ı Mübîn: 117
Kuş - Kuşlar: 92
Küfür: 41, 42, 53

— L —

Lafza-i Celâl: 38
Lâhûtiyyet: 33
Lâmütenâhî: 40
Lânet: 110
Lâyezal: 145
Lemyezel: 145
Levh: 102

— M —

Mahlûk: 38, 39, 53, 72, 73, 89, 86, 127
Makam: 85
Mahşer: 51
Manzûr: 79
Ma'rifet: 23, 73, 113, 138, 143, 145
Mâsiva: 100
Mâverâünnehr: 22
Medlûl: 87
Melek: 115, 119
Mekke: 20, 22, 24
Mekkî: 67
Mescid-i Haram: 102
Mesîh: 49
Mes'ûdî: 23
Meşîet: 121, 123
Mevlâna: 48
Meyn: 80
Mîm: 73, 103, 146
Molla: 50, 51
Muhabbet: 34
Muhamma: 19
Muhammed b. Amr: 35
Muhammed İkbal: 48, 49, 51
Muktedî: 86
Muktedir: 28, 29
Murad Molla: 57
Murâd: 99, 111
Murakabe: 45
Mûsa Peygamber: 39, 86, 112, 113
Muvahhed: 127, 132
Muvahhid: 42, 110
Mücerred: 127
Mühtedî: 86
Mükâşefe: 114, 138
Müsemma: 136, 144
Müsteşrık: 55, 58
Müşâhede: 99, 119

— N —

Namaz: 32, 33, 42
Nass: 145
Nâsûtiyyet: 33
Nazar: 79, 86
Nazîrî: 50
Nazm: 101
Nebevî: 70
Nefs: 31, 38, 39
Nefy: 138
Nizam: 101
Nokta: 95, 97, 98, 132
Nûrî: 20
Nübüvvet: 69

— O - P —

Öz: 132
Perhîz: 21, 24
Pervâne: 79
Put: 72

— R —

Râfizîlik: 27
Reyn: 80
Rûh: 132

— S —

Sâdık: 114
Safa: 83, 98, 138
Seccade: 32
Secde: 109, 110, 111, 112, 114, 115, 123
Sehl-i Tüsterî: 20
Selef: 41
Sekr: 39
Sekaleyn: 80

Seyrusülûk: 110
Sıdk: 44
Sıddîk: 42
Sıfat: 136, 137
Sınır: 131, 132, 140, 143, 144.
Sır: 35, 41, 54, 53, 54, 57, 66
Sıyam: 102
Sîbeveyh: 19
Sicistan: 22, 24
Sidre-i Müntehâ: 81
Sihir: 23, 41, 47
Sirâc: 63
Sîret: 68
Sirr: 87
Son: 140, 143
Sübhânî: 38
Sühreverdî Maktûl: 43
Sülemî: 56
Süleymâniye: 57
Sünnet: 68, 145
Sûr: 51

— Ş —

Şâkir b. Ahmed: 56
Şath: 39
Şefkat: 105
Şehid Ali Paşa: 57
Şekil: 97, 92
Şerîat: 25, 29, 105
Şey: 38, 70, 91, 115, 143
Şeytânî: 23, 41
Şiblî: 25, 32, 34, 35, 43, 44
Şihabüddin Sühreverdî: 47
Şiir: 58, 72, 80, 102
Şirk: 22, 23
Şöhret: 36, 51

— T —

Tâlip: 91
Taklid: 54
Takdîr: 114, 117
Takrîb: 102
Tarîkat: 103, 105
Tasavvuf: 34, 35, 37, 46, 55, 58
Tasvîr: 114
Tebşîr: 24
Tecellî: 37, 38, 50, 66
Te'dib: 102
Tecrîd: 110
Tedbîr: 114
Tehzîb: 102
Tekfîr: 41, 44, 47
Tenzîh: 39, 135
Teşbîh: 136
Tevhîd: 44, 45, 54, 119, 127, 132, 135
Tihâme: 68
Tîn: 117
Tûr: 19, 86
Tüster: 20, 22

— U - Ü —

Ulûhiyyet: 39
Ümmî: 66, 71
Ümmül Hüseyn: 20
Üns: 105

— V —

Vâcip: 67
Vahdâniyyet: 39
Vahdet-i Şuhûd: 39, 40
Vahdet-i Vücût: 23, 37, 39, 40
Vâhid: 34, 38, 127
Vâsıta: 116
Vâsıtî: 34, 42
Vasl: 143
Vecd: 113
Vehm: 92

Vehm, vehim: 139
Veliyyüddîn: 57
Vuslat: 31, 32, 44, 73, 79, 114
Vücûd-i Hakîkî: 119
Vücût: 38

— Y —

Yemâme: 68
Yesrib: 104
Yıldız: 73

— Z —

Zâhir: 41, 73, 91, 135
Zâkir: 100, 113
Zaman: 73, 135
Zapt: 103
Zarar: 113
Zât: 37, 38, 81, 136, 137
Zât-ı Hak: 123
Zerdüşt: 49
Zevk: 38
Zındık: 47, 97
Zikir: 100, 113
Zuhûr: 118, 132
Zuhûr-i Küllî: 23
Zühd: 46, 48, 49, 116

BİBLİYOGRAFYA

Abdülhalim Mahmut	: Al-Muhasibî-Un Mystique Musulman, Religieux et Moraliste. Paris, 1940.
Abdülkerim b. İbrahim al-Cîlî	: Al-İnsan al-Kâmil. Mısır, 1328
Abdülkerim al - Kuşeyrî	: Al-Risâle. Kahire, 1972
Abdülvahhab al-Şa'ranî	: Al-Tabakât al-Kübra. Mısır 1299 Al-Cevâhir V'al-Dürer. (Derkenar) Dürer al-Gavvâs 'alâ fetâvâ Alî al-Havvas (Derkenar)
Abdurrahman b. Ahmed al-Câmî	: Nefahat al-Ûns (Terc.). İstanbul, 1270
Ahmed Hilmi	Mir'at-i Bayezid-i Bistami. İstanbul, 1319.
Ahmed Rif'at	: Tasvir-i Ahlak. İstanbul, 1949
Ahmed Ziyaeddin Gümüş-hânevî	: Câmi'al-Usûl. İstanbul, 1276
Alî b. Muhammed al-Kârî	: Mevzu'at. İstanbul,1308 Şerh al-Şifa. İstanbul, 1307
Anawati G. C.	: Mystique Musulman. Paris, 1968
Brockelmann	: Geschishte Der Arabischen Litteratur. Leiden, 1967
Celâleddin-i Rumî	: Mesnevi. İstanbul, 1967
Ebû Abdirrahman al-Sülemî	: Tabakât al-Sûfiyye. Kahire, 1969
Ebû Abdillah Muhammed	

b. Yezîd al-Kazînî : Sünenu ibn Mace. Kahire, 1952

Ebû Abdillâh Haris b. Esed al-Muhasibî : Risâlet al-Müstersidîn. Halep, 1384
Kitab al-Tevehhüm. Kahire, 1937

Ebû Abdillah Şemseddin al-Zehebî : Tezkiret al-Huffâz. Beyrut, 1956

Ebû Bekr Ahmed b. Alî al-Bağdadî : Tarîhü Bağdad. Mısır, 1931

Ebû Hâmid Muhammed al-Gazalî : İhyau Ulûm al-Din. Kahire, 1968
Mişkât al-Envâr. Mısır, 1322

Ebü'l Hasen' İzzuddin Alî b. Esîr al-Cezerî : Al-Kâmil fi'l-Târih. Mısır, 1358

Ebü'l Hasen Alî B. Hüseyn al Mes'ûdî : Müruc al-Zeheb. Paris, 1861-1877

Ebü'l Ferec Abdurrahman b. Alî al-Cevzî : Al-Muntazam fî Târîh al-Mulûk v'al-Umem.

Ebü'l Fida' İmadüddîn İsmail b. Umer : Al-Bidâyetü V'al-Nihâye. Mısır, 1932

Ebü'l Hasen Alî al-Şâzelî : Şezerât al-Zeheb. Kahire, 1350

Ebü'l Hasen al-Deylamî : Al-Sirr al-Celîl. Mısır, 1297
Sîretü İbn Hafif al-Şîrazî. Ankara, 1955

Ebü'l Kasim al-Hüseyn b. Muhammed (Râğib al-İsfehanî) : El-Müfredât fî Garîb al-Kur'an. Mısır, 1961

Ebu Muhammed Abdullah b. Es'ad al-Yâfiî al-Mekkî : Mir'at al-Cinân. Lübnan, 1970

Ebu Nasr Abdullah b. Alî al-Serrâc al-Tusî : Al-Luma' fil-Tasavvuf. London, 1963

Ebû Nasr Abdülvahhab al-Sübkî : Tabakat al-Şafiiyet al-Kübra. Mısır, 1324

Ebû Nüaym Ahmed b. Abdillâh al-İsfehânî : Hilyet al-Evliya. Mısır, 1932

Ebü'r Reyhan Muhammed b. Ahmed al-Bîrunî : Tahkiku mâ lil-Hind. Haydarabad, 1958

Ebû Şüca' b. Müneccah al-Vâsıtî : Haletü ehl al-Hakîka ma' al-lah. Mısır, 1315

Fuat Sezgin : Geschichte Des Arabischen Schrifttums. Leiden, 1967

Luis Massignon : La Passion d'al-Hallaj Paris, 1922.
Essais Sur Les Origines du Lexique Technique de la Mystique Musulman. Paris, 1922
Recueil Des Textes İnédits Concernant L'historie de la Mystique en Pays d'İslâm. Paris, 1929.
Etude sur une Courbe Personnelle de Vie (Adressiz)

Mehmed Ali Aynî : Tasavvuf Tarihi. İstanbul, 1343

Muhammed A'lâ al-Tahânevî : Keşşafü Istılâhat al-Fünûn, Kalküta, 1863

Muhammed Hamdi Yazır : Hak Dini Kur'an Dili. İstanbul, 1960

Muhammed Hamîdullah : İslâm Peygamberi (Terc.). İstanbul, 1967

Muhammed İkbal : Câvidnâme. Lahor, 1942
İslâm'da Dînî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü. (Terc.). İstanbul, 1964.

Nicholson A. : Al-Sufiyyetü fi'l-İslâm. (Terc.) Mısır, 1951
Fihristü Tasavvuf al-İslâm ve Tarihihî (Terc.). Kahire, 1947

Seyyid Abdülhakîm Arvasî : Al-Riyaz al-Tasavvufiyye. İstanbul, 1341

Seyyid al-Şerîf al-Cürcânî : Ta'rîfat. İstanbul, 1275 R.

Süleyman Ateş : Cüneyd-i Bağdadî ve Mektupları. İstanbul, 1970

Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekr b. Hallikân : Vefeyât al-A'yân. Beyrut, 1967

Şihabüddin Ebü'l Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer al-Askalanî : Lisân al-Mîzan.
Şihabüddin Sühreverdî : Avarif al-Maarif. Kahire, 1968
Yusuf Elyan Serkis : Mu'cem al-Matbuât, Mısır. 1928
Zeki Mübârek : Al-Tasavvuf al-İslâmî. Mısır, 1954

YANLIŞ - DOĞRU CEDVELİ

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
26	18	Kuludur	Koludur
27	3	Olabilsek	Olabilecek
30	16	Kaybettikleri	Kaydettikleri
33	15	Latutîliğinde	Lâhûtîliğinde
49	5	Ey	Ay
58	8	Halaj	Hallâj
65	5	T	Tî
66	8	Sebî	Nebî
67	27	Şerâitiyle	Şerîatıyla
69	27	Olarak	Alarak
71	11	İstıfa	Istıfa
74	5	Yaylı	Yaydı
85	1	Yoları	Yolları
85	5	Hahep	Rahep
85	21	Faklı	Farklı

«Allahım, Sen her yönden tecellî edersin. Fakat Sen bütün cihetlerden münezzehsin. Benim hakikatime ilişik olan varlığın hürmetine ve senin hakikatine bağlı olan varlığım hürmetine, beni bağışla! Benim, Senin hakikatine bağlı olan varlığım Nasutiyyet (beşerîlik), Senin benim hakikatime bağlı olan varlığın Lâhutiyet (ilâhîlik) dir.

Ve benim beşeriliğim Senin lâhutîliğinde yok olmuştur: Ona karışmadan. Ve Senin lâhutîliğin benim beşerîliğimi istila etmiştir: Onunla birbirine girmeden.

Şu topluluk senin kullarındır. Dinlerine olan bağlılıkları yüzünden ve sana yaklaşmak ümidiyle beni öldürmek için toplanmışlar. Onları affet! İyi biliyorum ki, bana açtığın sırları onlara açsan, yahut onlardan gizlediğin şeyleri benden de gizleseydin, bu hal başıma gelmezdi. Yaptığın şeyler için Sana hamd, murad ettiğin şeyler için yine Sana hamd olsun Allah'ım!..»

Hallac-ı Mansûr

15 TL.